

česko-slovenská
historická
ročenka | 26/1

2024

Redakční kruh/Executive editorial board

- PhDr. Zdeněk Doskočil, Ph.D., Historický ústav Akademie věd České republiky, Praha
Doc. Mgr. Denisa Nečasová, Ph.D., Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno
PhDr. Richard Pavlovič, Ph.D., Štátny archív v Košiciach, Košice
Doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická Technické univerzity v Liberci, Liberec
Doc. PhDr. Marek Syrný, Ph.D., Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Domácí redakční rada/National editorial board

- Prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc., Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická Technické univerzity v Liberci, Liberec – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha – předseda
Mgr. Miloslav Čaplovič, Ph.D., Vojenský historický ústav, Bratislava
PhDr. Vojtech Čelko, Spoločnosť M. R. Štefánika, Praha
PhDr. Viliam Čičaj, CSc., Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava
Mgr. Diana Duchoňová, Ph.D., Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava
Doc. PhDr. Vladimír Gonč, DrSc., Ústav politických vied Slovenskej akadémie vied, Bratislava
Mgr. Matej Hanula, Ph.D., Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava
Prof. PhDr. Roman Holec, DrSc., Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava
PhDr. Daniela Hrnčiarová, Ph.D., Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava
PhDr. Michal Kopeček, Ph.D., Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i.
PhDr. Dušan Kováč, DrSc., Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava
Prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc., Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha
Doc. PhDr. Jan Mervart, Ph.D., Filosofický ústav Akademie věd České republiky, Praha
Doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc., Historický ústav Akademie věd České republiky, Praha
Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov
Mgr. Ladislav Vörös, Ph.D., Historický ústav Slovenskej Akadémie vied, Bratislava

Mezinárodní redakční rada/International Editorial Board

- Prof. Dr. Josette Baer Hill, Univerzita v Curychu, Curych
Dr. Christiane Brenner, Collegium Carolinum, Mnichov
Dr. Francesco Caccamo, Univerzita G. D'Annunzia, Chieti-Pescara
Dr. Ryszard Gladkiewicz, Vratislavská univerzita, Vratislav
Prof. Maciej Górny, Polská akademie věd, Varšava
Dr. Teodorička Gotovska-Henze, Bulharská akademie věd, Sofie
Prof. Dr. Frank Hadler, Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa, Lipsko
Prof. James Krapfl, McGillova univerzita, Montreal
Doc. PhDr. Igor Lichtej, CSc., Užhorodská národní univerzita, Užhorod
Prof. Andrzej Małkiewicz, Zelenohorská univerzita, Zelená Hora
Dr. habil. Laszlo Szarka, CSc., Maďarská akademie věd, Budapešť

Vydavatel/Published by

Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Masarykova univerzita, Brno
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Redakce/Editorial Office

Doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., e-mail: jaroslav.pazout@tul.cz
PhDr. Richard Pavlovič, Ph.D., e-mail: richard.pavlovic@minv.sk

česko-slovenská historická ročenka | 26/1

HOSPODÁŘSKÉ
A SOCIÁLNÍ ASPEKTY
ČESKO-SLOVENSKÝCH
VZTAHŮ

2024

HISTORICKÝ ÚSTAV
MASARYKOVA UNIVERZITA
UNIVERZITA MATEJA BELA

Česko-slovenská historická ročenka
Recenzovaný vědecký časopis
Roč. 26, 2024, č. 1
ISSN 1214-8334

Česko-slovenská historická ročenka
Peer-reviewed scientific journal
Vol. 26, 2024, nr. 1
ISSN 1214-8334

www.cskh.sk

OBSAH

STUDIE

Hospodářské a sociální aspekty česko-slovenských vztahů

Lukáš Patera

Exportné siete vývozu železnej rudy zo spišsko-gemerskej banskej oblasti do stredoeurópskych železiarní v rokoch 1867–1914 11

Mikuláš Jančura

Reprezentácie v cestovnom ruchu a ich vplyv na formovanie česko-slovenských vzťahov počas prvej Československej republiky. Náčrt kontextuálnych a teoretických východísk 31

Pavel Dufek

Infrastrukturní stavby na Slovensku ve 30. letech 20. století: nástroj překonání hospodářské krize, prostředek obrany, podpora industrializace? 61

Peter Mičko

Slovenská pracovní síla v Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1945 87

Jakub Šlouf

Dělnický antagonismus vůči elitám jako významný hybatel československých dějin (1945–1969) 105

MEMORABILIE

Vladimír Goněc

K predohre vytvorenia Česko-slovenskej / Slovensko-českej komisie historikov 125

Vojtech Čelko

Robert Kvaček – post mortem 129

Vladimír Goněc

Pokladna číslo 7 na hlavním nádraží 137

Jan Rychlík

Magister et amicus. Několik vzpomínek na Roberta Kvačka (5. 7. 1932 – 27. 4. 2024) 141

RECENZE, ZPRÁVY

Rudolf Manik

Aristokracia podunajskej monarchie do zániku Rakúsko-Uhorska 147

Roman Holec

Kuchyňa, rodina, politika, revolúcia... 157

Seznam autorů

Pokyny pro autory

CONTENTS

PAPERS

Economic and social aspects of Czecho-Slovak relations

Lukáš Patera

Export network of iron ore export from the Spiš-Gemer mining area to the central european ironworks in the years 1867–1914 11

Mikuláš Jančura

Representations in tourism and their influence on the formation of Czech-Slovak relations during the First Czechoslovak Republic. Contextual and theoretical starting points overview 31

Pavel Dufek

Infrastructure building in Slovakia in the 1930s: a tool to overcome the economic crisis, a means to improve defence, a way to support industrialisation? 61

Peter Mičko

Slovak labour force in the Protectorate of Bohemia and Moravia in 1939–1945 87

Jakub Šlouf

Workers' antagonism towards the elites as a significant driver of Czechoslovak history (1945–1969) 105

MEMORABILIA

Vladimír Goněc

Some notes on the prelude to the creation of the Czech-Slovak /
Slovak-Czech Commission of Historians 125

Vojtech Čelko

Robert Kvaček – post mortem 129

Vladimír Goněc

Ticket office No. 7 at the Main Station 137

Jan Rychlík

Magister et amicus. Remembering Robert Kvaček
(5 July 1932 to 27 April 2024) 141

REVIEWS, NEWS

Rudolf Manik

The Habsburg Monarchy's Aristocracy until the end
of Austria-Hungary 147

Roman Holec

Kitchen, family, politics, revolution... 157

List of authors

Guidelines for authors

STUDIE

Hospodářské a sociální aspekty česko-slovenských vztahů

STUDIE

Exportné siete vývozu železnej rudy zo spiško-gemerskej banskej oblasti do stredoeurópskych železiarní v rokoch 1867–1914¹

LUKÁŠ PATERA

Export network of iron ore export from the Spiš-Gemer mining area to the central european ironworks in the years 1867–1914

This paper focuses on the export of iron ore from Hungary to ironworks in Silesia and north-eastern Moravia from the Austro-Hungarian Compromise to the beginning of World War I. The origins of ore exports date back to the mid-19th century, but it was not until the last third of the 19th century that excessive ore exports became a serious problem that preoccupied the Hungarian government, institutions and professional economic circles. The largest exporters of iron ore from Hungarian territory included Prussian and Austrian companies operating large ironworks in the coalfields of Upper Silesia and Austrian Silesia. All the measures taken by the Hungarian government against the excessive export of iron ores met with great dissatisfaction from these foreign companies, which owned a large part of the most profitable mines in Spiš (Szepes), and were vitally dependent on regular supplies of high-quality Hungarian ore. On the other hand, these Austrian and Prussian companies also mined and produced the coal and coke which the Hungarian industry was heavily dependent on, and by threatening to stop their supplies they forced the Hungarian government to abolish measures against the export of ore, which included in particular increased fare for its transport on state railways and the Košice-Bohumín railway. This stalemate

1 Táto štúdia bola spracovaná v rámci Dotačného programu Podpora vedy a výzkumu v MSK 2021, projektu s názvom Podpora talentovaných študentů doktorského studia na OU V., ev. č. smlouvy 00280/2022/RRC.

lasted until World War I, when all companies involved in mining and ironworking ran into more serious difficulties related to the economic problems (not only) in the Hungarian economy.

Keywords: Mining, Iron Ore, Export, Zips, Gemer, Ironworks

Úvod do problematiky

V priebehu 19. storočia sa v Uhorsku zvyšovala miera ťažby železných rúd, čo súviselo s postupným rozmachom železiarskeho priemyslu a rastúcim dopytom po železe. Uhorské bane z dôvodu zastaranej techniky a nedostatku financií na modernizáciu spočiatku neboli schopné na tento dopyt adekvátne reagovať. Situácia sa začala meniť po rakúsko-uhorskom vyrovnaní (1867), keď zastával vedúcu pozíciu v slovenskom železiarstve uhorský štát. Okrem neho pôsobilo v hutníctve a baníctve ešte niekoľko desiatok súkromných banských ťažiarstiev, väčšina z nich sa však orientovala na ťažbu medenej rudy. Po zrušení colných hraníc vnútri monarchie bol uhorský trh zaplnený rakúskymi železiarskymi výrobkami, čo iba ďalej brzdilo uhorskú priemyselnú výrobu.² Rozvoj priemyselnej revolúcie v Uhorsku bol obmedzovaný aj nedostatkom financií a v dôsledku toho nemohli byť investičné nároky zabezpečené len z domácich zdrojov. To otvorilo cestu prílivu zahraničného (t. j. vrátane rakúskeho) kapitálu a umožnilo výraznejšiu intervenciu uhorského štátu formou rôznych daňových úľav, subvencií, pôžičiek, zvýhodnených dopravných taríf a pod., ktoré sa zjednodušene označujú ako tzv. industrializačné zákony.³

Na poli produkcie železných rúd už od polovice 19. storočia veľmi rýchlo zaujala vedúce postavenie spišsko-gemerská banská oblasť v Hornom Uhorsku, ktorá spadala do územnej pôsobnosti Banského kapitanátu v Spišskej Novej Vsi (maďarsky *Szepes-Igló*).⁴ Vďaka vysokej koncentrácii bohatých železorudných

2 MRÁZEK, Otakar: *Vývoj průmyslu v českých zemích a na Slovensku od manufaktúry do roku 1918*. Praha 1964, s. 193.

3 GESCHRENKRON, Alexander: *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Cambridge 1961, s. 10–14; MÝŠKA, Milan: *Hutnictví železa v průmyslové revoluci (Výrobní odvětví v ekonomických souvislostech průmyslové revoluce v českých zemích a v habsburské monarchii)*. In: *Z dějin hutnictví*, sv. 10. Praha 1981, s. 271.

4 Banské kapitanáty v Uhorsku predstavovali hlavné riadiace, dozorné a bezpečnostné štátne orgány prvej inštancie zameriavajúce sa na banksú činnosť (nadriadeným orgánom bolo medzi rokmi 1867 až 1889 uhorské ministerstvo poľnohospodárstva, priemyslu a obchodu, od roku 1890 to bolo ministerstvo financií v Budapešti). Celé Uhorsko bolo rozdelené na sedem kapitanátov, na území dnešného Slovenska pôsobili dva z nich. Išlo o Banský kapitanát v Spišskej Novej Vsi a kapitanát v Banskej Bystrici, okrem nich pôsobili v Zalatavsku aj banské kapitanáty v Budapešti, Nagybányi (Baia Mare, Rumunsko), Zalatne (Zlatno, Rumun-

ložísk v priestore južného Spiša a Gemera sa táto oblasť stávala veľmi atraktívnu pre zahraničných ťažiarov. Väčšina banských oprávnení v spišsko-gemerskej banskej oblasti bola až do konca 19. storočia v rukách malých súkromných ťažiarstiev a združení, orientujúcich sa na dobývanie železnej, medenej a striebornej rudy. S poklesom cien medi a zvyšujúcich sa finančných nárokov na modernizáciu baní sa však od 70. rokov 19. storočia začínala ich aktivita utlmovať a mnohé bane boli mimo prevádzky. To otváralo cestu k postupnému ovládnutiu najdôležitejších uhorských baní zahraničnými spoločnosťami. Tie si tu postupne začínali odkupovať vlastné banské oprávnenia a vďaka novému kapitálu mohli modernizovať zastarané bane, kupovať novú techniku alebo rovno pristupovali k výstavbe nových závodov.

O železnú rudu z uhorských baní mali pochopiteľne najväčší záujem železiarne v predlitavskej časti monarchie, v menšej miere aj pruské železiarne v oblasti horného Sliezska. Rastúci záujem rakúskych a pruských montánných spoločností o uhorskú rudu nakoniec vyústil k nárastu exportu surovej železnej rudy mimo Zalitavsko. Tento jav bol umocnený po výstavbe železničných tratí, ktoré prepájali uhorské banské regióny s uhoľnými panvami v rakúskom a pruskom Sliezsku, kde sa koncentrovala aj železiarska výroba. Najvýznamnejšiu úlohu v exporte rudy zohrala Košicko-bohumínska železnica, dokončená v roku 1872, a tiež tzv. gemerské priemyselné železnice, budované v 70. a 80. rokoch 19. storočia. Na druhej strane tieto trate umožnili dovoz kvalitného kamenného uhlia a koksu z predlitavských a pruských baní, čím výrazne urýchlili industrializáciu krajiny a zvýšili produkciu uhorského priemyslu.

Problém exportu železných rúd a snahy o jeho obmedzenie

S nárastom ťažby železných rúd v poslednej tretine 19. storočia sa začal výrazne prejavovať negatívny jav, ktorý výrazne ovplyvňoval uhorský montánný prie-

sko), Oraviczi (Oravița, Rumunsko) a Záhrebe. Spišskonovoveský banský kapitanát vznikol v roku 1854 a svoje sídlo mal najprv v Smolníku, neskôr v Košiciach, od roku 1867 už v Spišskej Novej Vsi. Pod jeho územnú pôsobnosť spadali vtedajšie župy Spišská, Gemerská, Šarišská, Zemplínska, Abovsko-turnianská, Hevešská, Užská, Bergersko-ugočská a Marmarošská. Kapitanát sa delil na pomocné orgány – komisariáty, ktoré mali svoje sídla v Gelnici a v Rožňave. Pod vlastnú správu spišskonovoveského kapitanátu spadalo niekoľko banských závodov hlavne v blízkosti mesta, vzdialenejšie banské závody na východnom Spiši, na Gemeri či v Above kontrolovali podriadené komisariáty. KAZANSKÁ, Magdaléna: *Banský kapitanát v Spišskej Novej Vsi 1855–1933 I*. Bratislava 1966, s. 3–5; IZSÓ, István: *A bányahatóság története Magyarországon*. Budapest 2019, s. 58–61; JANČURA, Marián: *Baníctvo mesta Spišská Nová Ves*. Spišská Nová Ves 2010, s. 151.

mysel až do prvej svetovej vojny. Stal sa ním nadmerný export železnej rudy mimo územia Uhorska, hlavne do železiarní v oblasti horného Sliezska a severovýchodnej Moravy.⁵ Prvé výraznejšie protesty uhorských štátnych orgánov proti vývozu rudy sa datujú do roku 1899, keď Košická obchodná a priemyselná komora (*Kassai kereskedelmi és iparkamara*) zaslala uhorskému ministrovi obchodu okrem výročnej správy aj žiadosť o konanie vo veci obmedzenia vývozu železnej rudy mimo uhorských hraníc. Podľa komory v tom čase len v jej revíre pôsobilo šesť veľkých banských spoločností, ktoré dobývali železnú rudu a zároveň väčšinu alebo celú produkciu vyvážali do Predlitavska a Pruska. Na Spiši to bola najmä *Těšínska komora* arcivojvodu Albrechta (po roku 1895 arcivojvodu Friedricha) Rakúsko-Těšínskeho s baňami v Bindte a Máriahute, *Vítkovické banské a hutné ťažiarstvo* s baňou v Koterbachoch a pruské firmy *Oberschlesische Eisenbahn-Bedarfs A. G.* s baňou v Roztokách a spoločnosť *Vereinigte Königs- und Laurahütte A. G.* s baňami v okolí Gelnice. (Po roku 1901 k týmto firmám pribudla aj hornosliezska spoločnosť *Oberschlesische Eisenindustrie A. G.* so závodom vo Vondrišli, ktorá vyťaženu rudu prepravovala do železiarne Julenhütte v hornom Sliezsku). Odlišná situácia bola na Gemeri, pretože väčšinu tamojších baní mala vo vlastníctve *Rimamuránsko-šalgótarjárska železiarska spoločnosť* a tiež uhorský štát. Obe spoločnosti spracovávali železnú rudu vo vlastných železiarňach na území Uhorska. Menšie gemerské železiarne mali časté odbytové problémy, preto časť svojej železnej rudy alebo surového železa predávali mimo hranice krajiny. Jednou z nich boli bane grófa Juraja IV. Andrásyho na Malom vrchu so železiarňou v Drnave, ktoré väčšinu produkcie predávali a exportovali do troch železiarní v hornom Sliezsku (Hubertushütte, Julenhütte a Donnersmarckhütte), keďže Andrásyho železiareň v Drnave nestíhala spracovávať nadmernú produkciu sideritu. V Boršodskej župe⁶ bolo vlastníkom najväčšej železorudnej bane v Rudabányi *Vítkovické banské a hutné ťažiarstvo* (prostredníctvom ťažiarstva *Borsodi Bányatársulat*). Celá produkcia bola vyvázaná do Vítkovických železiarní, čím sa Boršodská župa stala po Spiši druhým najväčším vývozcom železnej rudy. Avšak kým zo Spiša bolo v rokoch 1889 až 1898 vyvezených 81,8 % produkcie baní, z Boršodu sa vyvážalo až 98,8 % vyťaženej rúd. V uvedenom období vzrástol export zo

5 Doboví uhorskí publicisti ako aj uhorská vláda označovali mimouhorské časti habsburskej monarchie ako zahraničie, a to aj napriek tomu, že po vyrovaní v roku 1867 mala celá monarchia jednotný trh a spoločné colné územie. KÓNYA, Peter a kol.: *Dejiny Uhorska (1000–1918)*. Bratislava 2014, s. 661.

6 Boršodská župa sa rozprestierala na severe dnešného Maďarska, v okolí priemyselných miest Ózd a Miškolc, susedila s Gemerskou župou s ktorou mala hospodárske väzby (nachádzalo sa tu niekoľko významných železiarní, kam sa vozila ruda z Gemera). Dnes tvorí súčasť spojenej Boršodsko-Abovsko-Zemplínskej župy na severovýchode Maďarska.

Spiša zo 100 tisíc ton v roku 1889 na 340 tisíc ton v roku 1898. V prípade Boršodu sa v uvedených rokoch zvýšil zo 120 tisíc na 230 tisíc ton.⁷

Na prelome 19. a 20. storočia sa tak do železiarní v Prusku, Sliezske a Rakúsku exportovalo 38,2 % z celkovej uhorskej ťažby. Vývoz z uhorských oblastí však nebol rovnomerný, najhoršia situácia panovala v baníctve Spišskej a Boršodskej župy. V obvode spišskonovoveského banského kapitanátu pôsobila prevažná väčšina zahraničných firiem, preto export zo Spiša dosahoval úrovne až 80-85 %. Drvivá väčšina rúd sa vyvážala v upravenom (praženom) stave, keďže takmer všetky banské závody v skúmanej oblasti disponovali vlastnými pražiacimi pecami. Export rúd bol vážnym problémom pre tieto banské oblasti najmä z dôvodu absencie väčších hutníckych závodov, kde by sa mohli tieto rudy konečne spracovávať a kde by sa mohlo vyrábať železo a železiarske výrobky. S tým súviseli aj sociálne problémy; veľké huty a prevádzky mohli na seba naviazať veľké skupiny pracujúceho obyvateľstva, priniesť rozvoj viacerým upadajúcim regiónom a hlavne spomaliť alebo zastaviť emigráciu do Ameriky, ktorá bola v tomto období na značnom vzostupe.⁸

Ťažiar z rakúskeho a horného Sliezska brali uhorské banské revíry ako dôležitý zdroj nerastných surovín, ale nemali záujem o výstavbu hút a železiarskych prevádzok na uhorskom území. Do konca 19. storočia tak boli v obvode Banského kapitanátu v Spišskej Novej Vsi založené iba dve väčšie železiarne (Likier, Krompachy), na vzniku ktorých sa však primárne podieľal uhorský kapitál. Problém s exportom rudy a s ním spojené hospodárske a sociálne dôsledky sa od 80. rokov 19. storočia stali diskutovanou témou v uhorskej vláde, medzi hospodárskymi elitami a medzi odbornou verejnosťou. Svoje protesty uhorskej vláde postupne adresovali banské kapitanáty a komisariáty, obchodné a priemyselné komory a vo svojich dielach na tento problém narážajú aj doboví montánni odborníci a publicisti. Kritizovaná bola najmä politika štátnych železníc (MÁV) a Košicko-bohumínskej železnice, ktoré zvýhodňovali zahraničné banské spoločnosti v cene taríf pri preprave rúd cez uhorské územie. Na druhej strane však vývozné preťažovanie železničných tratí smerom na západ viedlo k zlacňovaniu taríf pri doprave východným smerom, čo využilo viaceré podnikateľov na spätný dovoz uhlia a koksu zo sliezskeho uhoľného panví do Uhorska. Všeobecný nedostatok kvalitného a koksovateľného uhlia v Zalitavske bol takto riešený jeho dovozom, čo v konečnom dôsledku bolo dôvodom

7 Archív Vítkovice a.s., Ostrava (ďalej len Archív Vítkovice), f. Vítkovické horní a hutní těžirstvo 1828–1945 (ďalej len VHHT), kart. 2131, inv. č. 7388.

8 RUSŇAK, Martin: Banský a železiarsky priemysel v Gemeri (a na Spiši) v období prechodu rakúsko-uhorského kapitalizmu voľnej súťaže do štádia imperializmu (1880–1918). In: *Obzor Gemera*, 1983, roč. 14, č. 2, s. 85.

výstavby prvej koksovej vysokej pece v Uhorsku (v Likieri roku 1884). Viaceré opatrenia, ktoré sa uhorská vláda snažila zaviesť do praxe, sa stretávali so silnou nevhôlou zahraničných podnikateľov a viedli k poklesu ťažby vo viacerých oblastiach. To spôsobovalo znižovanie stavu zamestnancov, rastúcu nezamestnanosť a napokon postupný nárast vysťahovalectva z industrializovaných regiónov do zámoria. Mnohí uhorskí odborníci preto považovali situáciu za neriešiteľnú a export železnej rudy považovali ako kompenzáciu za rastúci dovoz uhlia a koksu z Predlitavska a Pruska. Napriek tomu sa uhorská vláda pravidelne snažila presvedčiť a motivovať zahraničné spoločnosti viacerými tzv. industrializačnými zákonmi, smerujúcimi k podpore priemyslu, aby investovali do výstavby železiarskych podnikov na uhorskom území, kde by sa železná ruda spracovávala na domácom území domácimi pracovnými silami. Tieto snahy sa však nestretli s úspechom a situácia s exportom rúd sa do vypuknutia Veľkej vojny nijak výrazne nezmenila.⁹

Rozvoj spišského a gemerského železoruďného baníctva bol narušený hospodárskou krízou na začiatku 20. storočia menej než to bolo v prípade hutníctva, pretože bane vo vlastníctve zahraničného kapitálu reagovali prevažne na požiadavky samotných železiarní a niektoré spoločnosti si práve počas krízových rokov robili väčšie ruďné zásoby. Preto v tomto období rástla ťažba najmä v baniach orientujúcich sa na export, čím zároveň stúpal vývoz rúd mimo Uhorsko. Kríza však významne postihla radu menších ťažiarstiev, keď v roku 1903 poklesla ťažba v rajóne spišskonovoveského kapitanátu o 150 tisíc ton oproti predošlému roku. Kríza urýchlila proces zániku menších banských ťažiarstiev a úpadok starých drevouhoľných vysokých pecí v sledovanej oblasti. Kým v roku 1900 bolo v Uhorsku celkom 67 vysokých pecí, do roku 1906 ich počet klesol na 51. Len v spišsko-gemerskej banskej oblasti sa v tomto období počet vysokých pecí znížil z 38 na 26, stále tu ale v roku 1906 bola polovica všetkých pecí v Uhorsku a vyrábalo sa tu 56,4 % celoštátnej produkcie surového železa a liatiny. Ďalším negatívnym faktorom hospodárskej depresie bol úbytok pracovných síl v oblasti, keď len medzi rokmi 1901 a 1903 opustilo z dôvodu poklesu ťažby spišsko-gemerské bane 975 robotníkov.¹⁰

Situácia v železiarskom a banskom priemysle spišsko-gemerskej banskej oblasti sa začínala zlepšovať od roku 1905. Rast produkcie však bol poznačený

9 REMPORT, Zoltán: *Magyarország vasgyártása a dualizmus korában (1867–1918)*. Budapest 2005, s. 118–119, 160, 266; Archív Vítkovice, f. VHHT, kart. 2131, inv. č. 7388; RUSŇAK, Martin: *Banský a železiarsky priemysel v Gemeri*, s. 85.

10 WAHLNER, Aladár: *Magyarország bánya- és kohóipara 1902 évben*. In: *Bányászati és kohászati lapok* (ďalej len BKL), roč. 36, Budapešť 15. október 1903, zv. 2, č. 20, s. 527; REMPORT, Zoltán: *Magyarország vasgyártása*, s. 251–252, 270.

ďalšími emigračnými vlnami, ktoré sa nedarilo zastaviť. Niektoré banské závody tak pociťovali výrazný nedostatok pracovných síl, čo bránilo zvyšovaniu ťažby železných rúd. Hoci sa mnohé spoločnosti snažili nedostatok robotníkov riešiť výraznejším zavádzaním mechanizácie, najmä elektrických či pneumatických vrtačiek, kvôli slabo vyškoleným pracovníkom a problémom s kvalitnou obsluhou strojov sa im tento ťah nedaril. Ďalším problémom boli snahy uhorskej vlády rozličnými nariadeniami, hlavne zvýšením taríf pri preprave rudy po železnici, znížiť export železných rúd mimo Uhorsko. Do praxe sa toto nariadenie aplikovalo na prelome rokov 1907 a 1908, čo vyvolalo silnú nevôľu u mnohých zahraničných firiem, ktoré pozastavili prieskumné práce a investície do modernizácie svojich banských závodov a čakali, ako sa situácia vyvinie. Medzi najväčších kritikov tohto nariadenia patrili pochopiteľne hlavne firmy, figurujúce medzi najväčšími exportérmi železnej rudy a ktoré zároveň v oblasti Predlitavska a horného Sliezska dobývali kamenné uhlie. Keď hrozilo, že v reakcii na toto opatrenie obmedzia tieto firmy dovoz uhlia a koksu do Uhorska, musela uhorská vláda toto opatrenie stiahnuť. Uhorsko by totiž nebolo schopné vlastnými zdrojmi zabezpečiť dostatok uhlia a koksu pre priemyselné podniky v krajine, čím by hrozila vážna hospodárska kríza.¹¹

Uhorská vláda premiéra Sándora Wekerleho však napriek tomu plánovala v roku 1909 vydať nový zákon, upravujúci podmienky vývozu železnej rudy z krajiny. V auguste 1908 však Rusko ako jeden z najdôležitejších zdrojov železnej rudy pre európske železiarne zakázal export vlastnej rudy z krajiny cez Poľsko, čo vyvolalo u niektorých pruských železiarní paniku spojenú s kritickým nedostatkom rúd. Uhorská vláda sa preto obávala, že viaceré železiarne budú v rámci hľadania náhradných ložísk ďalej zvyšovať export železných rúd z Uhorska. Rakúske a nemecké železiarne však spočiatku upriamovali pozornosť na švédske a španielske železorné ložiská, ktoré síce mali vývoz rudy povolený, ale Švédsko stanovilo hornú hranicu vývozu a dôsledne ju kontrolovalo. Navyše najdôležitejšie švédske ložiská mali v tom čase už v držaní anglické železiarne, čo limitovalo pruské železiarne v získaní nových baní. Niektoré ne-

11 WAHLNER, Aladár: Magyarország bánya- és kohóipara 1902 évben. In: *Bányászati és kohászati lapok* (ďalej len *BKL*), roč. 36, Budapešť 15. október 1903, zv. 2, č. 20, s. 527; WAHLNER, Aladár: Magyarország bánya- és kohóipara 1903 évben. In: *BKL*, roč. 37, Budapešť 15. október 1904, zv. 2, č. 20, s. 515–516; WAHLNER, Aladár: Magyarország bánya- és kohóipara 1904 évben. In: *BKL*, roč. 38, Budapešť 15. október 1905, zv. 2, č. 20, s. 499; WAHLNER, Aladár: Magyarország bánya- és kohóipara 1907 évben. In: *BKL*, roč. 41, Budapešť 15. december 1908, zv. 2, č. 24, s. 740; *Jó szerencsét*, roč. 1, Budapest 14. jún 1908, č. 37, s. 197–199; Slovenský národný archív – Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici (ďalej len *SNA-SBA*), f. Banský kapitanát v Spišskej Novej Vsi 1855–1933 (ďalej len *BKNV*), inv. č. 1709, kart. 339–341.

mecké huty preto začínali prechádzať z dovozu rudy radšej na dovoz surového železa zo zahraničia, ktoré bolo síce drahšie, ale jeho export nebol obmedzovaný. Predlitavské železiarne skutočne začali zvyšovať dovoz rúd z uhorských baní a keďže uhorská vláda nemohla zakázať prepravu rudy v rámci monarchie, kde fungoval spoločný trh, rozhodla sa ho začiatkom októbra 1908 regulovať zvýšením taríf pri preprave rudy po štátnych tratiach a Košicko-bohumínskej železnici. Keďže toto nariadenie poškodzovalo aj hornosliezske železiarne, tieto v reakcii naň zastavili dodávky železných rúd z Uhorska, redukovali počet robotníkov a obmedzili ťažbu v baniach. Napriek tomu viaceré orgány, ako napr. Košická obchodná a priemyselná komora či uhorský montánný spolok *Országos magyar bányászati és kohászati egyesület* (OMBKE), tlačili na vládu, aby toto rozhodnutie napriek rastúcej nezamestnanosti medzi baníkmi nerušila, keďže v tom čase rástol dopyt po železe v krajine a očakávalo sa výraznejšie oživenie hospodárstva. Viaceré strany poukazovali na to, že „*ide o národný záujem a že ‚nepatrné‘ záujmy obyvateľov banských regiónov teda musia ustúpiť do úzadia*“.¹²

Na prelome rokov 1908 a 1909 však začali do Uhorska prúdiť výrobky i surové železo z pruských železiární, kde bojovali s výraznou nadprodukciou, čo vyvolalo pokles cien železa na uhorských trhoch. V dôsledku malého počtu objednávok museli uhorské huty obmedzovať výrobu a prepúšťať robotníctvo, ktoré následne vo veľkom emigrovalo do zahraničia. Železiarne preto tlačili na štát, aby zvyšoval počet objednávok (hlavne v zbrojárskej výrobe či v produkcii železných nosníkov pre stavebníctvo), čo malo iba minimálny účinok. Navyše, niektoré huty tieto objednávky ani neboli schopné splniť pre veľký nedostatok pracovnej sily. Obavy vzbudzovala tiež postupná expanzia pruského kapitálu do oblasti Sedmohradska, kde si niektoré pruské železiarne začínali kupovať najproduktívnejšie bane. Panovala preto opodstatnená obava z ďalšieho nárastu exportu z krajiny, a preto sa začínali objavovať hlasy požadujúce ešte tvrdšie obmedzenie exportu. Uhorská vláda však v tejto situácii musela byť opatrná, pretože hrozilo zastavenie dodávok pruského uhlia a koksu do krajiny. Aby uhorské hospodárstvo nebolo závislé na dodávkach zahraničného uhlia, štát v priebehu roka 1909 začal odkupovať mnohé uholné ložiská na východe krajiny, kde sa snažil otvoriť nové bane a investovať tu vyše 40 miliónov korún. Medzitým však prichádzali ďalšie protesty kritizujúce obmedzovanie vývozu aj z radov drobných ťažiarov a baní v Uhorsku, ktorí po obmedzovaní exportu do zahraničia prichádzali o odbyt rudy a dostávali sa do finančnej stratovosti. Na-

12 *Jó szerencsét*, roč. 1, č. 37, 14. jún 1908, s. 197–199; *Jó szerencsét*, roč. 1, č. 38, 21. jún 1908, s. 232; *Jó szerencsét*, roč. 1, č. 47, 23. august 1908, s. 410–411; *Jó szerencsét*, roč. 2, č. 5, 1. november 1908, s. 82; *Jó szerencsét*, roč. 2, č. 7, 15. november 1908, s. 101–103.

vyššie nemohli ani dočasne zastaviť ťažbu, pretože by prišli o banské oprávnenia, čo by znamenalo zánik mnohých menších baní a závodov naprieč krajinou. V dôsledku toho sa názory na obmedzovanie exportu rudy začínali rozchádzať a uhorská vláda v tejto otázke prestávala byť jednotná. Očakávalo sa, že by neutešenú situáciu montánneho priemyslu mohol vyriešiť návrh nového banského zákona, na ktorom sa v tom čase usilovne pracovalo. Výraznejšie zmeny sa však až do roku 1914 nerealizovali.¹³

Ďalšie prehĺbenie problémov s ťažbou a exportom rúd prišlo až s vypuknutím prvej svetovej vojny. Mobilizácia a odchod mnohých robotníkov z baníctva sa dotkli najmä veľkých závodov, niektoré stratili až 60 % osadenstva. Prevádzka v niektorých baniach sa preto musela obmedziť na tri dni v týždni, výrobu redukovali tiež najväčšie železiarne v krajine. Výrazným spôsobom zasiahlo fungovanie spišských baní obmedzenie súkromnej prepravy po hlavných železničných tratiach, kam spadala tiež preprava rudy a materiálu, pretože vojenské transporty vyčerpávali väčšinu kapacity železníc. Od septembra sa situácia mierne stabilizovala, bol rozbehnutý prevoz rúd do železiarní, avšak opakované odstávky železničnej dopravy nútili banské závody k nákladnému uskladňovaniu a zhromažďovaniu rúd a praženca v skladoch. Problémom sa ukázalo aj nakupovanie najdôležitejšieho materiálu potrebného pre ťažbu, obzvlášť nákup trhavín bol štátom redukovaný a bane museli prejsť na používanie menej brizantných trhavín či dokonca čierneho pušného prachu. Situácia sa stabilizovala až koncom roka 1914, avšak po celú dobu trvania vojnového konfliktu bojovali spišské a gemerské banské závody s výraznými obmedzeniami a problémami.¹⁴

Budovanie exportnej siete pre železiarne na Těšínsku a severnej Morave

Prvým podnikateľským subjektom, ktorý začal vo väčšej miere využívať železrudné bohatstvo v spišsko-gemerskej banskej oblasti Spiša a exportovala rudu mimo hraníc Uhorska, bola *Těšínska komora*. Na území rakúskeho Sliezska založila v prvej polovici 19. storočia viacero železiarní a hutných podnikov, pre

13 *Jó szerencsét*, roč. 2, č. 30, 30. apríl 1909, s. 487–488; *Jó szerencsét*, roč. 2, č. 31, 2. máj 1909, s. 503–504; *Jó szerencsét*, roč. 2, č. 35, 30. máj 1909, s. 582–585; *Jó szerencsét*, roč. 3, č. 1, 3. október 1909, s. 3–5; *Jó szerencsét*, roč. 3, č. 15, 9. január 1910, s. 286–287.

14 WAHLNER, Aladár: Magyarország bánya- és kohóipara 1914 évben, in: *BKL*, roč. 49, Budapešť 15. jún 1916, zv. 1, č. 12, s. 497–498; REMPÖRT, Zoltán: *Magyarország vasgyártása*, s. 282–288; JANČURA, Marián: *Baníctvo mesta Spišská Nová Ves*, s. 172–173.

ktoré dobývala rudu najmä z lokálnych zdrojov. Po založení Třineckých železiarní v roku 1839 a následnom zvýšení produkcie prestávali sliezske bane kapacitne postačovať. Preto riaditeľ arcivojvodských hút Ludwig Hohenegger vykonal rozsiahly rudný prieskum v Karpatskom oblúku, kde v oblasti Spiša a Liptova našiel bohaté železoručné ložiská, ktoré by mohol využiť pre potreby komorských železiarní. Veľkú výhodu predstavoval fakt, že rudné ložiská na Spiši sa v tom čase ešte stále využívali prevažne na ťažbu medených rúd, pričom železné rudy cielene dobývalo iba zopár menších ťažiarov.¹⁵

V roku 1854 si *Těšínska komora* prenajala erárnu železiareň v Liptovskom Hrádku spolu s hámrami v Lubochni, ku ktorej patrili aj železoručné bane na Liptove (najmä pri Boci a Malužinej), kde sa dobývala prevažná väčšina potrebnej rudy. Veľmi rýchlo sa však zistilo, že liptovské bane nebudú kapacitne postačovať, a preto v roku 1854 začala *Těšínska komora* odkupovať banské podiely aj v ťažiarstvách v osade Bindt pri obci Hnilčíc, kde napokon v roku 1856 rozbehla vlastnú ťažbu. Rozbeh produkcie však bol pomalý, pretože v Bindte neboli vybudované takmer žiadne technické zariadenia na ťažbu a komora musela investovať značné financie do konsolidácie svojho banského majetku a novej výstavby bane. Koncom 60. rokov 19. storočia sa tak v Bindte vydobylo iba 6 500 ton rudy, avšak s podielom až 55 % Fe išlo o veľmi kvalitnú železnú rudu. Po rozbehnutí závodu sa ukázalo, že finančné náklady na ťažbu v Bindte boli dokonca o polovicu nižšie než u sliezkych baní, ktoré boli v tom čase už značne vyčerpané a mohli dodať len nekvalitnú železnú rudu s veľmi nízkym podielom 16 % Fe. Železná ruda z baní v Bindte bola povozníkmi vozená do Liptovského Hrádku, kde prešla úpravou, pražením a vyprodukované surové železo sa plťami vozilo buď na spracovanie do hámrov v Lubochni, alebo priamo do Třineckých železiarní. Táto doprava bola zdĺhavá a finančne neefektívna, preto sa začalo uvažovať nad stavbou železničnej trate spájajúcej spišské bane so železiarňami na Těšínsku.¹⁶

Aby sa produkcia arcivojvodských železiarní naďalej zvyšovala, začala komora aj s odkupovaním surového železa od viacerých podnikateľov v oblasti Spiša a Gemera. Mnoho hút a baní v tom čase bojovalo s odbytom svojich výrobkov, dokonca niektoré zo železiarní nedokázali ani len spracovať vysokú produkciu železnej rudy z vlastných baní. Preto začala komora odkupovať nad-

15 STOČES, Bohumil: *Dvacet pět let Báňské a hutní společnosti*. Praha 1931, s. 75–77; ZÁŘICKÝ, Aleš: *Rothschildové a ti druzí aneb Dějiny velkopodnikání v Rakouském Slezsku před první světovou válkou*. Ostrava 2005, s. 73–76.

16 PATERA, Lukáš: Podnikanie Kniežacej Těšínskej komory v hornouhorskom železoručnom baníctve na príklade bane Bindt (1854–1905). In: *Hospodářské dějiny – Economic History*, 32/1, Ostrava – Praha 2017 (2022), s. 60–63.

bytočnú železnú rudu z Gemera, najmä zo železiarskeho komplexu šľachtickej rodiny Andrásy, ktorú zastarané drevouhoľné pece nestíhali spracovať. S Andrásyho železiarňou v Betliari (v tom čase v nájme Tomáša Nádasdyho) mala *Těšínska komora* uzatvorenú dlhodobú zmluvu o dodávke železa a v druhej polovici 60. rokov 19. storočia sa stala výrazným dodávateľom železa aj železiareň grófa Juraja IV. Andrásyho v Drnave, ktorá komore odpredávala 35 % z celkovej výroby surového železa.¹⁷ Portfólio dodávateľov železa zahŕňalo aj huty v Stratenej, Henckovciach, Rejdovej, Dobšinej či v Štítniku. Počas hospodárskej depresie v rokoch 1858 až 1859 bola umožnená dodávka surového železa aj od vysokých pecí *Rimavsko-muránskej železiarskej spoločnosti*, pretože kvôli kríze sa znížil odbyt železa pre vlastné rafinérie v Ózde a taktiež sa znížil vývoz tohto železa do erárnych železiarní na Pohroní. *Těšínska komora*, ktorá výrobu vo vlastných železiarňach počas krízy neznižila, tak získala výhodné kontrakty na dovoz tohto železa do Sliezska.¹⁸

Preprava rúd a surového železa z Gemera do železiarní v rakúskom Sliezsku bola pred dokončením Košicko-bohumínskej železnice (1872) pomerne náročná a zdĺhavá. Produkty sa vozili najmä z okolia Rožňavy po cestách smerom na Dobšínú, Vernár a Poprad, čím museli prekonávať ťažko prejazdný horský terén. Podobne aj z vlastnej bane v Bindte sa ruda najprv prevážala povozmi cez Markušovskú dolinu do údolia Hornádu a následne cez Spišskú Novú Ves do Popradu, kde bolo zriadené centrálné prekladisko, na ktorom sa ruda opätovne vážila a kontrolovala. Z Popradu putovala ruda a železo povozmi do Liptovského Mikuláša, kde ich prekladali na plte. Po rieke Váh sa prepravovali až do Žiliny, tu ich na prekladisku neďaleko Budatínskeho zámku opäť prekladali na povozy a prepravovali cez Čadcu a Jablunkovský priesmyk do Třinca a ďalších hutných podnikov *Těšínskej komory*. Surová ruda sa väčšinou previezla rovno do železiarne v Liptovskom Hrádku a vyrobené surové železo sa znova nakladalo na plte a splavovalo do Budatína. Ten figuroval ako prestupné miesto medzi uhorskými baňami a sliezskymi železiarňami. V prípade, že bolo vo Váhu málo vody a plte nemohli vyplávať, muselo sa niekedy čakať na priaznivý stav vody aj niekoľko mesiacov.¹⁹ Situáciu sa podarilo vyriešiť až výstavbou železničnej trate z Košíc do Bohumína, ktorá zároveň spájala Třinecké železiarne s ob-

17 FRÁK, Gustáv: Železiarne v údolí rieky Čremošnej (Drnava a Lúčka). In: *Vlastivedné štúdie Gemera*, zv. 7, Rimavská Sobota 1989, s. 50–53.

18 HAPÁK, Pavel: *Dejiny železiarskeho priemyslu Slovensku v rokoch 1848–1867*. Bratislava 1962, s. 197.

19 Zemský archív v Opave (ďalej len ZAO), f. Knížecí komora těšínska 1439–1922 (ďalej len KKT), inv. č. 1431; FRÁK, Gustáv: *Železiarne v údolí rieky Čremošnej*, s. 60, HAPÁK, Pavel: *Dejiny železiarskeho priemyslu* s. 154–155; ŠARUDYOVÁ, Mária: *Topografia železiarní na Slovensku v 19. storočí*. Košice 1989, s. 190.

lastami ťažby rúd na Liptove a Spiši. Dokončením ťeleznice v roku 1872 sa vytvorili priaznivé podmienky na zvyšenie ťažby a novú investičnú výstavbu, okrem toho sa od tohto obdobia stáva banský revír na Spiši atraktívnou rudnou základňou aj pre ďalšie rakúske a pruské montánne spoločnosti, ktoré si tu do konca 19. storočia vybudovali niekoľko väčších závodov.²⁰

Na prelome 60. a 70. rokov 19. storočia sa výroba surového ťeleza v Liptovskom Hrádku obmedzila, čo bolo spôsobené otvorením nových uhoľných baní a zlepšením prevádzky v arcivojvodských ťeleziarňach na Těšínsku. Nepotrebná huta v Liptovskom Hrádku bola okolo roku 1870 odstavená, spolu s ňou skončila aj ťažba ťelezných rúd v liptovských baniach. Po dokončení Košicko-bohumínskej ťeleznice sa pozornosť *Těšínskej komory* sústredila výlučne na banský závod v Bindte, kde v rokoch 1872–1873 vybudovala modernú pražiareň ťelezných rúd a závod spojila úzkorozchodnou ťeleznicou so stanicou KBŽ v Markušovciach. Po svojom rozšírení a modernizácii vystúpila do roku 1880 ťažba bindtského závodu na 41 tisíc ton rudy. Hlavným odberateľom bindtských rúd a praženca boli Třinecké ťeleziarne, konkrétne huta Františka Jozefa, avšak nepravidelne v menších množstvách odoberali bindtskú rudu aj ďalšie podniky *Těšínskej komory*, a to Węgierská Górká pri Živieci (dnes v Poľsku), huta v Ustroni či ťeleziareň v Baške pri Frýdku.²¹

Začiatkom 80. rokov 19. storočia prejavila *Těšínska komora* záujem o rozsiahle ťelezorudné ložiská v okolí spišských obcí Źakarovce a Gelnica, kam chcela rozšíriť svoju rudnú základňu. V roku 1882 odkúpila staršiu ťeleziareň Márie Menesdorferovej v Máriahute spolu s banskými poľami v Źakarovciach a Grellenseifene (Perlová dolina) patriacim k ťeleziarni. Po podpísaní kúpno-predajnej zmluvy dňa 9. augusta 1882 začala *Těšínska komora* nielen s budovaním nového závodu, ale tiež pokračovala v ťeleziarskej výrobe v zastaranej ťeleziarni Máriahuta.²² Do roku 1885 vybudovala komora v Máriahute nový ťelezorudný závod s modernou pražiarnou, v roku 1887 pre neefektívnosť napokon odstavila tamojšiu vysokú pec a svoju pozornosť sústredila už len na ťažbu a spracovávanie ťeleznej rudy. Tú následne prepravovala pomocou miestnej ťeleznice Gelnickým údolím do Margecian, kde ju na ťelezničnej stanici prekladala do vozňov Košicko-bohumínskej ťeleznice a transportovala priamo do Třinca. Postupom času sa Máriahuta stala najdôležitejšou baňou komory,

20 PATERA, Lukáš: *Źelezorudná baňa Bindt v ére Kniežacej Těšínskej komory (1854–1905)*. Diplomová práca. Ostrava 2020, s. 33–35; HAPÁK, Pavel: *Dejiny ťeleziarskeho priemyslu* s. 154–155.

21 PATERA, Lukáš: *Źelezorudná baňa Bindt*, s. 75–78.

22 ZAO, f. KKT, inv. č. 2672; ZAO, f. Báňská a hutní společnost – Generální ředitelství 1906–1946 (ďalej len BH-GŘ), inv. č. 2268, kart. 412.

o čom svedčil aj nárast produkcie z 31 tisíc ton v roku 1884 na 58 tisíc v roku 1890. Po celkovej modernizácii a presunu výrobných objektov z Máriahtuty do Žakaroviec v rokoch 1897 – 1899 sa ťažba zvýšila až na 145 tisíc ton rudy v roku 1904.²³

Výstavba Košicko-bohumínskej železnice predstavovala výrazný impulz k prenikaniu predlitavských banských spoločností do montánneho priemyslu v hornom Uhorsku. Začiatkom 70. rokov sa tak popri Těšínskej komore v spišskom baníctve etablovali aj ďalšie firmy rakúskeho kapitálu. Prvou z nich bola čerstvo vytvorená *Rakúsko-uhorská vysokopecná spoločnosť (Österreichisch-ungarische Hochofen-Gesellschaft)* so sídlom vo Viedni, založená v roku 1871 majiteľmi Vítkovických železiarní, Anselmom Solomonom Rothschildom a bratmi Davidom a Wilhelmom Gutmannovcami v spolupráci s uhorským železiarskym magnátom grófom Emanuelom Andrássym. Cieľom spoločnosti bolo založenie druhého hutného podniku na Ostravsku-Žofínskej huty (*Sofienhütte*) a pre túto železiareň boli zakúpené rudné bane v osade Roztoky pri Hnilčíku, kde sa medzi rokmi 1872 – 1873 vybudoval nový banský závod, spojený úzkorozchodnou železnicou so stanicou Košicko-bohumínskej železnice v Markušovciach. Vyťažená ruda sa vozila železnicou do Žofínskej huty, avšak krátko po dokončení bane bola výroba v železiarni pre nevyhovujúcu kvalitu železa zastavená.²⁴ V roku 1880 bola Žofínska huta prenajatá *Vítkovickému banskému a hutnému ťažiarstvu*, prevádzka sa obnovila a železná ruda sa dovážala najmä z vlastnej železoruďnej základne Vítkovických železiarní. Baňu v Roztokách roku 1890 odpredali hornosliezskej železiarni Friedenschütte.²⁵

Po konsolidácii Žofínskej huty začali o uhorské železoruďné ložiská prejavovať záujem aj samotné Vítkovické železiarne. V spolupráci s grófom Emanuelom Andrássym odkúpili Vítkovice rudné ložiská pri obci Rudabánya v Boršodskej župe, kde na povrch vychádzali hnedelové (limonitové) a sideritové žily. Neskôr bol tunajší banský majetok rozšírený a v roku 1880 založil Rothschild s Andrássym nové ťažiarstvo *Borsodi Bányatársulat* (Boršodské banské ťažiarstvo), ktoré tu vybudovalo novú baňu, patriacu medzi najproduktívnejšie

23 ZAO, f. KKT, inv. č. 2526–2533, 2551.

24 K tomu pozri napr.: MÝŠKA, Milan: *Založení a počátky Vítkovických železáren 1828–1880*. Ostrava 1960, s. 116–120; MATĚJČEK, Jiří – WIESNEROVÁ, Eva: *K vývoji Vítkovických železáren 1875–1914*. In: *Průmyslové oblasti 4*, Opava 1973, s. 83–85.;

25 BOHUŠ, Oldřich: *Historie Žofínského hutě v Ostravě*. In: *Z dějin hutnictví*, sv. 11. Praha 1982, s. 102–103; KUPELWIESER, Paul: *Paměti*. Ostrava 2019, s. 295–296; PATERA, Lukáš: *História závodu Koterbachy (Rudňany) za éry Vítkovického banského a hutného ťažiarstva (1895–1939)*. In: JANČURA, Marián a kol.: *Technické pamiatky spojené s banskou a hutníckou činnosťou na Spiši, V. časť – Rudňany, Poráč, Markušovce*. Spišská Nová Ves 2019, s. 58–65.

železorzudné bane v krajine. Celá ťažba z Rudabánye sa do Vítkovíc prevážala pomocou železnice.²⁶

Spokojnosť s uhorskou rudou viedla v závere 19. storočia Vítkovické železiarne k odkúpeniu ďalších baní po trase Košicko-bohumínskej železnice. V roku 1895 odkúpilo *Vítkovické banské a hutné ťažiarstvo* súkromné stagnujúce bane v okolí obce Koterbachy (maďarsky Ötösbánya, dnes Rudňany) východne od Spišskej Novej Vsi. Pomerne rýchlo sa tu podarilo vybudovať nový banský závod, ktorý spojili vlečkou so stanicou v Markušovciach. Išlo o jednu z najvýnosnejších železorzudných baní v spišsko-gemerskej banskej oblasti, dokonca od roku 1899 sa v Koterbachoch začalo aj s produkciou ortute vo vlastnej ortuťovni, keďže sa zistilo, že pri pražení rúd sa uvoľňujú ortuťové výpary. Už v roku 1900 baňa Koterbachy dokázala vyprodukovať viac než 100 tisíc ton rudy a zároveň šlo o najväčšieho výrobcu ortute v habsburskej monarchii. Závod Koterbachy zostal v majetku Vítkovíc až do druhej svetovej vojny a tvoril jej významnú železorzudnú základňu.²⁷

Export uhorských železných rúd do pruských železiarní

Rýchly rozvoj hornoslriezskych železiarní počas priemyselnej revolúcie v 19. storočí spôsobil vysokú spotrebu železnej rudy, čo miestne zdroje ani zďaleka nemohli pokryť. Preto sa jednotlivé železiarne obracali na ostatné stredoeurópske železorzudné ložiská a odkupovali rudu od cudzích ťažiarov. Spočiatku začínali niektoré z hornoslriezskych železiarní odkupovať železnú rudu aj zo spišsko-gemerskej banskej oblasti (napríklad z Bindtu či Máriahuty), avšak šlo o krátkodobé riešenia, kvôli čomu v závere 19. storočia prejavili záujem o odkúpenie niektorých z baní, čím si začínali v hornom Uhorsku budovať svoju vlastnú železorzudnú základňu. Jednou z prvých pruských železiarní, odkupujúcou rudu z Uhorska (baňa Bindt), bola v roku 1888 železiareň Hubertushütte (neskoršia huta Zygmunt) v Bytome, ktorá ju následne odkupovala pravidelne po nasledujúce tri roky. Spolu s ňou v rovnakom čase bindtskú rudu odoberala aj správa majetkov grófa Guida Henkela von Donnersmark v Świątchłowiciach, pravdepodobne pre jeho hutu Donnersmarkhütte (neskoršia huta Zabrze).²⁸

26 PANTÓ, Endre a kol.: *Rudabánya ércbányászata*. Budapest 1957, s. 102–105, 142–143; KUPELWIESER, Paul: *Paměti*, s. 295–296.

27 MALATINSKÝ, Kornel – POPOVIČ, Michal: *Z dejín baníctva v Rudňanoch*. Košice 1985, s. 51.

28 PATERA, Lukáš: *Železorzudná baňa Bindt*, s. 76, 160.

Od roku 1889 pribudli ako odberatelia ďalšie dva hornosliezske hutné závody, a to Laurahütte (neskoršia Jedność v Siemanowiciach Śląskich) v hornom Sliezsku a Königshütte (neskoršia Królewska huta v Chorzówe). Nasledujúceho roku si ako prvá pruská spoločnosť odkúpila banský závod v osade Roztoky pri Hnilčíku železiareň Friedenshütte (neskoršia huta Pókoj v Rude Ślaskej), ktorý sa postupne stal jej dôležitým dodávateľom sideritu. Ostatné hornosliezske železiarne zatiaľ ostávali len v rovine kupcov uhorskej rudy, napríklad od roku 1890 si spišskú rudu odkupovala železiareň Falvahütte v Świętochłowiciach (v roku 1896 označovaná ako Bethlenfalvahütte, neskoršia huta Florian). Táto huta sa až do záveru storočia stala pravidelným odberateľom železnej rudy z Uhorska, avšak množstvo objednanej rudy medzi rokmi výrazne kolísalo. O bindtský praženec v roku 1892 postupne prejavovala záujem aj železiareň Donnersmarkhütte, ktorá si však väčšie množstvá praženca odkúpila až v samotnom závere storočia.

Vyššie uvedené železiarne si bindtský praženec objednávali sporadicky, žiadny podnik si však v tom čase neobjednával väčšie množstvá ako 3 000 ton praženca ročne. Od roku 1893 spišskú rudu sporadicky odkupovali aj ďalšie pruské železiarne, ako napríklad Julienhütte pri Bytome-Bobrek (neskoršia Huta Bobrek) či Borsigwerk pri Zabrze v hornom Sliezsku. Neskôr na zoznam odberateľov ešte pribudla železiareň Redenhütte pri hornosliezskom Zabrze, ktorá o bindtský praženec prejavila záujem roku 1895 a v nasledujúcich rokoch sa (až do roku 1901) stala pravidelným kupcom väčších množstiev praženej rudy. Posledným známym odberateľom sa stala roku 1896 firma *Rawack & Grünfeld* pri Bytome, ktorá patrila medzi pravidelných a najväčších kupcov praženej rudy z Bindtu. Takmer všetky hornosliezske železiarne si však v priebehu rokov budovali vlastné železorudné základne po celej Európe a o spišskú rudu rýchlo strácali záujem. Niektoré z nich však investovali finančné prostriedky do kúpy vlastných baní v oblasti Spiša či Gemera.²⁹

Ako už bolo spomenuté, prvou pruskou železiarňou, ktorá si kúpila vlastné bane na Spiši, bola Friedenshütte v majetku spoločnosti *Oberschlesische Eisenbahn-Bedarfs Actiengesellschaft*. Firma kúpou prevzala dovtedy stagnujúci železorudný banský závod v Roztokách, pôvodne patriaci *Rakúsko-uhorskej vysokepecnej spoločnosti* a neskôr *Vítkovickému bankskému a hutnému ťažiarstvu*. Pruská spoločnosť investovala do modernizácie zastaraných technických zariadení, novej výstavby prevádzkových i obytných objektov a do baní zaviedla me-

29 Spracované podľa ZAO, f. KKT, inv. č. 1258–1275; SNA-SBA, f. Banská a hutnícka spoločnosť, banská správa Máriahuta (ďalej len BMH), inv. č. 254.

chanické vrtnie. Začiatkom 20. storočia tu už dobývala viac než 100 tisíc ton kvalitnej železnej rudy, ktorú exportovala po železnici do horného Slizska.³⁰

V závere 19. storočia sa do pozornosti pruskej spoločnosti *Vereinigte Königs- und Laurahütte Actiengesellschaft für Bergbau- und Hüttenbetrieb* so sídlom v Berlíne dostala pomerne malá baňa Roberti v blízkosti mesta Gelnica, ktorá však sľubovala kvalitnú rudu. Po kúpe banských oprávnení v roku 1899 sa spoločnosť stala vlastníkom spomínanej bane a banských polí v oblasti doliny Grellenseifen, kde postupne začala s ťažbou. Spoločnosť v nasledujúcich rokoch síce rozširovala svoj majetok a vykonávala prieskumné práce, ale pre problémy s finančnou výnosnosťou ťažby napokon v apríli 1909 ukončila banskú činnosť a baňu Roberti zatvorila. Od založenia banského závodu do jeho zatvorenia sa tu vyťažilo 52 268,5 ton surovej železnej rudy, väčšina produkcie putovala do hornosliezskej železiarne Laurahütte.³¹

V rovnakom čase došlo taktiež k predaju baní v priestore spišskej obce Smolnícka huta pruskej firme *Kattowitzer Aktien-Gesellschaft für Bergbau und Eisenhüttenbetrieb* so sídlom v Katoviciach. Spoločne s nimi si firma odkúpila od grófa Zichyho Ferraris starú železiareň v Lúčke na Gemeri s okolitými baňami. Motiváciou firmy k tejto kúpe bola snaha zvýšiť dodávky železnej rudy pre svoje železiarne v hornom Sliezsku, a preto sa všetka vyťažená ruda z bane v Smolníckej hute exportovala do železiarne Hubertushütte pri Morgenrothe (dnes Chebzie). Po krátkej prevádzke sa ukázala neefektívnosť ťažby v Lúčke, preto firma tamojšie bane zastavila a zamerala sa na výstavbu závodu v Smolníckej hute, kde vybudovala pražiareň, lanovku a v roku 1909 do baní zaviedla mechanické vrtnie. Závod pred prvou svetovou vojnou ťažil len okolo 16 tisíc ton železnej rudy a stretával sa s viacerými prevádzkovými problémami. Po vypuknutí vojny a mobilizácii väčšiny robotníctva bol závod zastavený.³²

Poslednou pruskou firmou, ktorá si odkúpila vlastné železorudné bane v spišsko-gemerskej banskej oblasti, bola *Oberschlesische Eisenindustrie A. G. für Bergbau- und Hüttenbetrieb*. Pre svoju železiareň Julienhütte v roku 1901 odkúpila starú železiareň vo Vondrišli (dnes Nálepko) spolu s tamojšími ba-

30 KERPELY, Antal: *Das Eisenhüttenwesen in Ungarn zur Zeit des Millenniums*. Budapest 1896, s. 33–34.

31 SNA-SBA, f. Komisariát Gelnica 1855–1924 (ďalej len KG), inv. č. 213, kart. 106–108; WAHLNER, Aladár: Magyarországi bány- és kohóipara 1900 évben, in: *BKL*, roč. 34, Budapešť 15. september 1901, č. 18, s. 315; *Jó szerencsét*, roč. 3, č. 25, 20. marec 1910, s. 476.

32 SNA-SBA, f. BKNV, inv. č. 1711, kart. 344; BARTALSKÝ, Ján a kol.: *Smolník. Mesto medenorudných baní*. Bratislava 1993, s. 177, 228; WAHLNER, Aladár: Magyarországi bány- és kohóipara 1903 évben, in: *BKL*, roč. 37, Budapešť 15. december 1904, zv. 2, č. 24, s. 786; WAHLNER, Aladár: Magyarországi bány- és kohóipara 1913 évben, in: *BKL*, roč. 48, Budapešť 15. jún 1915, zv. 1, č. 12, s. 448.

ňami na železnú rudu, a tiež menšie bane v oblasti Bindtu, kde už v tom čase pôsobila aj *Těšínska komora*. V Bindte vybuďovala len najnutnejšie technické zariadenia, väčšiu pozornosť venovala závodu vo Vondrišli. Po vyčerpaní zásob železnej rudy v Bindte začala firma v roku 1910 s výstavbou nového spracovateľského závodu s modernou úpravňou pri štolni Gustáv vo Vondrišli, kde pred prvou svetovou vojnou ťažila takmer 40 tisíc ton rudy.³³

Záver

Problematika exportu železných rúd z územia Uhorska do železiarní v Sliezske a severovýchodnej Morave predstavuje významnú kapitolu v dejinách uhorského baníctva. Nadmerný export sa stával problémom, ktorý sa naplno prejavil v poslednej tretine 19. storočia a zamestnával uhorskú vládu, inštitúcie a odborné hospodárske kruhy až do prvej svetovej vojny. Všetky opatrenia uhorskej vlády voči nadmernému exportu železných rúd sa však stretávali s veľkou nespokojnosťou zahraničných spoločností, ktoré na Spiši vlastnili veľkú časť najvýnosnejších baní a boli životne závislé na pravidelných dodávkach kvalitnej uhorskej rudy. Na druhej strane, aj uhorský priemysel bol výrazne závislý na dodávkach rakúskeho a pruského uhlia a koksu, ktoré predmetné spoločnosti ťažili a hrozbami zastavenia jeho dodávok si vynucovali od vlády zrušenie opatrení proti vývozu rudy, medzi ktoré patrilo hlavne zvyšovanie taríf pri preprave rudy po štátnych tratiach a Košicko-bohumínskej železnici.

Začiatkom 20. storočia už mali viaceré železiarne z hornosliezskej oblasti, rakúskeho Sliezska a severovýchodnej Moravy vybudované v hornom Uhorsku vlastné železorudné bane, disponujúce modernou ťažobnou a úpravníckou technológiou. Väčšina z nich sa orientovala výlučne na ťažbu a úpravu železnej rudy, pričom celú produkciu v praženom stave exportovala mimo hraníc Uhorska. Žiadna z firiem nemala záujem o stavbu novej železiarne pri rudných baniach, čo brzdilo rozvoj a rozširovanie železiarskeho priemyslu v hornom Uhorsku. Problém s vývozom železných rúd sa až do prvej svetovej vojny nezmenil, po jej vypuknutí zas mnohé firmy pre hospodárske problémy zastavili alebo obmedzili ťažbu vo svojich baniach. Ako ukázala aj táto štúdia, samotná problematika exportu rúd z územia Uhorska je veľmi komplexná téma, ktorá bude ešte v budúcnosti vyžadovať ďalší výskum, smerujúci najmä do fondov

33 PATERA, Lukáš: Podnikanie akciových spoločností v baníctve obce Vondrišiel (1900–1939). In: *Montánná história 10*. Ed. LACKO, Miroslav. Limbach 2019, s. 275–289.

štátnych úradov, obchodných a priemyselných komôr či rôznych montánných spolkov a dobových združení.

POUŽITÉ ZDROJE

Pramene

Archívne pramene

Archív Vítkovice a.s., Ostrava

Vítkovické horní a hutní těžířstvo 1828–1945

Slovenský národní archív – Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici

Banská a hutnícka spoločnosť, banská správa Máriaľhuta

Banský kapitanát v Spišskej Novej Vsi 1855–1933

Komisariát Gelnica 1855–1924

Zemský archív v Opave

Knížecí komora těšínska 1439–1922

Báňská a hutní společnost – Generální ředitelství 1906–1946

Periodiká

Bányászati és kohászati lapok

Jó szerencsét

Pamäte

KUPELWIESER, Paul: *Paměti*. Ostrava 2019

Literatúra

BARTALSKÝ, Ján a kol.: *Smolník. Mesto medenorudných baní*. Bratislava 1993

BOHUŠ, Oldřich: Historie Žofinské hutě v Ostravě. In: *Z dějin hutnictví*, sv. 11.

Praha 1982, s. 101–116

GESCHREKRON, Alexander: *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Cambridge 1961

FRÁK, Gustáv: Železiarne v údolí rieky Čremošnej (Drnava a Lúčka). In: *Vlastivedné štúdie Gemera*, zv. 7, Rimavská Sobota 1989, s. 48–80

- HAPÁK, Pavel: *Dejiny železiarskeho priemyslu Slovensku v rokoch 1848–1867*. Bratislava 1962
- IZSÓ, István: *A bányahatóság története Magyarországon*. Budapest 2019
- JANČURA, Marián: *Baníctvo mesta Spišská Nová Ves*. Spišská Nová Ves 2010
- KAZANSKÁ, Magdaléna: *Banský kapitanát v Spišskej Novej Vsi 1855–1933. I*. Bratislava 1966
- KERPELY, Antal: *Das Eisenhüttenwesen in Ungarn zur Zeit des Millenniums*. Budapest 1896
- KÓNYA, Peter a kol.: *Dejiny Uhorska (1000–1918)*. Bratislava 2014
- MALATINSKÝ, Kornel – POPOVIČ, Michal: *Z dejín baníctva v Rudňanoch*. Košice 1985
- MATĚJČEK, Jiří – WIESNEROVÁ, Eva: K vývoji Vítkovických železáren 1875–1914. In: *Průmyslové oblasti 4*. Opava 1973, s. 78–124
- MRÁZEK, Otakar: *Vývoj průmyslu v českých zemích a na Slovensku od manufaktúry do roku 1918*. Praha 1964
- MYŠKA, Milan: Hutnictví železa v průmyslové revoluci (Výrobní odvětví v ekonomických souvislostech průmyslové revoluce v českých zemích a v habsburské monarchii). In: *Z dějin hutnictví*, sv. 10. Praha 1981, s. 263–300
- MYŠKA, Milan: *Založení a počátky Vítkovických železáren 1828–1880*. Ostrava 1960
- PANTÓ, Endre a kol.: *Rudabánya ércbányászata*. Budapest 1957
- PATERA, Lukáš: História závodu Koterbachy (Rudňany) za éry Vítkovického banského a hutného ťažiarstva (1895–1939). In: JANČURA, Marián a kol.: *Technické pamiatky spojené s banskou a hutníckou činnosťou na Spiši, V. časť – Rudňany, Poráč, Markušovce*. Spišská Nová Ves 2019, s. 58–65
- PATERA, Lukáš: Podnikanie Kniežacej Těšínskej komory v hornouhorskom železorudnom baníctve na príklade bane Bindt (1854–1905). In: *Hospodářské dějiny – Economic History*, 32/1. Ostrava – Praha 2017 (2022), s. 59–61
- PATERA, Lukáš: Podnikanie akciových spoločností v baníctve obce Vondrišel (1900–1939). In: *Montánná história 10*. Ed. LACKO, Miroslav. Limbach 2019, s. 274–307
- PATERA, Lukáš: *Železorudná baňa Bindt v ére Kniežacej Těšínskej komory (1854–1905)*. Diplomová práca. Ostrava 2020
- REMPORT, Zoltán: *Magyarország vasgyártása a dualizmus korában (1867–1918)*. Budapest 2005
- RUSŇAK, Martin: Banský a železiarsky priemysel v Gemeri (a na Spiši) v období prechodu rakúsko-uhorského kapitalizmu voľnej súťaže do štádia imperializmu (1880–1918). In: *Obzor Gemera*, roč. XIV, č. 2, 1983, s. 82–91

STOČES, Bohumil: *Dvacet pět let Báňské a hutní společnosti*. Praha 1931

ŠARUDYOVÁ, Mária: *Topografia železiarní na Slovensku v 19. storočí*. Košice 1989

ZÁŘICKÝ, Aleš: *Rothschildové a ti druzí aneb Dějiny velkopodnikání v Rakouském Slezsku před první světovou válkou*. Ostrava 2005

STUDIE

Reprezentácie v cestovnom ruchu a ich vplyv na formovanie česko-slovenských vzťahov počas prvej Československej republiky. Náčrt kontextuálnych a teoretických východísk¹

MIKULÁŠ JANČURA

Representations in tourism and their influence on the formation of Czech-Slovak relations during the First Czechoslovak Republic. Contextual and theoretical starting points overview.

In the interwar period, tourism profiled itself as an important and at the same time multi-layered phenomenon, binding together a wide spectrum of contexts and activities. These trends did not bypass Czechoslovakia either. After its establishment, Czechoslovakia built the development of tourism partly on existing traditions, although from the point of view of organization, it was less developed than in the countries of Western Europe. In the conditions of the Czechoslovak economy and cultural background with a disproportionate character, tourism developed problematically. As limiting factors, e.g. the absence of a legislative framework, fragmented competence of the responsible institutions, underfunding, technically less developed transport infrastructure or, in the first years, inadequate capacity of hotel and gastronomic services. The mentioned problems were more pronounced in the territories of Slovakia and Carpathian Ruthenia. One of the authoritative aspects of the creation of the technical and organizational background of tourism in the country was representations, their form and functions. Representations functioned as a carrier medium for a wide range of information and included the image broadcast abroad, but also the internal presentation of individual parts of the republic to each

¹ Príspevok je vypracovaný v rámci implementácie projektu VEGA 1/0342/20. *Premeny a interakcie ideológie českoslovakizmu a juhoslavizmu v podmienkach 20. storočia.*

other. On this basis, the relevant question is how (and if at all) the representations participated in the formation of internal relations between parts of the republic. In other words, how individual parts of the country were mutually represented and what was the aim of their creators in the context of the emerging Czechoslovak relations in the interwar period. It is a complex of questions that needs to be sectionalized and anchored in a broader spectrum of contextual, and last but not least, theoretical starting points. Since in this case it is the initial phase of the research, the aim of the presented text is to open up the issue in the form of the formulation of starting questions and to outline the selected theoretical starting points, maneuvering on the border between historical sociology of tourism, visual studies and constructivist approaches to the issue of identities. The given block of questions will be based on an outline of contextual approaches to the issue.

Keywords: Tourism, Travelling, First Czechoslovak Republic, Representations, Visuality, Identity, Theoretical Concepts, Czech-Slovak relationships

Úvod

Cestovný ruch sa v medzivojnovom období stal komplexným a vnútorne členitým fenoménom. Viazal na seba široké spektrum aktivít, kontextov a súvislostí na viacerých úrovniach. Z hospodárskeho hľadiska sa stal osobitným ukazovateľom ekonomickej úrovne a zároveň príčinou početných kvalitatívnych zmien v oblasti podnikania, služieb a dopravnej infraštruktúry. Bol osobitnou reflexnou plochou postoja štátnej politiky a jej schopnosti zabezpečiť a kvalitatívne rozvíjať jeho technicko-organizačné zázemie. Z kultúrno-spoločenského hľadiska odrážal napr. možnosti a limity voľnočasových a ekonomických fondov a z toho vyplývajúcich preferencií dovolenkových destinácií. V neposlednom rade to bol tiež indikátor zmeny myslenia pod vplyvom modernizačných trendov trávenia voľného času. Relevantné sú v tomto kontexte otázky individuálneho či skupinového turizmu, na čo nadväzuje vznik a rozvoj rôznych záujmových združení, organizácií a spolkov. Výrazným faktorom bol v tejto súvislosti taktiež rozvíjajúci sa konzumerizmus, na ktorý sa cestovný ruch nevyhnutie viaže, resp. ktorého je organickou súčasťou.

V hospodárskej a sociokultúrnej realite medzivojnového Československa sa však cestovný ruch rozvíjal v problematických podmienkach. Negatívne ho ovplyvňovali napr. kompetenčné nezhody medzi zodpovednými inštitúciami a z toho vyplývajúca roztrieštenosť aktivít. Výraznú úlohu zohralo tiež podfinancovanie zo strany štátu, slabšie rozvinutá dopravná infraštruktúra a pomalšie tempo odstraňovania týchto problémov. Z kultúrneho a sociálneho hľadiska to bola tiež disproporcja medzi časťami republiky a z toho vyplývajú-

ce ekonomické limity, ale aj rozdielne chápanie „dovolenky“, oddychu a voľného času.

Napriek uvedeným problémom nastala v oblasti cestovného ruchu aj v medzivojnovom Československu relatívne dynamická konjunktúra. Jej organickou súčasťou boli aj reprezentácie, resp. prezentácia Československa ako turistickej destinácie, ktoré z hľadiska svojej vnútornej štruktúry fungovali často na podobných technických základoch ako komerčná reklama. Prezentácia štátu ako turistickej destinácie zahŕňala širšiu paletu foriem a mechanizmov a ako celok fungovala ako transferové médium pre širokú škálu vnútorných obsahov. Tým naberala aj značný politický význam.

V prípade predkladaného textu ide o iniciačnú fázu výskumu, a preto je zameraný viac na východiská a otvorenie výskumných otázok a nie na ich zodpovedanie či predkladanie výsledkov. Jeho cieľom je otvoriť problematiku a formulovať východiskové výskumné otázky z dvoch hľadísk. Prvé je hľadisko kontextuálnych východísk, so zameraním na náhľad do kreovania technicko-organizačného zázemia cestovného ruchu v krajine. Druhým je snaha o priblíženie ťažiskových teoretických prístupov, lavírujúcich na pomedzí historickej vedy, sociológie turizmu, vizuálnych štúdií a konštruktivistických prístupov k problematike identít.

Náčrt kontextuálnych východísk: Kreovanie technicko-organizačného zázemia cestovného ruchu v 1. ČSR

Cestovný ruch (ďalej CR) sa ako hospodársky a sociokultúrny segment začal na území českých krajín a Slovenska pozvoľna rozvíjať v posledných dvoch dekádach 19. storočia. Súvisí to primárne s nástupom moderných vzorcov správania, medzi ktoré patrilo aj aktívne trávenie voľného času, týkajúce sa prevažne vyšších a postupne aj stredných sociálnych vrstiev obyvateľstva. Na intenzite nabral CR od začiatku 20. storočia, no stále bez výraznejšej či systematizovanej podpory zo strany štátu. Organizačne tak ležal na pleciach jednotlivých krajín monarchie,² či skôr jednotlivcov, a to prevažne podnikateľov v hotelovom segmente alebo, nepriamo, podnikateľov v dynamicky sa rozvíjajúcej železničej doprave.³ Potrebnú úlohu zohrali aj vznikajúce záujmové organizácie, ako napr.

2 ŠTEMBERK, Jan: *Fenomén cestovného ruchu. Možnosti a limity cestovného ruchu v medziválečnom Československu*. Praha 2009, s. 20.

3 SABOL, Miroslav: *Dejiny dopravy na Slovensku 1938–1948 (1950). Jej hranice a limity*. Bratislava 2015, s. 39. K štátnej podpore rozvoja dopravnej infraštruktúry a priemyslu v Uhorsku pozri napr. štúdiu: HALLON, Ľudovít: Význam industrializačnej politiky Uhorska pre tech-

turistické a čiastočne aj športové spolky.⁴ Za západoeurópskymi krajinami však územia českých krajín a Slovenska v oblasti CR a jeho organizácie výrazne zostávali, pričom je nutné zdôrazniť aj ich vzájomnú kvalitatívnu a kvantitatívnu disproporciu, ktorá pretrvala aj počas nasledujúceho obdobia.

Po vzniku Československa boli zodpovedné inštitúcie v oblasti CR postavené pred náročné výzvy. CR začal patriť medzi významné hospodárske ukazovatele a z kultúrnospoločenského hľadiska štartovala jeho doslovná konjunktúra. Jedným z jej kľúčových predpokladov bolo napr. zavedenie osemhodinovej pracovnej doby, ako aj voľného sobotňajšieho popoludnia a nedele, čo sa na vládnej úrovni diskutovalo už v decembri 1918. Schválením zákona o pracovnom pokoji v dĺžke minimálne 32 hodín sa do každodenného života implementoval fenomén víkendu. Voľnočasový fond jednotlivcov sa od roku 1925 rozšíril tiež o nárok na platenú dovolenku zamestnancov v rozsahu šiestich až ôsmich dní ročne, pričom štátnym zamestnancom sa od roku 1926 tento fond rozšíril na dva až šesť týždňov.⁵ V tomto opatrení sa však nezrkadlilo len uvoľnenie voľnočasových fondov, ale tiež bezprostredný vplyv na zmenu spôsobu myslenia jednotlivcov.

To viedlo k uvoľneniu potrieb voľnočasovej mobility za účelom odpočinku, zábavy či spoznávania odlišných miest a kultúr, a to nielen na regionálnej, ale tiež zahraničnej úrovni. Jednou z určujúcich platforiem pre rozvoj cestovného ruchu v sledovanom období bola tiež dopravná infraštruktúra, a osobitne, možnosti a limity jednotlivých dopravných segmentov.

nický vývoj na Slovensku v období druhej priemyselnej revolúcie 1867–1918. In: *Historické štúdie*, 2013, roč. 47, s. 121–148. V súvislosti s vplyvom rozvíjajúcej sa železnice na turizmus vo Vysokých Tatrách pozri napr. ŠIMKO, Peter a kol.: *Košicko-Bohumínska železnica. Veľká kniha o oceľovej tepne severného Slovenska*. Žilina 2022, s. 249–257.

- 4 CHORVÁT, Ivan: *Cestovanie a turizmus v zrkadle času*. Banská Bystrica 2007, s. 91, online in: file:///C:/Users/PC/Downloads/cest_a_turizm_final-1.pdf (27. 11. 2023); PITEKOVÁ, Jana: *Dva svety cestovného ruchu na Slovensku*. Kraków 2022, s. 18–19; POPELKOVÁ, Katarína: Každodennosť a životné svety obyvateľstva. In: ZEMKO, Milan – FERENČUHOVÁ, Bohumila a kol.: *Slovensko v 20. storočí. V medzivojnovom Československu 1918–1939*. Bratislava 2012, s. 137–138; ZEMKO, Milan. Premeny medzivojnovnej kultúry. In: *Tamtiež*, s. 172–192. Čiastočne aj KÁZMEROVÁ, Lubica: Medzivojnové premeny školstva a kultúry. In: *Tamtiež*, s. 153–192. HOLEC, Roman: *Človek a príroda v „dlhom“ 19. storočí*. Bratislava 2014; MANNOVÁ, Elena: *Spolky a demokratizácia spoločnosti na Slovensku v prvej polovici 20. storočia*. In: KOVÁČ, Dušan – HANULA, Matej a kol. *Z monarchie do republiky*. Bratislava 2022, s. 69–90.
- 5 MAREŠ, Jan – RANDÁK, Jan: Volný čas. In: HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel (eds.): *Republika Československá 1918–1939*. Praha 2018, s. 717.

Proces ich modernizácie a rozvoja bol však zložitý a odohrával sa v širšom kontexte viacerých, primárne hospodársko-sociálnych problémov.⁶

V súvislosti s kreovaním technicko-organizačného zázemia CR v Československu je potrebné uviesť, že vládna reprezentácia mladého štátu tieto trendy reflektovala a často poukazovala na jeho hospodársku a kultúrnospoločenskú dôležitosť. Zároveň však v prvých rokoch poukazovala aj na nepripravenosť štátu, a to hlavne po stránke zabezpečenia infraštruktúry, zásobovania či stavu ubytovacích kapacít⁷. „Ukončením války a uzavřením míru padají veškeré překážky, jež stály v cestě cizineckému ruchu a nastává povinnost upravití ony podmínky, na nichž rozvoj cizineckého ruchu jest závislý.“⁸

Typickým rysom, a zároveň jedným z kľúčových limitov, bola kompetenčná roztrieštenosť a nejednotnosť inštitúcií. Tá vyplývala predovšetkým z množstva odvetví a segmentov, ktoré na seba CR viazal.

Podľa J. Štemberka vznikla už v novembri 1918 Cudzinecká komisia, na ktorej činnosť plynule nadviazal Cudzinecký úrad, spadajúci od júla 1919 do kompetencie ministerstva priemyslu, obchodu a živností (ministerstva obchodu). Jeho hlavnou úlohou bola starostlivosť o zahraničných hostí a taktiež reprezentácia a propagácia Československa v zahraničí. Okrem českých krajín boli postupne založené aj jeho pobočky v Bratislave a v Užhorode.⁹

Po roku 1921 bol Cudzinecký úrad zrušený a jeho agenda prešla pod správu ministerstva obchodu. Z kompetenčného hľadiska to bolo práve ministerstvo obchodu, ktorému oficiálne prináležala podpora CR.¹⁰ Napriek tomu si jeho

6 Odborná spisba k dejinám dopravy na území českých krajín a Slovenska zaznamenala v posledných dvoch dekádach dynamický rozmach. Z vybranej bibliografie pozri napr. monografie: KUBÁČEK, Jiří a kol.: *Železnice na území Slovenska*. Bratislava 1999; BOHUNSKÝ, Juraj – PUHA, Karol: *Dunajská flotila. História lodného parku po roku 1922*. Bratislava 2012; SÁBOL, Miroslav: *Dejiny dopravy na Slovensku 1938–1948 (1950). Jej hranice a limity*. Bratislava 2015; JANČURA, Mikuláš: *Osobný automobilizmus na Slovensku v rokoch 1918–1938*. Košice 2017; ŠALANDA, Bohuslav – ŠTEMBERK, Jan a kol.: *České století motorismu I. Kulturní roviny českého motorismu*. Praha 2019; ZOUHAROVÁ DYKOVÁ, Sylvie – FRICOVÁ, Jana: *České století motorismu II. Motorismus jako prostředek volného času*. Brno 2020; ŠTEMBERK, Jan – JAKUBEC, Ivan; ŠALANDA, Bohuslav: *Automobilismus a česká společnost*. Praha 2020; NĚMEC, Jan – ZOUHAROVÁ DYKOVÁ, Sylvie – RUDIK, Milan: *Do houfu! 100 let organizovaného motorismu v českých zemích*. Brno 2021; ĎURČO, Michal: *Cesty a dálnice na Slovensku v mezivojnovom období*. Bratislava 2021.

7 Národní archiv (ďalej NA), fond (ďalej f.) Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností (ďalej MPOŽ), kartón (ďalej k.) 4, sign. 3082/19, Cizinecký ruch. Vymezení příslušnosti cizineckého úřadu.

8 NA, f. MPOŽ, k. 4, sign. 4256/19, Státní rozpočet republiky československé pro rok 1920. XV. Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností.

9 ŠTEMBERK, Jan: *Fenomén cestovního ruchu*, s. 22.

10 Tamtiež, s. 23.

organizáciu prakticky súběžne „uzurpovalo“ napr. aj ministerstvo verejných prác. V súlade s rozvrhom agendy centrálnych štátnych orgánov z marca 1919 ju kompetenčne vymedzovalo ako „*Lidový průmysl související s povznesením návštěvy cizinců [...] a ochranu krás přírodních*“.¹¹

Do kompetenčných sporov o CR vstúpili na začiatku 20. rokov tiež ministerstvá železníc, verejného zdravotníctva či zahraničia a vnútra, pričom nejasné vymedzenie právomocí a kompetencií bolo zjavné po celé medzivojnové obdobie.¹²

Zvyšujúci sa význam CR po vzniku republiky sa odráža aj v jeho financovaní zo strany štátu. Napriek tomu, že v porovnaní s krajinami západnej Európy bolo nedostatočné, sa už v prvých rokoch zdvihlo z úrovne 350 tis. Kč k roku 1919, na 500 tis. Kč k roku 1920, pričom samotný Cudzinecký úrad bol podporovaný sumou 800 tis. Kč v oboch uvedených rokoch.¹³ Do roku 1938 sa ročná suma financovania CR zo strany ministerstva obchodu vyšplhala na 8,5 mil. Kč, avšak samotná čiastka sa podľa odborných kruhov pohybovala len na minimálnej a nevyhnutnej hranici.¹⁴ Z týchto prostriedkov bola financovaná napr. domáca a zahraničná propagácia, menšie subvencie plynuli turistickým spolkom a organizáciám na podporu CR či nižšie sumy na údržbu historických pamiatok.

Územie Slovenska vychádzalo oproti českým krajinám po roku 1918 z hospodársky odlišnej štartovacej čiary. Nižší stupeň technického rozvoja a modernizácie, nižšia úroveň dopravnej infraštruktúry a životnej úrovne obyvateľstva, ako aj celkovo agrárnejší charakter krajiny, boli pre rozvoj moderného CR výraznými determinantmi. Napriek tomu malo územie Slovenska vďaka prírodným danostiam a množstvu kúpeľných miest, vysoký turistický a cestovateľský potenciál, ktorý mal byť využitý.

Organizácia CR na území Slovenska čerpala čiastočne z činnosti starších turistických spolkov,¹⁵ no na jej kreovanie v nových štátových podmienkach mali výrazný vplyv české odborné a záujmové kruhy.

11 NA, f. MPOŽ, k. 12, Rozvrh agendy centrálných úradů RČS, s. 3–4.

12 ŠTEMBERK, Jan: *Fenomén cestovního ruchu*, s. 23.

13 NA, f. MPOŽ, k. 4, sign. 4256/19, Státní rozpočet republiky československé pro rok 1920. XV. Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností.

14 Pre porovnanie možno uviesť, že koncom 20. rokov do cestovného ruchu investovalo napr. Nemecko 100 mil. mariek, Taliansko 80 mil. lír a Švajčiarsko 10 mil. frankov. Podľa vtedajšieho ministra obchodu Josefa Václava Najmana (do funkcie nastúpil v roku 1935) bola cieľovou sumou podpory cestovného ruchu 20 mil. Kč. ŠTEMBERK, Jan: *Fenomén cestovního ruchu*, s. 24–25.

15 Napr. Uhorský karpatský spolok so sídlom v Spišskej Novej Vsi či pobočky Maďarského turistického spolku so sídlom v Budapešti. CHORVÁT, Ivan: *Cestovanie a turizmus v zrkadle času*, s. 88. PITEKOVÁ, Jana: *Dva svety cestovného ruchu na Slovensku*, s. 18, 25.

Na úrovni organizovanej turistiky išlo o rozšírenie pôsobenia Klubu česko-slovenských turistov (ďalej KČST) na územie Slovenska od roku 1919, začlenenie existujúceho Tatranského spolku turistického v roku 1921 a vznik jeho regionálnych pobočiek. Podľa Jany Pitekovej pôsobilo do roku 1938 na území Slovenska 75 odborov KČST, s približne 30 tis. členskou základňou. Jeho úlohou bola starostlivosť a organizácia domáceho cestovného ruchu, s osobitným zreteľom napr. na značkovanie a technickú údržbu turistických chodníkov, budovanie a prevádzku chát, nocľahární či iných turistických objektov a v neposlednom rade propagáciu Slovenska. Do jeho portfólia patrila aj editácia časopisu *Krásy Slovenska* ako jeho kľúčového komunikačného kanála.¹⁶ KČST rozvíjal aktivity aj na Podkarpatskej Rusi a bol jednou z kľúčových hybných síl rozvoja turizmu na danom území.¹⁷

V českých krajinách fungovali aj tzv. regionálne (zemské) cudzinecké zväzy, ktoré rozvíjali činnosť už pred prvou svetovou vojnou. Po vzniku Československa sa činnosť Zväzu pre povznesenie návštevy cudzincov v ČSR (cudzineckého zväzu) nasmerovala k podpore a zvyšovaniu aktívneho CR v rámci republiky. V roku 1919 vzišlo z iniciatívy ministerstva obchodu zriadiť podobnú organizáciu aj na území Slovenska. Po komplikovanej dvojročnej príprave bol Slovenský zväz pre povznesenie návštevy cudzincov na Slovensku (slovenský cudzinecký zväz) založený 16. januára 1921.¹⁸ Jeho hlavnou úlohou a účelom bolo „zdrúžiť vo svojom strede obce, ústavy, spolky, v prvom rade turistické a iné korporácie, ako jednotlivcov, v spoločnej snahe, aby sústredením ich činnosti v zväze, podporovala sa návšteva cudzincov a rozmach turistiky na Slovensku.“¹⁹ Okrem toho na seba slovenský cudzinecký zväz viazal čiastkové úlohy týkajúce sa propagácie, pamiatkovej starostlivosti, ochrany kultúrneho dedičstva, skvalitňovania dopravnej, ako aj hotelovej a gastronomickej infraštruktúry, vytvárania podmienok pre pestovanie športov, riešenia legislatívnych otázok okolo pasových a vízových prekážok a spolupráce a koordinácie krokov s centrálnym ministerstvom obchodu.²⁰ Do balíka úloh patrila napr. tiež súčinnosť s turistickými korporáciami, za účelom starostlivosti o turistické chodníky, ich značenia

16 PITEKOVÁ, Jana: *Dva svety cestovného ruchu na Slovensku*, s. 27; CHORVÁT, Ivan: *Cestovanie a turizmus v zrkadle času*, s. 93.

17 RYCHLÍK, Jan – RYCHLÍKOVÁ, Magdaléna: *Podkarpatská Rus v dejinách Československa 1918–1946*. Praha 2016, s. 139.

18 ŠTEMBERK, Jan: *Fenomén cestovného ruchu*, s. 32.

19 Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. Obchodná a priemyselná komora Banská Bystrica (ďalej OPK BB), k. 508, Stanovy Slovenského zväzu pre povznesenie návštevy cudzincov.

20 PITEKOVÁ, Jana: *Dva svety cestovného ruchu na Slovensku*, s. 31.

a technického stavu, ako aj snaha o to, aby „pobyt cudzincov-turistov v krajine sa spríjemnil“.²¹

Z dlhšej organizačnej prípravy založenia zväzu a zo širokého portfólia jeho čiastkových úloh vyplýva, že CR narážal na Slovensku na početné hospodárske a infraštruktúrne limity. Dôležitým je tiež to, že v rámci územia Slovenska nebol všeobecne etablovaný, resp. ukotvený v mentalite väčšinového obyvateľstva. Ďalší nezanedbateľný faktor je tiež náročnosť východiskovej pozície, absencia hlbšej a rozvinutejšej tradície oproti českým krajinám, a teda nutnosť kreovať organizačné zázemie cestovného ruchu na Slovensku od základu.

Ďalším z radu limitov bola absencia jednotného legislatívneho rámca pre CR. Tá bola však celoštátnym problémom. Starostlivosť o CR síce podliehala ministerstvu obchodu, no ako už bolo uvedené, na úrovni ministerstiev dochádzalo ku kompetenčným sporom. Ďalším problémom bolo angažovanie sa korporácií na dobrovoľnej báze, ktoré boli v tomto smere závislé od subvencií zo strany štátu. Snahy o systematické riešenie týchto problémov prišli v podobe prípravy zákona o CR od druhej polovice 20. rokov. Ako veľmi aktívne sa na tomto poli prejavili odborné kruhy zo Slovenska, ktoré počítali so zriadením samostatného ministerstva pre turistiku a cestovný ruch.²² Návrh bol však zamietnutý. Príprava zákona narážala na množstvo problémov, ktoré ju spolu s nástupom hospodárskej krízy potlačili do úzadia. Ako najpálčivejšie sa prejavili napr. financovanie CR, podiel, resp. pomer štátu a súkromného sektora, daňová politika a pod. Ako dočasné riešenie možno chápať iniciatívu ministerstva obchodu, z ktorej vzišlo založenie Československej ústrednej cudzineckej rady v januári 1929. Jej funkcia bola dvojaká, a to smerom do vnútra, v rámci ktorej mala vytvárať čo najpriaznivejšie podmienky pre pobyt cudzincov, a smerom von, ktorá spočívala v efektívnej propagácii a prehlbovaní záujmu cudzincov o Československo ako o atraktívnu turistickú destináciu.²³ Zároveň mala fungovať ako kvalitatívny medzistupeň medzi často nekoordinovanou dobrovoľnou činnosťou zákonne rámcovanou úpravou.²⁴ Podľa J. Štemberka však rada pracovala veľmi nepružne, neefektívne a jej činnosť bola finančne podvyživená.²⁵ K obnoveniu prípravy zákona došlo až v priebehu roka 1934, a to z iniciatívy Národohospodárskeho ústavu Slovenska a Podkarpatskej Rusi, jednotlivých obchodných a živnostenských (priemyselných) komôr a iných odborných a záujmových korporácií. Z ich pera boli vypracované početné návrhy

21 SNA, f. OPK BB, k. 508, Stanovy Slovenského zväzu pre povznesenie návštevy cudzincov.

22 ŠTEMBERK, Jan: *Fenomén cestovného ruchu*, s. 35.

23 Tamtiež, s. 36.

24 PITEKOVÁ, Jana: *Dva svety cestovného ruchu na Slovensku*, s. 35.

25 ŠTEMBERK, Jan: *Fenomén cestovného ruchu*, s. 36.

a viaceré osnovy návrhov zákona o CR,²⁶ diskutované v priebehu jesene 1934 a roka 1935 na medziministerských poradách.²⁷ Z jednotlivých návrhov vzišli do roku 1936 štyri varianty zákona, pričom jeho konečná verzia bola predložená až na jar roku 1937 a nebola prijatá. Následný vývoj na politickej úrovni zatlačil prípravu zákona o CR opäť do úzadia. Samotné ministerstvo obchodu ho po marci 1939 už nepovažovalo za prioritu. Štemberk upozorňuje, že na pozadí jeho zdĺhavej a často kontraproduktívnej prípravy možno vysledovať problematické postavenie CR v medzivojnovom Československu. V jeho rámci na seba naráža vnímanie CR ako dôležitého hospodársko-ekonomického odvetvia a zároveň neschopnosť prijať optimálnu a ucelenú koncepciu, ktorá by priniesla pevný základ pre jeho rozvoj,²⁸ ako k nemu pristúpili vládne inštitúcie napr. v súdobých krajinách západnej, strednej, ale aj juhovýchodnej Európy.²⁹

Snaha o kompenzovanie týchto nedostatkov sa prejavovala hlavne prostredníctvom regionálnych aktivít a taktiež aktivít súkromného sektora, ktorý v tejto oblasti vystupoval často ako priama konkurencia štátnemu podnikaniu.

Napriek tomu, že v kontexte štátnej podpory regionálneho rozvoja zaznamenal CR reálne len okrajovú pozornosť,³⁰ výrazné regionálne aktivity boli rozvíjané na území Slovenska. Prebiehali hlavne v súčinnosti slovenského cudzineckého zväzu a obchodných a priemyselných komôr, v spolupráci s ministerstvom obchodu a pražským ústredím cudzineckého zväzu.

Jedna z východiskových aktivít bola napr. anketa o CR z júna 1931, ktorá sa konala v Banskej Bystrici. Za prítomnosti predsedu ústredia cudzineckého zväzu v Prahe Eugena Pštrossa a predsedu Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici Viliama Paulínyho boli dôsledne pomenované kľúčové problémy rozvoja CR na Slovensku, s osobitným dôrazom na hospodárske otázky, ako napr. dopravnú infraštruktúru, ale tiež otázky kvalitnej propagácie, ubytovacích kapacít či nutnosti vedenia dôslednej evidencie a štatistiky. Samotné závery mali slúžiť ako technicko-organizačný základ k ďalšej, systematizovanej činnosti.³¹ Osobitný priestor bol venovaný aj osvetovej činnosti a jej preneseniu na pôdu škôl, čím by sa zvyšovalo povedomie o význame CR medzi žiakmi

26 SNA, f. OPK BB, k. 420, Organizácia cestovného ruchu.

27 NA, f. Předsednictvo ministerské rady (ďalej PMR), k. 3580, Cizinecký a lázeňský ruch.

28 ŠTEMBERK, Jan: *Fenomén cestovního ruchu*, s. 40.

29 V rámci prípravy rôznych návrhov boli do úvahy brané zákonné rámce cestovného ruchu z Nemecka, Rakúska, Francúzska, Talianska, Švajčiarska, Španielska, Portugalska, ale aj Grécka, Maďarska, Poľska, Juhoslávie, Rumunska a Sovietskeho zväzu. NA, f. PMR, k. 3580, sign. 17128/34.

30 WOKOUN, René a kol.: *Vývoj podpory regionálního rozvoje v Československu a České republice*. Praha 2021, s. 44.

31 SNA, f. OPK BB, k. 508, Anketa o cudzineckom ruchu na Slovensku, č. j. 7770/32.

a širšou verejnosťou.³² Zároveň slovenský cudzinecký zväz intenzívne apeloval na rozšírenie počtu jeho pobočiek mimo Bratislavu, ale aj jeho členskej základne, a to nielen o hotely a kúpeľné rezorty, ale celé obce a mestá, ktoré sa na rozvoji CR mali aktívne podieľať.³³ Osobitným cieľom týchto aktivít bola propagácia Slovenska a prilákanie hostí hlavne z českých krajín. Tomu paradoxne napomohla hospodárska kríza a politikmi a tlačou propagované heslo „poznaj najprv svoju vlasť“, prostredníctvom ktorého bolo nabádané uprednostniť domáce dovolenkové ciele pred zahraničím. Pozornosť bola v tejto súvislosti okrem českých krajín upriamovaná aj na územie Slovenska a jeho kľúčové destinácie, ako napr. Tatry, Považie či kúpeľné mestá. Za týmto účelom boli vo viacerých českých mestách na jar 1932 zorganizované propagačné prednášky, často spojené s premietaním filmov či ochutnávkou typicky slovenských potravinárskych výrobkov.³⁴ Popri hospodárskom motíve však možno na tomto pozadí identifikovať aj snahu o upevňovanie štátnosti, určitej kultúrnej, kolektívnej identity a spolupatričnosti resp. ich povedomia.³⁵

Od regionálnych aktivít nezostala úplne bokom ani Podkarpatská Rus. Okrem aktivít KČST, boli vydávaní turistickí sprievodcovia, ktorí okrem prírodných krás propagovali primárne nízke ceny potravín a ubytovania. Vo všeobecnosti však bola Podkarpatská Rus atraktívna primárne pre strednú vrstvu a oslovovala peších turistov a lyžiarov. Napriek bohatosti minerálnych prameňov tam v sledovanom období nevznikol žiaden kúpeľný rezort. V dôsledku horšej dopravnej dostupnosti, geografickej vzdialenosti a nižšiemu počtu, ako aj úrovni ubytovacích kapacít bola Podkarpatská Rus menej vyhľadávanou destináciou.³⁶

32 Anketu o cudzineckom ruchu v Banskej Bystrici. Lud si musí byť vedomý významu cudzineckého ruchu. In: *Slovák*, 1931, roč. 13, č. 134, s. 4.

33 SNA, f. OPK BB, k. 508, Obežník krajského úradu v Bratislave, č. 21601/1932, s. 146–147.

34 Napr. Praha, Kolín, České Budějovice, Hradec Králové, Pardubice, Náchod. SNA, f. OPK BB, k. 508, č. spisu 6846, 7046, 7650.

35 „Nevyčerpateľnou studnicou krás a dojmů je zejména Slovensko. [...] Návštěva naší domoviny a Slovenska znamená velký čin pro republiku a stát. Poznávejme se navzájem, obyvatelé jednotlivých zemí a krajin republiky. Sbližme se a přispějme k utužení československé vzájemnosti a k vzájemnému hospodářskému posílení“. Kam na dovolenou? In: *Národní politika*, 1932, roč. 5, č. 112, s. 1.

„Češi, Slováci a bratři Podkarpatskorusové, poznávejme se vzájemně, sblížíjme se, posilujme se. [...] Venkov městům, města venkovu, všude Čechoslováci Čechoslovákům. Místo do ciziny jen po republice a především též na Slovensko!“ Československé veřejnosti! Letos na dovolenou a na cesty jen v republice! In: *Národní politika*, 1932, roč. 5, č. 124, s. 2.

36 Bližšie napr. k údajom o ubytovacích kapacitách či dopravnej dostupnosti pozri: RYCHLÍK, Jan – RYCHLÍKOVÁ, Magdaléna: *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*, s. 139–145.

V druhej polovici 30. rokov bola Národohospodárskym ústavom pre Slovensko a Podkarpatskú Rus vypracovaná finančná analýza potrebných nákladov v oblasti CR. *Investičný program z hľadiska cudzineckého ruchu* vznikol v apríli 1936, v súčinnosti so župnými úradmi na Slovensku, Slovenským cudzineckým zväzom, vedením Československých dráh a KČST. Obsahoval vyčíslenie investícií do dopravnej a komunikačnej infraštruktúry, a to na úrovni železníc, cestnej infraštruktúry a turistických chodníkov. Zahŕňal položky stavebnej činnosti na úrovni výstavby hotelov, turistických chát či kúpalísk a osobitne rátal aj s pamiatkovou starostlivosťou o hrady a zámky.³⁷ Program bol vysoko ambiciózny, komplexný a dokladá snahu príslušných inštitúcií na Slovensku otázku rozvoja cestovného ruchu seriózne riešiť. Zároveň to bol program, ktorý účelovo pomenoval nevyhnutné položky a rámcovo vyčíslil optimálnu výšku investície. Aj napriek tomu, že podľa slov predsedu ústavu Kornela Stodolu išlo o „*Sofortprogram*“, uskutočniteľný v čo najkratšom čase“,³⁸ vyčíslené sumy narážali na hospodársku realitu a na limity financovania cestovného ruchu, a to nielen na Slovensku, ale na celoštátnej úrovni.³⁹

Investičný program bol súčasťou širšieho balíka aktivít, ktoré boli diskutované v tzv. ankete o cudzineckom a turistickom ruchu na Slovensku zo 6. mája 1936. Konala sa v Bratislave pod záštitou slovenského cudzineckého zväzu, Krajinského úradu a Národohospodárskeho ústavu pre Slovensko. Význam akcie dokladá prítomnosť zástupcov kľúčových slovenských, ale aj celoštátne pôsobiacich inštitúcií, s aktívnym dosahom na technicko-organizačné zabezpečenie cestovného ruchu v krajine.⁴⁰ Cieľom ankety bolo definovanie programovej organizácie a zintenzívnenia CR, s osobitným zreteľom na propagačnú činnosť

37 SNA, f. OPK BB, k. 566, Investičný program s hľadiska cudzineckého ruchu, i. č. 552/936.

38 SNA, f. OPK BB, k. 566, Investičný program s hľadiska cudzineckého ruchu, i. č. 552/936.

39 Podľa investičného programu sa na komunikačné projekty odhadovala suma 28 571 000 Kč, na projekty povrchových stavieb 14 810 000 Kč a na pamiatkovú starostlivosť suma vo výške 610 000 Kč. SNA, f. OPK BB, k. 566, Investičný program s hľadiska cudzineckého ruchu, bez signatúry.

40 Krajinský výbor, ministerstvo zahraničných vecí, ministerstvo železníc, ministerstvo verejného zdravotníctva, krajinský úrad, ústredná spáva štátnych kúpeľov, ústredie cudzineckých zväzov, slovenský cudzinecký zväz, obchodné a priemyselné komory na Slovensku (Bratislava, Banská Bystrica, Košice), národohospodársky ústav, riaditeľstvá štátnych železníc, Československá dopravná kancelária (ČEDOK), zástupcovia mestských rád z Bratislavy, Banskej Bystrice a Košíc a odborné a záujmové korporácie (Klub československých turistov, Autoklub RČS, Zväz slovenských kúpeľov, Zväz hotelierov v ČSR, Zväz slovenských hostinských a kaviarníkov, Syndikát československých žurnalistov a zástupcovia menších záujmových spolkov, ako napr. poľovníctva a rybárstva). SNA, f. OPK BB, k. 657, Zápisnica o ankete vo veci cudzineckého ruchu. In: *Krajinský vestník pre Slovensko*. Príloha k 19. číslu zo dňa 10. júna 1936.

do vnútra štátu a smerom k zahraničiu, ako aj koordináciu zodpovedných inštitúcií. „O cudzinecký a turistický ruch na Slovensku pečuje sa početnými inštitúciami, ktoré ale nepracujú v potrebnom vzájomnom dorozumení a ktorých činnosť sa mnoho razy aj križuje. Je treba, aby pečlivosť o tento ruch bola vedená z jednotného ústredia a hľadiska systematicky a s pevným presným programom. Nie je praktické, aby sa o určité rovnaké ciele starali dve alebo viacej korporácií alebo úradov bez vzájomného dohodnutia.“⁴¹

Osobitným bodom ankety bolo štruktúrovanie pôsobnosti Slovenského cudzineckého zväzu do jeho krajských pobočiek, pričom bolo navrhované vytvorenie piatich tzv. cudzineckých oblastí pre okresy jednotlivých regiónov Slovenska. Dôraz bol kladený na nutnosť funkčného koordinačného ústredia. „Na tento široký úkol nestačí dosavadná organizačná a kompetenčná štruktúra Slovenského cudzineckého zväzu. Z praktických skúseností totiž ukázalo sa, že voči sústreďovacím snahám Slovenského cudzineckého zväzu iné korporácie v obore pečlivosti o cudzinecký ruch ostali ľahostajné“⁴².

Jedným z výsledkov tejto aktivity bolo rozpracovanie konceptu ústrednej koordinačnej inštitúcie, ktorá by bola „organizačnou, propagačnou a študijnou centrárou, ktorá by zjednocovala a po odbornej stránke prehlbovala činnosť regionálnych a miestnych orgánov pre pečlivosť o cudzinecký ruch na Slovensku“. Okrem toho mala táto nová inštitúcia zjednotiť komplexnú politiku vo vzťahu k CR na Slovensku.⁴³ Rokovania tohto typu boli výrazným posunom v organizácii CR na Slovensku, ktorý zaznamenal aj silný ohlas v českých krajinách. Praktickým vyústením rokovania bolo ustanovenie slovenskej rady pre CR vo februári 1937. Jej úloha a aktívna náplň do značnej miery kopírovala body rozvrhnuté v ankete z mája 1936. Išlo primárne o podporu rozvoja CR na Slovensku a koordinovať spoluprácu zainteresovaných korporácií, ktorých rada združovala cca 20, a to na úrovni záujmových a odborných korporácií a taktiež miest. Z hľadiska vnútornej štruktúry disponovala hotelovou, propagačnou a dopravnou sekciou. Postupne sa však ich počet rozširoval. Platí to aj pre regionálnu štruktúru, ktorá taktiež vychádzala z návrhu z roka 1936. Krajské kancelárie rady začali okrem Bratislavy pôsobiť v Žiline, Banskej Bystrici, Novom Smokovci a v Košiciach.⁴⁴ Samotná rada fungovala z právneho hľadiska ako

41 SNA, f. OPK BB, k. 657, č. 96.306/12/1936.

42 SNA, f. OPK BB, k. 657, Zápisnica o ankete vo veci cudzineckého ruchu. In: *Krajinský vestník pre Slovensko*. Príloha k 19. číslu zo dňa 10. júna 1936, s. 15–16.

43 SNA, f. OPK BB, k. 657, Zápisnica o ankete vo veci cudzineckého ruchu. In: *Krajinský vestník pre Slovensko*. Príloha k 19. číslu zo dňa 10. júna 1936, s. 16.

44 SNA, f. OPK BB, k. 628, Zápisnica z prvej pracovnej schôdze Slovenskej rady pre cestovný ruch z 11. apríla 1938.

spolok a v jej vedení mali zastúpenie hlavne členovia krajinských inštitúcií pričom technické zabezpečenie a personál prebrala od Slovenského cudzineckého zväzu.⁴⁵ Slovenská rada pre CR pretrvala politické zmeny z jesene 1938 (ktoré mali neblahý dopad na jej rozpočet)⁴⁶ a pod názvom Slovakotour sa stala technicko-organizačným základom pre CR počas Slovenského štátu.⁴⁷

Reprezentácie v cestovnom ruchu a ich ukotvenie vo vybraných teoretických prístupoch⁴⁸

Z priblíženého náčrtu kontextuálnych východísk vyplýva, že v prípade CR ide o vnútorne zložitý fenomén, viažuci na seba množstvo aktivít a vzájomne prepojených aspektov, ktoré sú navyše historicky a kultúrne podmienené. Z toho vyplýva aj značná členitosť teoretických ukotvení s množstvom presahov.

Už len východiskový pojem „cestovný ruch“ a jeho detailné vymedzenie, navyše v historickej perspektíve, by bolo vyčerpávajúce.⁴⁹ Pre potreby tohto textu

45 ŠTEMBERK, Jan: *Fenomén cestovného ruchu*, s. 40.

46 SNA, f. OPK BB, k. 657. i. č. 4175/38 PO/M.

47 Bližšie k problematike cestovného ruchu počas totalitných režimov v rokoch 1939–1945 pozri: ŠTEMBERK, Jan – JAKUBEC, Ivan: *Cestovný ruch pod dohľadom tretej ríše*. Praha 2018; SABOL, Miroslav: Nie iba chlebom a soľou, ale aj pášťami a nadávkami : cestovný ruch za Slovenského štátu. In: MICHÁLEK, Slavomír (ed.): *História zadnými dverami 2 : nezvyčajné príbehy zo slovenských a svetových dejín*. Bratislava 2020, s. 375–389; SABOL, Miroslav: Počiatky mototuristiky na Slovensku v prvej polovici 20. storočia. In: *Historická sociologie: časopis pro historické sociální vědy*, 2020, roč. 12, č. 1, s. 131–145, online in: [https://karolinum.cz/data/clanek/7949/HS%201%202020%20final\[131-145\].pdf](https://karolinum.cz/data/clanek/7949/HS%201%202020%20final[131-145].pdf) (27. 11. 2023).

48 Teoretické vymedzenia problematiky reprezentácií boli čiastočne spracované v príspevku s ťažiskom vo vzájomnej výmene kontaktov v oblasti cestovného ruchu medzi Československom a Juhosláviu v medzivojnovom období. Nereflektuje však úlohu reprezentácií ako možného činiteľa ovplyvňujúceho vývoj česko-slovenských vzťahov. Text vznikol v rámci implementácie projektu VEGA1/0342/20. *Premeny a interakcie ideológie čechoslovakizmu a juhoslavizmu v podmienkach 20. storočia*. Príspevok je v tlači.

49 V najširšom zmysle možno CR chápať ako priestorovú mobilitu osôb mimo miesto ich trvalého bydliska. Tento všeobecný náhľad však naplňa viac obsah pojmu „cestovanie“ a nezoohľadňuje viaceré faktory, napr. motivácie jednotlivcov či skupín na úrovni pracovného a voľného času. Tiež širšie súvislosti, ako napr. sociálny status osôb, spôsob mobility, cieľová destinácia, dĺžka pobytu, predpoklad návratu a pod. Marian Gúčík podal definíciu CR ako je chápaný súčasným manažmentom hotelových a gastronomických služieb. Vymedzil ho ako „súbor činností zameraných na uspokojenie potrieb súvisiacich s cestovaním a pobytom osôb mimo miesta trvalého bydliska a zvyčajne vo voľnom čase. Ich cieľom je odpočinok, poznávanie, zdravie, rozptýlenie a zábava, kultúrne a športové vyžitie, služobné cesty, t. j. získavanie komplexného zážitku.“ GÚČIK, Marian: *Cestovný ruch. Hotelierstvo. Pohostinstvo. Výkladový slovník*. Bratislava 2006, s. 22.

bude CR chápaný ako voľnočasová mobilita, naplňajúca charakteristiky nástupu moderného turizmu počas prvej polovice 20. storočia. Primárne ide o vymedzenie pracovného a voľného času a jeho využitie,⁵⁰ ale tiež reflexiu technického pokroku napr. na úrovni rozvoja dopravných systémov či služieb. S tým organicky súvisí dôslednejšie začlenenie turizmu do ekonomických a legislatívnych štruktúr. Toto vymedzenie korešponduje s vývojovými fázami CR, ako ich priblížil Milan Hlavačka,⁵¹ pričom medzivojnové obdobie považuje za „počiatok epochy pozvoľného vývoja k masovému turizmu“.⁵²

CR, resp. turizmus reflektuje v tomto kontexte aj výrazne prítomnú socioekonomickú rovinu, pretože okrem voľného času na seba nevyhnutne viaže aj konzumné správanie. Na ekonomickú previazanosť voľného času s používaním (konzumovaním) vecí upozornil na prelome 19. a 20. storočia ekonóm a sociológ Torstein Veblen.⁵³ Voľný čas interpretoval ako neproduktívny, a teda ekonomicky nežiaduci, no napriek tomu zvýraznil voľný čas ako komoditu určenú k spotrebe, ktorej predpokladom sú hmotné veci. Na túto líniu nadviazali napr. Tim Dant alebo Nepomuk Gasteiger, ktorí zvýraznili previazanosť voľného času s hmotnou kultúrou,⁵⁴ ale tiež kategóriu „demonštatívneho konzumu“ ako

50 V súlade s chápaním voľného času v prvej polovici 20. storočia je možné aplikovať dve najčastejšie používané sociologické vymedzenia, reziduálne a normatívne. Reziduálne sa vzťahuje k voľnému času ako mimopracovnému, ktorý „zostáva po splnení pracovných a nepracovných povinností spojených napr. s nutnosťou zachovania svojho biofyziologického či rodinného systému“. Normatívne možno považovať za prirodzenú súčasť reziduálneho a viaže sa na „určitú významovú vlastnosť voľného času ako napr. na subjektívne slobodnú voľbu činnosti, jej bezprostrednú neutilitárnosť, generujúcu určitý typ pozitívneho zážitku“. FUCHS-HEINRITZ, Werner – LAUTMANN, Rüdiger – RAMMSTEDT, Ottheim – WIENOLD, Hanns (eds.): *Lexikon zur Soziologie*. Opladen 1994; PETRUSEK, Miroslav – MAŘÍKOVÁ, Hana – VODÁKOVÁ, Alena a kol.: *Velký sociologický slovník*. Praha 1996, s. 156.

51 Vymedzil štyri historické vývojové fázy turizmu. V prvej fáze, ktorú ohraničil polovicou 19. storočia, bola cesta, resp. priestorová mobilita striktne viazaná na jej účel, ako napr. politicko-mocenské úkony, vzdelávanie, obchod, alebo náboženstvo. Druhú fázu od polovice 19. storočia hodnotí ako pozvoľný nástup turizmu, ktorý bol determinovaný potrebou „dynamizácie vlastnej súčasnosti“ ako spúšťača početných socio-kultúrnych transformačných procesov a v neposlednom rade tiež modernizáciou komunikačnej infraštruktúry a dopravy. HLAVAČKA, Milan. *Mobilita, doprava, cestovanie, turizmus – zamyslenie nad pojmy a jejich rolí ve společnosti*. In: JAKUBEC, Pavel. (red.): *Na kolech do světa. Po silnicích nejen Českého ráje a Pojizeří. Referáty z vědecké konference konané ve dnech 17. – 18. dubna 2015 v Mladé Boleslavi. Z Českého ráje a Podkrkonoší – supplementum 17*. Semily – Turnov – Jičín 2016, s. 11–24.

52 Tamtiež, s. 14.

53 VEBLEN, Torstein: *The Theory of The Lesuire Class*. Oxford 2007.

54 DANT, Tim: *Materiality and Civilization: Things and Society*. In: *British Journal of Sociology*, 2006, roč. 57, č. 2, s. 292.

kladenia vkusových noriem spotrebiteľského správania.⁵⁵ V tejto súvislosti možno voľný čas chápať ako komplexný priestor, ktorý ponúka možnosť aktívneho vyplnenia, prostredníctvom konzumovania vecí, resp. ako generátor komplexných (konzumovateľných) zážitkov.

Ak je turizmus aktívnym trávením voľného času a „generátorom“ komplexných zážitkov, tak je potrebné ho nevyhnutne chápať v kontexte spotreby.

Turizmus ako aktívna voľnočasová aktivita sa tak na spotrebu nie len viaže, ale sama je spotrebou.⁵⁶ V rámci komplexného vzťahu spotreby a turizmu zohráva dôležitú úlohu aj výber destinácií.

Cieľové destinácie sú návštevníkmi vyberané kvôli očakávaným zážitkom, ktoré im budú poskytovať. Na výber značne vplýva aj vnímanie prezentovaných obrazov, čo bezprostredne súvisí s vizuálne-semiotickou stránkou propagácie destinácií, a tým aj so samotnou problematikou reprezentácií.

Podľa sociológa Johna Urryho je „*pohľad turistu nasmerovaný na krajiny, resp. miesta, ktoré sú odlišné od jeho každodenných a bežných zážitkov*“. Zároveň poskytujú turistovi neštandardné vizuálne vnemy podnecujúce túžbu dané miesto navštíviť. Na základe týchto reprezentácií je konštruovaná identita toho ktorého miesta a turista hľadá v reprezentáciách znaky, ktoré danú identitu tvoria. Urry vyslovuje myšlienku, že ide o snahu „*vizuálne sprostredkovať napr. francúzskosť Francúzska* [„Frenchness of France“]⁵⁷. Hasso Spode, odvolávajú sa v tejto súvislosti na historickú analýzu cestovného ruchu z Rakúska roku 1905, prezentuje turizmus ako „priemysel“ („Fremdenindustrie“ – doslovne „cudzinecký priemysel“), ktorý „*privádza konzumentov k tovarom, ktoré nie sú prenosné, ako napr. hory alebo klíma a pretvára tak doteraz nepoužitý tovar na hospodársky tovar* [resp. tovar hospodárskeho významu – pozn. autora]⁵⁸.

V tomto kontexte funguje turistická destinácia ako spotrebiteľská komodita, začlenená do širšieho, organizovaného, hospodársko-ekonomického súkolia, ktorého výsledok je spomenutý komplexný zážitok. Do tohto rámca tak zapadá aj Dallenovo a Urryho tvrdenie, že ak turisti kupujú pohľadnice, fotografie, su-

55 GASTEIGER, Nepomuk: *Konzument. Obrazy spotřebitele v reklamě, kritice konzumu a ochraňování spotřebitele 1945–1989*. Praha 2015, s. 24.

56 DALLEN, Timothy: *Shopping Tourism, Retailing and Leisure*. Clevedon – Buffalo – Toronto 2005, s. 9; KOSHAR, Rudy: Seeing, Travelling and Consuming. In: KOSHAR, Rudy (ed.): *Histories of Leisure*. Oxford – New York 2002, s. 12.

57 URRY, John: *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in contemporary Societies*. London 1999. Podľa: DALLEN, Timothy: *Shopping Tourism, Retailing and Leisure*, s. 10.

58 SPODE, Hasso. Geburt einer Wissenschaft. Zur Professionalisierung der Tourismusforschung. In: *Themenportal Europäische Geschichte*, 2012, s. 2, online in: <https://www.europa-clio-online.de/essay/id/fdae-1588> (27. 11. 2023).

veníry, alebo sami fotografujú, tak to robia v snahe reprodukovať a znova prežiť vizuálnu skúsenosť navštvieneného miesta.⁵⁹

Prístupy Urryho, Dallena či Spodeho sa bezprostredne dotýkajú reprezentácií ako „meta-roviny“ nazerania na danú problematiku, korešpondujúce čiastočne s odborom vizuálnych štúdií.

Vizuálne štúdie využívajú celý komplex špecifických metodologických nástrojov, ktoré historikovi umožňujú položiť výskumne relevantné otázky. Na túto skutočnosť narážajú aj Alexandra Karentzos a Alma-Elisa Kittner. Síce vychádzajú z Urryho téz o vizuálnej turistickej (cestovateľskej) praxi, ale upozorňujú aj na to, že jeho podanie „prezentácie miesta ako sociálneho konštruktu neopúšťa rámec sociologických analýz, a že z hľadiska interdisciplinarity, nezohľadňuje prístupy vizuálnych štúdií [Bilderwissenschaften], ktoré by do výskumu danej problematiky výrazne prispeli“.⁶⁰

Problematickým je však aj samotný obraz ako nosné informačné médium. V odbornom diskurze vyvoláva širokú diskusiu a pri jeho analýze je potrebné aplikovať celý rad špecifických metód, ktoré majú svoje klady, ale aj nedostatky. Na túto okolnosť poukázali už spomenuté A. Karentzos a A. E. Kittner.

Medzi štandardné prístupy z oblasti vizuálnych štúdií patria ikonografická a semiotická metóda. Obrazový materiál je podrobený analýze v konkrétnych dobových kontextoch a na základe ich vnútorného vzťahového systému znakov a referentov.⁶¹ Samotná analýza má niekoľko fáz. „Prvou fázou je denotácia, ktorá je analogická s preikonografickou interpretáciou. Fotografia pozostáva z viacerých prvkov, ktoré musia byť v tejto fáze pomenované; dôležité je rozobrať každý element obrazu bez ohľadu na to, ako bezvýznamne môže na prvý pohľad pôsobiť. Druhá fáza je konotácia, ktorá je pre interpretáciu fotografie kľúčová, pretože zahŕňa priradovanie významu všetkým prvkom obrazu vytýčených v prvej fáze. Konotáciou jednotlivých znakov a dôsledkom vzájomného vzťahu medzi zložkami obrazu nadobúda fotografia ako celok význam.“⁶²

59 URRY, John: *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in contemporary Societies*. Podľa: DALLEN, Timothy: *Shopping Tourism, Retailing and Leisure*, s. 11.

60 KARENTZOS, Alexandra – KITTNER, Alma-Elisa: *Holiday in Art – Kunst und Tourismus*. In: KARENTZOS, Alexandra – KITTNER, Alma-Elisa (Hg.): *Topologien des Reisens. Tourismus – Imagination – Migration*. Trier 2010, s. 56, online in: https://ubt.opus.hbz-nrw.de/opus45-ubtr/frontdoor/deliver/index/docId/357/file/Topologien_des_Reisens.pdf (27. 11. 2023).

61 KATRIŇÁK, Lukáš: *Fotografia ako kultúrnohistorický prameň*. In: *Kultúrne dejiny. Stav a perspektívy výskumu kultúrnych dejín v strednej Európe*, 2018, roč. 9. Supplement, s. 139–140.

62 Tamtiež, s. 141.

Je však potrebné uviesť, že v prípade vizuálnej reklamy nejde o „dokumentálnu“ fotografiu, ktorej výpovednú hodnotu máme sklon objektivizovať. O to problematickejšie je pristupovať k reklamným grafikám.

Ako uvádza Marita Sturken, medzi najväčšie paradoxy fotografie patrí to, že hoci sme si vedomí jej mnohoznačnosti, máme tendenciu pristupovať k nej ako k dôkazovému materiálu zobrazujúceho jednu objektívnu pravdu.⁶³

Na tomto mieste je smerodajná taktiež otázka reprezentovaných obsahov. Čo sa dostáva do „reprezentačného“ hľadáča? Zároveň je potrebné poukázať na fakt, že samotná reprezentácia a jej šírenie je osobitným druhom transferu, či mobility pre celú škálu informácií (symbolov, konotácií, významov), viažucich sa k prezentovaným obsahom. Reprezentácia je na tomto základe viacvrstevná, a to od fyzických objektov (prenosných, neprenosných) až po ich významy.

V tomto kontexte možno uvažovať o „mobilitate vecí“, ktorá je predmetom viacerých teoretických prístupov pri konceptualizácii problematiky turizmu. Primárne sa v centre ich záujmu nachádzajú prenosné objekty, ktoré sú označované ako „cestujúce“. Pointou takto uchopeného objektu je jeho vnímanie ako „médiá výmeny a komunikácie medzi jednotlivcami a spoločnosťami [...] a zmien jeho referencií prostredníctvom de- a re-kontextualizácie, ktoré môžu viesť k protikladnej zmene jeho významov, a teda od pôvodných k úplne novým“.⁶⁴

Kulturologička Celia Lury rozlišuje viacero skupín objektov, a to cestovateľské, výletné a turistické, pričom rozdiel medzi nimi spočíva v ohraničenosti alebo otvorenosti ich významov a v schopnosti si tieto významy udržať, resp. tlmočiť, v prípade ich možnej mobility.⁶⁵ Významovo najstabilnejšie sú podľa Lury cestovateľské objekty, pretože si ho zachovávajú v rôznych kontextoch a zároveň referenčne demonštrujú aj ich pevný vzťah ku krajine pôvodu. Deje sa tak aj napriek možnosti (či nemožnosti) ich mobility. Lury uvádza, že „*príklady týchto predmetov sú napr. umelecké diela, remeselné výrobky či predmety historického, politického alebo náboženského významu, vo vzťahu k národným, alebo ľudovým kultúram*“.⁶⁶ Zároveň dodáva, že cestovateľské objekty sa nemusia pohybovať, aby tento status potvrdili, a že sú zvyčajne statické a hýbu sa najčastejšie len ich obrazy. Sú to objekty, v ktorých sa ich význam považuje za

63 STURKEN, Marita – CARTWRIGHT, Lisa: *Studia vizuální kultury*. Praha 2009, s. 28. Podľa: KATRIŇÁK, Lukáš: *Fotografia ako kultúrnohistorický prameň*, s. 137.

64 SCHMIDT-LINSENHOF, Viktoria – COŠKUM, Dorothea: *Wandernde Objekte. Die Bedeutung der Mobilität der Dinge*. In: *Topologien des Reisens. Tourismus – Imagination – Migration*, s. 165.

65 LURY, Celia. *The Objects of Travel*. In: ROJEK, Chriss – URRY, John (Eds.): *Touring Cultures. Transformations of travel and theory*. London – New York 2003, s. 78–80.

66 Tamtiež, s.78.

imanentný, v ktorých miesto a význam splyvajú v dôsledku symbolickej väzby.⁶⁷ Výraznú úlohu tu zohráva aj ich autenticita⁶⁸ ako súčasť priblíženej mozaiky.

Pri opätovnom položení východiskovej otázky, čo je fyzicky vizualizované a prezentované, možno odpovedať, že sú to objekty viažuce na seba historické, kultúrne, politické či náboženské významy, asociácie a symbolické väzby s konkrétnymi miestami a ich krajinou pôvodu, a to bez ohľadu na ich vlastnú, fyzickú možnosť „hýbať sa“. V tejto súvislosti možno navyše uviesť, že sú to práve neprenosné objekty, ktorých transfer prostredníctvom reprezentácií je vďaka ich stabilnejším vlastnostiam „údernejší“. Posun od fyzickej vrstvy objektov k ich symbolickej a nakoniec významovej tak tvorí základ pre otázku čo je výuštením zmienenej symbolickej väzby medzi objektom a miestom vo vzťahu ku krajine pôvodu. V kontexte reprezentácií v CR je to vizualizovaný a „koncentrovaný“ obraz identity miesta.

Na tomto mieste sa otvára ďalší blok otázok, ktoré však v rámci tohto textu nebudú, vzhľadom na aktuálny stav výskumu, plnohodnotne zodpovedané. Ak použijeme príklad Urryho hľadania „francúzskosti“ Francúzska, tak ako by v prípade zamerania tohto textu mohla byť uchopená vonkajšia reprezentácia „československosti“ Československa, a čo by naplňalo jej obsah? Bola vo vizuálnej prezentácii československých turistických destinácií, vo vzťahu k formovaniu česko-slovenských vzťahov, zakódovaná aj politická ideológia? Aké boli jej prezentované či zdôrazňované znaky? Bola to jednota, spolupatričnosť, spoločný príbeh, hrdosť, hospodárska vyspelosť, modernita? Či, naopak, hospodárska, ekonomická a kultúrna nesúrodosť, „predávaná“ ako balíček „exotických“ špecifik a rozdielov?

Na mieste je tiež otázka ako premýšľali tvorcovia turistického propagačného materiálu a aké ciele sledovali?

Je relevantné sa domnievať, že primárnym cieľom úradov a korporácií zastrešujúcich CR, bolo „predať“ lokality, miesta, destinácie na trávenie dovolenky. Využitie pri tom malo byť široké portfólio podporných služieb ako nových podnikateľských odvetví, čo primárne korešponduje s „marketingom“ a jeho vnútornými mechanizmami.

V prípade Československa mala propagácia viacero podôb. Štandardným médiom bola tlač, v rámci ktorej boli zverejňované propagačné články či klasická inzercia. V priebehu sledovaného obdobia sa vyprofilovala aj relatívne širo-

67 Tamtiež, s.78.

68 SAUPE, Achim: Historische Authentizität. Individuen und Gesellschaften auf der Suche nach dem Selbst – ein Forschungsbericht. In. *H-Soz-Kult*, 2017, s. 30–31, online in: <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/forum/2017-08-001> (27. 11. 2023).

ká paleta špecializovaných časopisov, a to napr. periodiká rôznych turistických spolkov, ale tiež automobilových klubov či odborných periodík hotelových a gastronomických spoločností. Vyššou úrovňou boli rôzne brožúry, letáky či plagáty, vydávané zväčša cestovnými kancelárkami. V propagácii sa rýchlo uplatňovali aj moderné médiá, ako napr. diapozitívy, propagačné filmy premietané v kinách či rozhlasové relácie s turistickou tematikou.⁶⁹

Výraznú úlohu v propagácii zohral taktiež samotný štát, rôzne turistické a záujmové spolky, regionálne korporácie či jednotlivci. Problémom bolo však časté prekrývanie aktivít a chýbajúca vzájomná koordinácia. To patrí do širšieho „balíka“ limitov technicko-organizačného zázemia cestovného ruchu v medzivojnovom Československu.

Podľa J. Štemberka bolo pod pojmom propagácia v dobovom kontexte myslené „objektívne upozorňovanie na zaujímavé akcie a atraktivity a na rozdiel od reklamy mala byť (propagácia, pozn. autora) informatívna, nevtieravá a zastupovať záujmy celku. Jej vhodne pripravená a organizovaná koncepcia mala odstrániť [...] malé znalosti o existencii nového štátu“.⁷⁰

V dôsledku pozvoľného rozvoja technicko-organizačného zázemia cestovného ruchu bolo Československo ešte v polovici 30. rokov, napr. pre turistov z Veľkej Británie, relatívne neznámou krajinou. Toto tvrdenie čiastočne dokladá napr. článok anglických novín *Sunday sun*, z apríla 1934, s prozaickým názvom *The land you never hear about*.⁷¹

Odborné kruhy si však plne uvedomovali vysoký význam propagácie a prakticky od vzniku republiky apelovali na nutnosť ju systematicky rozvíjať. Štát v tejto veci úzko spolupracoval napr. s Československou dopravnou kanceláriou či s vydavateľstvom Orbis.⁷²

Okrem podfinancovania propagácie bola jej problémom podľa J. Štemberka aj značná selektívnosť. Zameriavala sa primárne na kúpeľné oblasti. Do hľadáča turistov sa tak, zjednodušene povedané, dostali „Západočeské kúpele, Praha a Vysoké Tatry. Ostatné lokality sa viac-menej krčili v pozadí“.⁷³ Selektívnosť sa prejavovala aj v orientácii na turistov z vyšších spoločenských vrstiev a problémom bola aj slabšia adresnosť a univerzálnosť propagačných materiálov smerom k zahraničiu.⁷⁴ Rôzny propagačný materiál, ako napr. brožúry, letáky či

69 ŠTEMBERK, Jan: *Fenomén cestovného ruchu*, s. 64.

70 Tamtiež, s. 64.

71 NA, f. Ministerstvo zahraničných vecí – Výstřížkový archiv, k. 2669. ALBERT, A. Herold. Horizon hunting. The land you never hear about. In: *Sunday sun*, 04/1934.

72 ŠTEMBERK, Jan: *Fenomén cestovného ruchu*, s. 6

73 Tamtiež, s. 67.

74 Tamtiež, s. 67.

plagáty, boli smerom k zahraničiu vydávané v prevažnej miere v troch jazykových mutáciách, a to nemčina, francúzština a angličtina.

Propagačný hendikep sa snažili kompenzovať regionálne štruktúry. Na Slovensku prebiehali regionálne aktivity hlavne v súčinnosti Slovenského cudzineckého zväzu a obchodných a priemyselných komôr, v spolupráci s ministerstvom obchodu a pražským ústredím cudzineckého zväzu.⁷⁵

Na tomto mieste je však potrebné sa vrátiť k nástrojom propagácie. V tomto kontexte bola štandardná forma propagácie prostredníctvom propagačných článkov a klasickej inzercie nedostačujúcou. Milena Bartlová píše o koncepte kultúrne konštruovanej národnej a štátnej identity pomocou rôznych nástrojov.⁷⁶ Jedným z nich je v kontexte sledovanej témy reklama a jej vnútorné mechanizmy.

V súvislosti rozvoja modernej, kapitalistickej spoločnosti založenej na konzumerizme bola reklama účinným nástrojom predajnej stratégie a obsahovala konkrétne styčné body. Cieľom tohto textu však nie je jednotlivé mechanizmy popisovať, ale priblížiť smerodajný koncept smerom k sledovanej téme. Podľa Maňasovej Hradskej ide v prípade medzivojnovnej reklamy o „*zdroj stereotypov, ktoré spoluvytvárali v priestore Československa predstavu o tom, ako by mal život v novom štáte vyzeráť a na čo by mali mať jeho občania právo*“.⁷⁷ Prezentuje určitý „ideálny stav“, ktorý je však len skreslením reality,⁷⁸ čo koreluje aj konštrukciou ideálneho miesta, „turistovho pohľadu“, ako to prezentoval John Urry.

Kľúčovými styčnými bodmi sú modernizácia a pokrok, prezentujúce dynamizujúci charakter štátu.⁷⁹ Charakteristickým rysom je však pokrok zasadený

75 V tejto súvislosti boli v predošlej časti textu spomenuté ankety o cestovnom ruchu z rokov 1931 a 1936. Ankiet a propagačných akcií však bolo v sledovanom období realizovaných viac. Výrazná propagačná kampaň územia Slovenska prebiehala napr. na začiatku 30. rokov, počas hospodárskej krízy. Namierená bola primárne na potencionálnych hostí z českých krajín, čo bolo uvedené v prvej časti tohto textu.

76 BARTLOVÁ, Milena a kol.: *Co bylo Československo? Kulturní konstrukce státní identity*. Praha 2017, s. 15–16.

77 MAŇASOVÁ HRADSKÁ, Helena: *Moc snů První republiky. Vztah reklamy a modernity*. In: BARTLOVÁ, Milena a kol.: *Co bylo Československo?*, s. 122.

78 JANČURA, Mikuláš – KATRIŇÁK, Lukáš: *Vizuální prezentácia automobilizmu v medzivojnovnej reklame na Slovensku*. In: ŠIMKO, Peter: *Dejiny cestnej dopravy na Slovensku II*. Žilina 2017, s. 165–180.

79 Vychádzajúc z tézy o pokroku ako modernizácii, či už na technickej alebo spoločenskej úrovni, napr. tak, ako ju načrtnol T. G. Masaryk, možno identifikovať modernizáciu ako „oficiálnu, štátnu, politickú objednávku“. „*Československo (je) pokrokový štát a prostor sociálních a hospodářských reform. Občan se má podílet na tomto pokroku zdokonalováním (modernizací)*

do sociálneho kontextu, a teda „zobrazovanie pokroku zmiešava technický pokrok so spoločenským“.⁸⁰

V tejto súvislosti je relevantná reklama ako systém tzv. „transakčnej štruktúry“,⁸¹ teda ako schémy, ktorej „štruktúrne elementy sú zdroj, miesto určenia, cesta a smer“. Dominantou tohto druhu zobrazenia je vektor, teda šípka, cesta, línia, alebo pohybujúci sa objekt. Pohyb po vektore s naznačením cieľa, dovŕšenia pohybu alebo otvorenej, neukončenej cesty, symbolizujúcej budúcnosť, fungoval tiež ako seba-identifikátor „*toho, kto sa otvára svetu*“.⁸²

Zároveň je táto schéma reflexnou plochou pre širokú škálu obsahov. Ak platí téza vyslovená Alexandrou Karentzos a Almou-Elisou Kittner, že objekty a ich reprezentácia sa stávajú prostriedkom (médiom, vozidlom) kultúrneho transferu (Vehikel des Kulturtransfers),⁸³ tak aj vonkajšia reprezentácia dovolenkových a turistických destinácií cez ich vizuálnu reklamu sa stáva rovnakým médiom pre celý rad významov, symbolov a konotácií.

Ďalším kľúčovým rysom reprezentácie medzivojnového Československa je dôraz na kultúrnu diverzitu,⁸⁴ prostredníctvom vyjadrenia rovnováhy medzi avantgardou (modernizáciou) a tradíciou. V tomto rámci sa Československo prezentovalo ako „štát s dištinktívnou európskou kultúrou so špecifickými tradíciami a možnosťami rozvoja“.⁸⁵ Snaha o rovnováhu je v tomto kontexte badateľná pri reprezentáciách mestského a vidieckeho prostredia či napr. moderného hotelového komplexu zasadeného do prírodného krajinného prostredia.

Uvedené platí plošne a nielen pri porovnaní, resp. antagonizmoch jednotlivých častí republiky, nazerané primárne cez hospodársko-ekonomickú rovinu. Rovnakú tendenciu badať napr. aj vo výtvarnom, umeleckom prejave.⁸⁶

své práce. Každý z nás môže byť politicky činný, bude-li pořádně činný ve svém oboru“. MAŇASOVÁ HRADSKÁ, Helena: *Moc snů První republiky*, s. 120.

80 Tamtiež, s. 118.

81 Tamtiež, s. 121.

82 Tamtiež, s. 121–122

83 KARENTZOS, Alexandra – KITTNER, Alma-Elisa (Hg.): *Topologien des Reisens. Tourismus – Imagination – Migration*, s. 9.

84 DUCHÁČEK. Milan? Dilemata českoslovakismu. Etnograf Karel Chotek mezi vědou a propagandou. In: BARTLOVÁ, Milena a kol.: *Co bylo Československo?*, s. 43.

85 HEČZKOVÁ. Libuše: My a svět. Kulturní reprezentace. In: HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel (eds.): *Republika Československá 1918–1939*, s. 560.

86 BARTLOVÁ, Milena. Československé výtvarné umění. In: HUDEK, Adam – KOPEČEK, Michal – MERVART, Jan: *Čečo/Slovakizmus*. Praha 2019, s. 261–277.

Záver

Organickou súčasťou moderného cestovného ruchu bola aj koncepcne premyslená a účinná propagácia. Napriek početným limitom na viacerých úrovniach, ktoré počas 1. ČSR rozvoj cestovného ruchu brzdili, si tento fakt zodpovedné úrady a inštitúcie plne uvedomovali. Napriek snahám o povznesenie reprezentácie štátu ako turistickej destinácie nad bežnú reklamu išlo v základe o obdobné vnútorné mechanizmy, a to napriek širšiemu spektru foriem propagácie. Konceptuálne možno vo vzťahu k propagácii vymedziť viacero prístupov, lavírujúcich na pomedzí historickej vedy, sociológie a vizuálnych štúdií. V prípade obrazovej prezentácie Československa ako turistickej destinácie sa ako smerodajné ukazujú koncepty „turistovho pohľadu“ a konštruovania obrazu „ideálnej destinácie“, sociológa turizmu J. Urryho. Daný prístup však nemôže byť osamotený, pretože samotný reprezentovaný obraz možno chápať ako „cestujúci objekt“, ako ukázal koncept C. Lurry, A. E. Kittner či A. Karentzos. Tie v danom kontexte osobitne upozornili na výraznú úlohu vizuálnych štúdií. Z hľadiska povahy a vnútorných obsahov tohto druhu materiálu ich možno chápať ako transferové médium pre široké spektrum obsahov a odovzdaných informácií. Tým propagácia štátu ako turistickej destinácie naberá aj vysoký politický význam. Relevantným je tiež koncept „transakčnej štruktúry“, ktorý funguje hlavne v súvislosti s grafickou reklamou, ako ho priblížila H. Maňasová Hradská. Na tomto základe možno v reprezentáciách hľadať snahu o nájdenie rovnováhy medzi tradíciou a modernitou. Uvedený systém je však prezentovaním určitého „ideálneho“ stavu, skreslením reality, čo koreluje aj konštrukciou ideálneho miesta, „turistovho pohľadu“, ako to prezentoval J. Urry.

Cieľom textu bolo otvoriť problematiku a formulovať východiskové výskumné otázky z hľadiska priblíženia kontextuálnych a teoretických, koncepcných východísk.

Do akej miery bol však „kód“ obsiahnutý v reprezentáciách čítaný prijímateľmi na úrovni domácich turistov a do akej miery vplýval na úroveň a kvalitu česko-slovenských vzťahov sú zatiaľ otvorené a problematické otázky, ktoré budú predmetom ďalšieho výskumu problematiky.

POUŽITÉ ZDROJE

Pramene

Archívne pramene

Národný archív

Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností

Předsednictvo ministerské rady

Ministerstvo zahraničních věcí – Výstřižkový archiv

Slovenský národný archív

Obchodná a priemyselná komora Banská Bystrica

Periodiká

Národní politika

Slovák

Literatúra

BARTLOVÁ, Milena: Československé výtvarné umění. In: HUDEK, Adam – KOPEČEK, Michal – MERVART, Jan: *Čecho/Slovakizmus*. Praha 2019, s. 261–277

BARTLOVÁ, Milena a kol.: *Co bylo Československo? Kulturní konstrukce státní identity*. Praha 2017

BOHUNSKÝ, Juraj – PUHA, Karol: *Dunajská flotila. História lodného parku po roku 1922*. Bratislava 2012

CHORVÁT, Ivan: *Cestovanie a turizmus v zrkadle času*. Banská Bystrica 2007, online in: file:///C:/Users/PC/Downloads/cest_a_turizm_final-1.pdf (27. 11. 2023)

DALLEN, Timothy: *Shopping Tourism, Retailing and Leisure*. Clevedon – Buffalo – Toronto 2005

DANT, Tim: Materiality and Civilization: Things and Society. In: *British Journal of Sociology*, 2006, roč. 57, č. 2, s. 289–308

DUCHÁČEK, Milan: Dilemata čechoslovakismu. Etnograf Karel Chotek mezi vědou a propagandou. In: BARTLOVÁ, Milena: *Co bylo Československo? Kulturní konstrukce státní identity*. Praha 2017, s. 28–54

ĎURČO, Michal: *Cesty a diaľnice na Slovensku v medzivojnovom období*. Bratislava 2021

- FUCHS-HEINRITZ, Werner – LAUTMANN, Rüdiger – RAMMSTEDT, Ottheim – WIENOLD, Hanns (eds.): *Lexikon zur Soziologie*. Opladen 1994
- GASTEIGER, Nepomuk: *Konzument. Obrazy spotřebitele v reklamě, kritice konzumu a ochraně spotřebitele 1945–1989*. Praha 2015.
- GÚČIK, Marian: *Cestovný ruch. Hotelierstvo. Pohostinstvo. Výkladový slovník*. Bratislava 2006
- HALLON, Ludovít: Význam industrializačnej politiky Uhorska pre technický vývoj na Slovensku v období druhej priemyselnej revolúcie 1867–1918. In: *Historické štúdie*, 2013, roč. 47, s. 121–148
- HECZKOVÁ, Libuše: My a svět. Kulturní reprezentace. In: HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel (eds.): *Republika Československá 1918–1939*. Praha 2018, s. 552–575
- HLAVAČKA, Milan: Mobilita, doprava, cestování, turismus – zamyšlení nad pojmy a jejich rolí ve společnosti. In: JAKUBEC, Pavel (red.): *Na kolech do světa. Po silnicích nejen Českého ráje a Pojizeří. Referáty z vědecké konference konané ve dnech 17. – 18. dubna 2015 v Mladé Boleslavi. Z Českého ráje a Podkrkonoší – supplementum 17*. Semily – Turnov – Jičín 2016, s. 11–24
- HLAVAČKA, Milan: Fenomén času ve zrychlené době. In: BLŮMLOVÁ, Dagmar – RAUCHOVÁ, Jana: *Čas rychlých kol a křídel, aneb, mezi Laurinem a Kašparem. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*. České Budějovice 2008, s. 7–19
- HOLEC, Roman: *Človek a príroda v „dlhom“ 19. storočí*. Bratislava 2014
- JANČURA, Mikuláš: *Osobný automobilizmus na Slovensku v rokoch 1918–1938*. Košice 2017
- JANČURA, Mikuláš – KATRINÁK, Lukáš: Vizuálna prezentácia automobilizmu v medzivojnovovej reklame na Slovensku. In: ŠIMKO, Peter: *Dejiny cestnej dopravy na Slovensku II*. Žilina 2017, s. 165–180
- JANČURA, Mikuláš: Kultúrne aspekty cestovného ruchu na Slovensku v medzivojnovom období v českej a slovenskej historiografii. [Cultural Aspects of Tourism in Slovakia during the Interwar Period in Czech and Slovak Historiography]. In: *Kultúrne dejiny, Supplementum. Stav a perspektívy výskumu kultúrnych dejín v strednej Európe*, 2018, roč. 9, supplement, s. 61–75
- JANČURA, Mikuláš: Rýchlosť, dobrodružstvo, politika. Voľnočasová automobilita na Slovensku so zreteľom na pôsobenie Autoklubu Košice. In: DYKOVÁ-ZOUHAROVÁ, Silvie: *České století motorismu. Motorismus jako prostředek volného času*. Brno 2020, s. 67–84
- KARENTZOS, Alexandra – KITTNER, Alma-Elisa: Holiday in Art – Kunst und Tourismus. In: KARENTZOS, Alexandra – KITTNER, Alma-Elisa

- (Hg.): *Topologien des Reisens. Tourismus – Imagination – Migration*. Trier 2010, online in: https://ubt.opus.hbz-nrw.de/opus45-ubtr/frontdoor/deliver/index/docId/357/file/Topologien_des_Reisens.pdf (27. 11. 2023)
- KATRIŇÁK, Lukáš. Fotografia ako kultúrnohistorický prameň. In: *Kultúrne dejiny. Stav a perspektívy výskumu kultúrnych dejín v strednej Európe*, 2018, roč. 9. Supplement, s. 136-148
- KÁZMEROVÁ, Ľubica: Medzivojnové premeny školstva a kultúry. In: ZEMKO, Milan –
- FERENČUHOVÁ, Bohumila a kol.: *Slovensko v 20. storočí. V medzivojnovom Československu 1918–1939*. Bratislava 2012, s. 153–192
- KOSHAR, Rudy: Seeing, Travelling and Consuming. In: KOSHAR, Rudy (ed.): *Histories of Leisure*. Oxford – New York 2002, s. 1–26
- KUBÁČEK, Jiří a kol.: *Železnice na území Slovenska*. Bratislava 1999
- LURY, Celia: The Objects of Travel. In: ROJEK, Chriss – URRY, John (Eds.): *Touring Cultures. Transformations of travel and theory*. London – New York 2003, s. 75–95
- MANNOVÁ, Elena: *Spolky a demokratizácia spoločnosti na Slovensku v prvej polovici 20. storočia*. In: KOVÁČ, Dušan. HANULA, Matej a kol. *Z monarchie do republiky*. Bratislava 2022, s. 69–90
- MAŇASOVÁ HRADSKÁ, Helena: Moc snů První republiky. Vztah reklamy a modernity. In: BARTLOVÁ, Milena a kol.: *Co bylo Československo? Kulturní konstrukce státní identity*. Praha 2017, s. 118–129
- MAREŠ, Jan – RANDÁK, Jan: Volný čas. In: HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel (eds.). *Republika Československá 1918–1939*. Praha 2018, s. 717–728
- NĚMEC, Jan – ZOUHAROVÁ DYKOVÁ, Sylvie – RUDIK, Milan: *Do houfu! 100 let organizovaného motorismu v českých zemích*. Brno 2021
- PETRUSEK, Miroslav – MAŘÍKOVÁ, Hana – VODÁKOVÁ, Alena a kol.: *Velký sociologický slovník II*. Praha 1996
- RYCHLÍK, Jan – RYCHLÍKOVÁ, Magdaléna: *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha 2016
- RYCHLÍK, Jan: Podkarpatská Rus. In: HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel (eds.): *Republika Československá 1918–1939*. Praha 2018, s. 186–202
- RUX, Jaromír: *Dějiny turismu. Vysokoškolská skripta*. Jihlava 2014
- SABOL, Miroslav: *Dejiny dopravy na Slovensku 1938–1948 (1950). Jej hranice a limity*. Bratislava 2015
- SABOL, Miroslav: Nie iba chlebom a soľou, ale aj päsťami a nadávkami: cestovný ruch za Slovenského štátu. In: MICHÁLEK, Slavomír (ed.): *História zadnými dverami 2. Nezvyčajné príbehy zo slovenských a svetových dejín*. Bratislava 2020, s. 375–389

- SABOL, Miroslav: Počiatky mototuristiky na Slovensku v prvej polovici 20. storočia. In: *Historická sociologie*, 2020, roč. 12, č. 1, s. 131–145, online in: <https://karolinum.cz/en/journal/historicka-sociologie/year-12/issue-1/article-7949> (27. 11. 2023)
- SAUPE, Achim: Historische Authentizität: Individuen und Gesellschaften auf der Suche nach dem Selbst – ein Forschungsbericht. In: *H-Soz-Kult*, 2017, online in: <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/forum/2017-08-001> (27. 11. 2023)
- SCHMIDT-LINSENHOF, Viktoria – COŠKUM, Dorothea: Wandernde Objekte. Die Bedeutung der Mobilität der Dinge. In: KARENTZOS, Alexandra – KITTNER, Alma-Elisa (Hg.): *Topologien des Reisens. Tourismus – Imagination – Migration*. Trier 2010, s. 164–168, online in: https://ubt.opus.hbz-nrw.de/opus45-ubtr/frontdoor/deliver/index/docId/357/file/Topologien_des_Reisens.pdf (27. 11. 2023)
- SPODE, Hasso: Die Paneuropäische Touristenklasse. Zum Potential der historischen Tourismusforschung. In: *Themenportal Europäische Geschichte*, 2005, online in: https://www.europa.clio-online.de/Portals/_Europa/documents/fska/E_2005_FS1-09.pdf (27. 11. 2023)
- SPODE, Hasso: Geburt einer Wissenschaft. Zur Professionalisierung der Tourismusforschung. In: *Themenportal Europäische Geschichte*, 2012, online in: <https://www.europa.clio-online.de/essay/id/fdae-1588> (27. 11. 2023)
- STURKEN, Marita - CARTWRIGHT, Lisa. *Studia vizuální kultury*. Praha 2009, s. 28
- ŠIMKO, Peter a kol.: *Košicko-Bohumínska železnica. Veľká kniha o oceľovej tepne severného Slovenska*. Žilina 2022
- ŠTEMBERK, Jan: *Fenomén cestovného ruchu. Možnosti a limity cestovného ruchu v medziválečnom Československu*. Praha 2009
- ŠTEMBERK, Jan – JAKUBEC, Ivan: *Cestovní ruch pod dohledem třetí říše*. Praha 2018
- ŠTEMBERK, Jan – JAKUBEC, Ivan – ŠALANDA, Bohuslav: *Automobilismus a česká společnost*. Praha 2020
- PETRUSEK, Miroslav – MAŘÍKOVÁ, Hana – VODÁKOVÁ, Alena a kol.: *Velký sociologický slovník*. Praha 1996
- PITEKOVÁ, Jana: *Dva světy cestovného ruchu na Slovensku*. Kraków 2022
- POPELKOVÁ, Katarína: Každodennosť a životné světy obyvateľstva. In: ZEMKO, Milan – FERENČUHOVÁ, Bohumila a kol.: *Slovensko v 20. storočí. V medzivojnovom Československu 1918–1939*. Bratislava 2012. s. 126–154
- TUČEK, Jan: *Soutěž Malou dohodou 1937*. Praha 2017

- TURNER, Brian, S. (Ed.): *The Cambridge Dictionary of Sociology*. New York 2006
- URRY, John: *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in contemporary Societies*. London 1999
- VEBLÉN, Thorstein: *The Theory of The Leisure Class*. Oxford 2007
- WOKOUN, René a kol.: *Vývoj podpory regionálního rozvoje v Československu a České republice*. Praha 2021
- ZEMKO, Milan. Premeny medzivojnové kultúry. In: ZEMKO, Milan – FERENČUHOVÁ, Bohumila a kol.: *Slovensko v 20. storočí. V medzivojnovom Československu 1918–1939*. Bratislava 2012, s. 172–192
- ZOUHAROVÁ DYKOVÁ, Sylvie – FRICOVÁ, Jana: *České století motorismu II. Motorismus jako prostředek volného času*. Brno 2020

Obec Heľpa na Horehroní, 1936. Autor fotografie: Karol Plicka. Zdroj: Heľpa, central Slovakia. In: *Spas in Czechoslovakia*. 1937. NA, f. MZV VA, k. 2670

Budova štátnych kúpeľov Sliac, 1936. Autor fotografie: neznámy. Zdroj: Spa in Sliac. In: *Spas in Czechoslovakia*. 1937. NA, f. MZV VA, k. 2670

Každodenný život vidieka na strednom Slovensku, 1936. Autor fotografie: Karol Plicka. Zdroj: *Spas in Czechoslovakia*. 1937. NA, f. MZVVA, k. 2670

Propagačná grafika „Winter in Czechoslovakia“, 1936. NA, f. MZV-VA, k. 26

STUDIE

Infrastrukturní stavby na Slovensku ve 30. letech 20. století: nástroj překonání hospodářské krize, prostředek obrany, podpora industrializace?¹

PAVEL DUFEK

Infrastructure building in Slovakia in the 1930s: a tool to overcome the economic crisis, a means to improve defence, a way to support industrialisation?

Investments in building infrastructure in Slovakia in the inter-war period, especially in the 1930s, were influenced by many political and economic factors. Essentially, there was competition for investment between the less developed areas of Bohemia and Slovakia and there were arguments about the degree of tax revenue redistribution, both of which were predominantly political issues, since most of the tax revenues came from Bohemia. The level and sectoral distribution of investment was also, to a considerable extent, shaped by particularistic interests, verging on egoism in the case of Czech industrial circles. The central authorities, first and foremost the Ministry of Public Works, probably sought to allocate investments in Slovakia efficiently to produce as much benefit as possible for the national economy. In particular, investment in hydroelectric power plants in Slovakia was thus not significantly lower than investment of the same kind in Bohemia. Railway transport played a key role in the actual implementation of the infrastructure works. In the case of road infrastructure, the investments may have, and, in the case of river navigation infrastructure, certain-

1 Článek vznikl za finanční podpory Ministerstva kultury ČR v rámci projektu NAKI III Dvě století železnice v českých zemích. Kulturní, socioekonomické a dopravně-technické aspekty vývoje českých (československých) železnic (DH23P03OVV034), který v letech 2023–2027 realizují Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Národní technické muzeum a České vysoké učení technické v Praze.

ly were directed in such a way as to enable the efficient use of railways. From the mid-1930s onwards, military-strategic considerations, which, however, included strong economic-political aspects, would always play a role in investment allocation in Slovakia.

Keywords: railways, roads, dams, river navigation, taxes, Czechoslovakia, Slovakia, economic history

O celkovém hospodářském vývoji meziválečného Československa mezi lety 1918 až 1938/1939 máme už velmi dobrý přehled. Víme, že neprobíhal lineárně, ale vyznačoval se obdobími, která se nemálo svými ekonomicko-politickými charakteristikami lišila od předchozího. Příčiny a průběhy zvrátů v hospodářském životě Československa v meziválečném období byly taktéž již analyzovány a zasazeny do širších souvislostí.² Podrobně prozkoumány jsou i některé zásadní události hospodářského vývoje, např. hospodářská krize v první polovině 30. let³ nebo vývoj důležitých průmyslových odvětví a dopravních oborů.⁴ Přesto mnohé události hospodářského života meziválečné ČSR nejsou asi dosud zcela objasněny a odpovídajícím způsobem ohodnoceny, možná nám nadále i unikají některé důležité souvislosti. Platí to pravděpodobně především pro druhou polovinu 30. let a některé oblasti stavební činnosti celé první republiky, jakkoliv i z již publikovaných prací jasně vyplývá jejich značný rozsah a hospodářská důležitost.⁵ Předkládaná stať se na základě archivních pramenů a dobových publikací (a samozřejmě s využitím již publikovaných studií) snaží

2 Viz dvě stále platné souborné studie: KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav a kol.: *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*. Praha 2000; PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, 1. díl. Brno 2004. Zde je možno nalézt i odkazy na relevantní prameny a literaturu.

3 Viz např. LACINA, Vlastislav: *Velká hospodářská krize v Československu 1929–1934*. Praha 1984; RÁKOSNÍK, Jakub: *Odvrácená tvář meziválečné prosperity: nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938*. Praha 2008; KUBŮ, Eduard – SOUKUP, Jindřich – ŠOUŠA, Jiří (eds.): *Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století. Cyklický vývoj ekonomiky v procesu graduující globalizace*. Praha 2015, s. 55–366.

4 Viz např. DRÁBEK, Jakub – TÓTH, Andrej – SKŘIVAN, Aleš: *Cukrovarnický průmysl jako opomíjený aktér mezinárodního obchodu v meziválečném období*. České Budějovice 2017; JAKUBEC, Ivan: *Vývoj československých a německých drah 1929–1937*. Praha 1991 (Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica, Monographia. Sv. 139/1991); SABOL, Miroslav – ĎURČO, Michal – HALLON, Ludovít: *Automobilizmus na Slovensku v prvej polovici 20. storočia*. Praha 2022.

5 SABOL, Miroslav: *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska 1938–1948*. Bratislava 2010, s. 38–42, 104–110.

upozornit na některé méně zřetelné souvislosti a naznačit možné směřování dalších výzkumů.

Po rozpadu habsburské monarchie v roce 1918 Československo „získalo do vínku“ dědictví hospodářských struktur, které se v zaniklém soustátí v rámci moderní tržní, tj. „kapitalistické“ ekonomiky vyvíjely více než půl století, resp. bezmála tři čtvrtiny století. Jakkoliv byla habsburská podunajská monarchie od 50. let 19. století jednotným celním územím, nestala se jednotným hospodářským prostorem, protože po vzniku dualismu – Rakouska-Uherska – v roce 1867 zůstaly dosavadní náběhy k jeho vytvoření právě jen těmi náběhy.⁶ Vlády v Budapešti prováděly totiž vlastní hospodářskou politiku a jimi zavedená opatření mnohdy směřovala právě proti vytváření jednotného hospodářského prostoru. V tomto svém úsilí, které vycházelo v podstatě ze zájmů maďarských vládnoucích vrstev, byly velmi úspěšné.⁷ Záměrně a dlouhodobě bylo uherskou státní správou různými způsoby znevýhodňováno umístování výrobků z Předlitavska na zalitavském, tj. uherském trhu. (Z mnoha těchto netarifních protekcionistických opatření bylo velmi účinné směřování dopravních spojnic – především železničních tratí – severojižním směrem, což bylo ovšem z části dáno i přírodními podmínkami, pročež valná část tratí ústila do Budapešti, v menší míře do Bratislavy. Doplnujícím a taktéž velmi účinným nástrojem byla vlastní železniční tarifní politika, která zvýhodňovala dopravu zalitavských výrobků po Uherském království oproti dopravě výrobků do něj z Předlitavska.) Projevilo se to už nedlouho po vzniku Československa: Průmyslové závody na Slovensku, které před vznikem Československa proti konkurenci ze západních území nově vzniklého státu chránila protekcionistická opatření uherských vlád, náhle v novém státě nebyly s to konkurovat výrobcům z Čech, Moravy a Slezska, přičemž přístup na bývalá území Zalitavska se jim současně takřka uzavřel. V podstatě okamžitě tak pocítily slovenské továrny odvrácenou tvář uvedených

6 K tomu viz tyto starší, ale zásadní práce: WANDRUSZKA, Adam – URBANITSCH, Peter (hrsg.): *Die Habsburgermonarchie, 1848–1918. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918). Band 1. Die wirtschaftliche Entwicklung.* Wien 1973, passim; z českých autorů URBAN, Otto: *Kapitalismus a česká společnost.* 2. vydání. Praha 2003, s. 51–91; z novějších prací viz JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie.* Praha 2015, s. 199–227, 278–350; HLAVAČKA, Milan a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době.* Díl I. Praha 2016, s. 277–403.

7 BACHINGER, Karl – HEMETSBERGER-KOLLER, Hildegard – MATTIS, Herbert: *Grundriss der Österreichischen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte von 1848 bis zur Gegenwart.* 2. Auflage. Wien 1987, s. 36.

opatření a následně omezily či dokonce zastavily výrobu. Hovořívá se až o de-industrializaci Slovenska na počátku 20. let 20. století.⁸

Z celostátního národohospodářského i politického hlediska samozřejmě nebylo tak rozsáhlé a výrazné snížení průmyslové výroby na Slovensku, jaké nastalo, žádoucí. Rychlé vyřešení vzniklého stavu ale nebylo možné. Postavit nové směrově vhodné železniční tratě trvalo z technických a finančních důvodů dosti dlouho. Řešení možná skýtala rychlá výstavba, resp. přestavba a následně zlepšení silniční sítě.⁹ Ale k tomu nedošlo; průmyslníci z českých zemí totiž nijak zvlášť netoužili po tom, aby se státními zásahy vytvořila znovu konkurence, když už jednou tak výrazně oslabila. Sabotovali a blokovali proto mnohé návrhy jak v reformě železničních tarifů, tak ještě usilovněji při rekonstrukcích a dostavbě silnic. Po celá 20. léta a ani na počátku 30. let se proto nepodařilo úroveň pozemních dopravních spojnic na Slovensku výrazně zlepšit a dopravu po nich zlevnit.¹⁰ Zlepšení silničního a železničního spojení, které nebylo bez státních investic možné, navíc také naráželo na politicko-ekonomickou realitu. Daňové výnosy ze Slovenska totiž jednoznačně nestačily na pokrytí žádoucích investic, ale převádět prostředky na přestavbu a výstavbu pozemních komunikací na Slovensko bylo z politických důvodů možné jen do určité míry. Většina vybíraných přímých daní a dávek v absolutních číslech totiž pocházela z Čech, výrazně méně pak z Moravy a ze Slezska (po roce 1928 ze spojené země Moravskoslezské), a vskutku menší část ze Slovenska a úplně nejméně přispívala daněmi do státního rozpočtu Podkarpatská Rus.

Daňové výnosy přímých daní, dávek, poplatků, cel a monopolů (1919–1927)

rok	Čechy	Morava	Slezsko	Slovensko	Podkarpatská Rus	ČSR
1919	1 013 307	419 580	82 288	185 441	9 196	1 956 539
1920	2 445 202	809 263	137 708	458 424	24 701	5 452 836
1921	3 988 803	1 339 447	298 724	826 863	54 629	8 630 130
1922	437 285	1 265 790	288 861	864 014	60 441	8 923 743
1923	4 029 238	1 163 102	287 448	753 392	60 683	8 110 527

8 Prameny k této problematice jsou uloženy např. v Národním archivu (dále NA) ve fondu Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, kart. 51, spis 182/1924pres.; pečlivý rozbor podává HALLON, Ludovít: *Industrializácia Slovenska 1918–1938: rozvoj alebo úpadok?* Bratislava 1995, s. 43–49; TÝŽ: Úloha železničnej a cestnej motorovej dopravy v riešení dopravného problému Slovenska 1918–1938. In: EFMERTOVÁ, Marcela a kol.: *Republika v pohybu*. Praha 2022, s. 170–185, dále viz PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, 1. díl, s. 46, 53–55, 91–92, 161–163.

9 SABOL, Miroslav – ĐURČO, Michal – HALLON, Ludovít: *Automobilizmus na Slovensku*, s. 47.

10 HALLON, Ludovít: *Úloha železničnej a cestnej motorovej dopravy*, s. 185.

1924	440 688	1 437 270	335 194	975 660	74 986	8 723 475
1925	4 990 803	1 440 330	350 463	864 652	83 135	9 161 932
1926	5 250 585	1 544 902	343 412	1 053 177	106 995	9 939 291
1927	5 922 340	1 740 078	402 344	1 285 906	130 254	11 134 411

Statistická příručka Republiky československé III. Praha 1928, s. 383, tabulka XVIII 2., údaje v tisících

Na jednoho obyvatele Čech připadaly ve 20. letech vždy o více než polovinu větší odvody přímých daní a dávek než na jednoho obyvatele Slovenska. Méně než obyvatelé Čech platili i obyvatelé Moravy, Slezska a Podkarpatské Rusi¹¹. Souvisí to zřejmě i s tím, že většina úředních sídel podniků (a tudíž míst pro odvody přímých daní a dávek) se tehdy nacházela v Čechách, resp. v Praze. I spotřební daně (tj. daně nepřímé) se ale v souhrnu nejvíce odváděly z Čech.¹²

Při přepočítávání na rozlohu území či počet obyvatel vycházely i proto při dobových propočtech investice především do silniční sítě na Slovensku jako disproporčně malé. Slovensko však čelilo při směřování investic „konkurencí“. I v Čechách totiž byla rozsáhlá oblast, která se vyznačovala nedostatečnou silniční sítí, což v dobových náhledech odborníků zásadně podvazovalo možnosti jejího hospodářského rozvoje; tou oblastí byly jižní Čechy. Podle dobových propočtů odborníků z jižních Čech byl v důsledku nedostatečných investic stav silniční i železniční sítě na jihu Čech ve 20. letech a na počátku 30. let obdobně neuspokojivý jako tehdy na Slovensku. (Je nutné v této souvislosti uvést, že v dobovém pojetí jižní Čechy svým rozsahem značně přesahují rozlohu současného Jihočeského kraje, zahrnují totiž i soudní okresy Kralovice, Dobříš, Neveklov, Benešov a Vlašim, takže jejich severní hranice zasahuje za Berounku a do středního Posázaví.)¹³ Slovensko, zvláště to střední a severní, a jižní Čechy se ale zároveň i lišily: Jižní Čechy měly (a mají) sídelní strukturu mnohem rozproštěnější než Slovensko, což je mj. dáno přírodními podmínkami: Rozsáhlé horské oblasti středního a severního Slovenska byly velmi řídké obydlené až v podstatě neobydlené, přičemž se jeho obyvatelé soustřeďovali do sídel v tamních údolích, zatímco v jižní části Čech se lidé usídlili ve velkém počtu vesnic, vesniček a osad, které byly (a jsou) od sebe vzdálené ve všech směrech několik

11 *Statistická příručka Republiky československé III.* Praha 1928, s. 383, tabulka XVIII 2.

12 Tamtéž, tabulka XVIII 3, s. 384–385. K daňovému systému ČSR viz DOLEŽALOVÁ, Antonie: Fiskální politika. In: KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav a kol.: *Mýtus a realita*, s. 24–45; PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, 1. díl, s. 193–198 a 316–319.

13 Podrobně k tomu viz DVOŘÁK, Jiří: Problémy jihočeské infrastruktury v době meziválečné 1918–193. In: EFMERTOVÁ, Marcela a kol.: *Republika v pohybu*, s. 364–383.

málo kilometrů a které tehdy byly proto propojeny navzájem i s většími – městskými – sídly a dopravními uzly relativně hustou sítí cest (nikoliv vždy silnic!). Nedostatečná úroveň dopravní sítě byla ovšem, jak již bylo uvedeno, považována za jednu z hlavních příčin (ne-li za tu zásadní) hospodářského zaostávání jak Slovenska, tak široce pojímaných jižních Čech.

Tehdejším hospodářským odborníkům se tedy jevil stav dopravní infrastruktury jak na Slovensku, tak v jižních Čechách nevyhovující a míru jejího financování proto považovali za naprosto nepostačující, ba až „zločinně“ nízkou. Proč ale tento stav nastal? Nedostatek investičních prostředků, které bylo možné do tamních dopravních infrastruktur vložit, je samozřejmě hlavním „podezřelým“ popsaného stavu. Spatřovat úplnou odpověď jen v tomto by ale bylo příliš jednoduché a povšechné. Je nutné pokusit se nalézt i další okolnosti, které tehdejší stav dopravní infrastruktury i jeho hodnocení mohly ovlivnit, tj. předestřít i další vlivy, které mohly na výsledný neuspokojivý stav spolupůsobit. Jedná se ovšem o hypotézy, které je žádoucí prověřit dalším výzkumem. Už výše uvedená souvislost mezi výší přímých daní a dávek a výší investic do infrastruktury, které z politických důvodů musely být v určité korelaci, a nikoliv jasně disproporční, určitě působila na územní směřování investic. Většina daňových výnosů pocházela vzhledem k územnímu rozložení průmyslu, nejvýkonnějším oborům zemědělství a soustředění obyvatelstva z jiných oblastí (Pohří, Polabí, dolní Povltaví, Pojizeří a severní a severovýchodní Čechy, Praha, Plzeň, Ostrava a Opava, Haná – Olomouc, Prostějov a Přerov, Brněnsko a Dolnomoravský úval, Bratislava, Trnava, Nitra – Podunajská pahorkatina a Podunajská rovina), než byly jižní Čechy a střední a severní Slovensko. Zastávce sice měly tyto méně rozvinuté regiony ČSR i v nejvyšších patrech československé politiky – jižní Čechy Rudolfa Berana (rodáka z Pracejovic) a střední a severní Slovensko Milana Hodžu (rodáka ze Sučan) –, ale i vliv těchto vrcholných představitelů agrární strany¹⁴ na směřování financí měl samozřejmě své hranice, a navíc se jejich působení křížilo a ve výsledku asi i vzájemně oslabovalo.

Ale i kdyby se podařilo nasměrovat větší množství peněz do stavby silnic a železnic v hospodářsky méně vyvinutých oblastech, není jisté, že by se zvýšený

14 DVOŘÁK, Jiří: NSJ Praha a specifika agrární politiky v jižních Čechách v jeho práci. In: HARNA, Josef – RAŠTICOVÁ, Blanka (eds.): *Regionální zvláštnosti politiky agrární strany v období první Československé republiky. Studie Slovákého muzea Uherské Hradiště 17/2012.* Uherské Hradiště 2012, s. 126–129; KOLÁŘ, Ondřej: Myšlenky jihočeského regionalismu jako součást ideologie agrární strany v období první a druhé Československé republiky. In: *tamtéž*, s. 119–122; HANULA, Matej: Hlavné aspekty politickej orientácie slovenských agrárikov ich miesto v celoštátnej republikánskej strane. In: HARNA Josef – RAŠTICOVÁ, Blanka (eds.): *Agrární strana a její zájmové, družstevní a peněžní organizace. Studie Slovákého muzea Uherské Hradiště 15/2010.* Uherské Hradiště 2010, s. 27–29.

efekt rychlého zlepšení stavu pozemních dopravních spojnic dostavil. Většina hlavních železničních tratí v českých zemích i na Slovensku (Košicko-bohumínská dráha, Uherská severní dráha) byla postavena do konce 70. let, resp. dokončena v 80. letech 19. století (poslední úsek Povážské dráhy a spojovací úseky České transverzální dráhy) a lokální tratě se v českých zemích stavěly od 80. let 19. století do konce prvního desetiletí 20. století.¹⁵ Je tedy otázkou, zda se v československých stavebních firmách nacházel odpovídající počet odborníků na vrcholu intelektuálních a fyzických sil, kteří měli dostatek odborných zkušeností a zručnosti pro rychlé stavby kapacitních tratí tak složitým terénem, jako jsou Bílé Karpaty, Javorníky, Vtáčnik, Velká Fatra, Nízké Tatry, resp. horní Pohroní.¹⁶ Výstavba silnic byla sice levnější a v zásadě rychlejší, ale i kdyby k ní bylo došlo, její okamžitý vliv na zlepšení dopravní obslužnosti a následné zvýšení hospodářské výkonnosti Slovenska (a pravděpodobně i jižních Čech) by byl asi malý, neboť nízký byl i počet automobilů v soukromém vlastnictví a jejich pořízení vyžadovalo značné investice. V první polovině 20. let se o automobilizaci Slovenska snad ani nedá hovořit.¹⁷ Je ovšem nutné uvést, že pravděpodobně působila i obrácená úměra: špatná silniční síť rozhodně nepodněcovala k nákupu vozidel se spalovacími motory.

Ve druhé polovině 20. let se počet soukromých automobilů na Slovensku rychle zvyšoval, ale až 30. léta lze považovat za dobu, kdy se na Slovensku stal automobil běžnou součástí každodenních ekonomických aktivit, nicméně výstavba a přestavba silniční sítě s tím rozhodně nedržela krok. Spolu s již uvedenými příčinami se zde mohl projevit i vliv inovačně-technické povahy; po celá 20. léta a značnou část 30. let se totiž stavebně-konstrukční podoba silnic dosti vyvíjela. V teoretické rovině byly požadavky jednoduché: silnice měla být z hlediska stavebních nákladů co nejlevnější, zároveň dlouhodobě trvající a snadno

15 *Studie o technice v českých zemích 1800–1918 III.* Praha 1985, s. 262–289; *Studie o technice v českých zemích 1800–1918 IV.* Praha, 1986, s. 265–285; KUBÁČEK, Jiří: *Dejiny železnic na území Slovenska*. 3. doplnené vydanie. Bratislava 2013, s. 45–57, 69–96.

16 NA, f. Ministerstvo železnic I, kart. 1073, spis čj. 1062/1931 – měsíční zprávy o postupu stavby dráhy Červená Skala – Margecany, září 1926 – únor 1930; NA, kart. 1618, spis čj. 2171/1934 – dráha Červená Skala – Margecany, pracovní program a zpoždění úseku č. 6; NA, kart. 1690, spis čj. 20717/1934 – rozpočty prací pro veřejnou soutěž na stavbu 8., 9., 10. úseku Červená Skala – Margecany; NA, kart. 2013, spis čj. 51303/1935 – sdělení o plánovaných vydáních na stavbě trati Červená Skala – Margecany; NA, kart. 2209, spis. čj. 41316/1936 – zahájení veřejné dopravy a organizace služby na trati z Gelnice do Mníšku nad Hnilcom, dílčí zahájení provozu na trati Červená Skala – Margecany (1934–36). *Studie o technice v českých zemích V, 1918–1945*, 1. část. Praha 1995, s. 391–397; KUBÁČEK, Jiří: *Dejiny železnic na území Slovenska*, s. 134–135.

17 SABOL, Miroslav – ĎURČO Michal – HALLON, Ludovít: *Automobilizmus na Slovensku*, s. 52–61.

udržovatelná, sjízdná bezpečně za sucha i mokra, za mrazů i vysokých teplot. Názory, které stavebně-konstrukční řešení nejlépe naplňuje tyto požadavky, se ale právě tehdy teprve utvářely (vlastně mohly utvářet) na základě nově nabývaných zkušeností, což si úředníci v ministerstvu veřejných prací zajisté uvědomovali, stejně jako si uvědomovali, že požadavky kladené na stavebně-konstrukční podobu silnic se navzájem do značné míry vylučují. Navíc je k tomu nutno uvést, že i vlastní automobilová technika se tehdy dosti překotně vyvíjela – jak z hlediska nosnosti a rychlosti vozidel, tak i z hlediska používaných druhů kol.¹⁸ Řešením z pohledu státní správy mohlo být vyčkat a shromáždit zkušenosti, ne se vrhnout do všeobecného uplatňování jednoho či dvou (nebo tří) stavebně-konstrukčních řešení výstavby silnic, tj. nijak zásadně se stavbou silniční sítě jako celku nespěchat.¹⁹

K lepší dopravní obslužnosti na Slovensku prostřednictvím zlepšení stavu silniční sítě však ministerstvo veřejných prací už ve 20. letech i tak pravděpodobně podstatně přispělo. Nezaměřovalo se však na stavby silnic, ale na stavby a přestavby mostů. Například v roce 1925 byly na železobetonové přestavovány státní mosty v Priekope na silnici Velké Šurany – Vrútky, v Podsuchém na silnici Bánská Bystrica – Krakov, u Sobranců na silnici Košice–Jablonica, a upravovaly se i nestátní mosty.²⁰ Železobetonové mosty unesou více a bývají odolnější vůči povětrnostním vlivům než mosty dřevěné, jejich vybudování proto představuje výrazný příspěvek ke zlepšení dopravních spojení; bývají ovšem dražší.²¹ Používání přepočtů kilometrových délek přestavěných a nově vybudovaných silnic tak mohlo být poněkud zavádějící, neboť finanční náročnost postavení mostu, zvláště mostu železobetonového, je z hlediska nákladů na 1 metr délky úplně jiná než v případě silnice. Mosty byly pravděpodobně stavěny tak, aby bylo možné je výhledově bez větších potíží napojit na moderní silnice, až budou postavené. V jižních Čechách se asi ve stejné době stavěly spíše silnice než mosty, protože ty již byly povětšinou hotové, resp. ve stavu, kdy mohly být pro intenzivní dopravu (výhledově především automobilovou) až na další použitelné. Pokud by tomu tak bylo, úřednictvo ministerstva veřejných prací, které bylo modernizačně a technicistně zaměřené, by tím vlastně „obcházelo“ výše uvedené „sabotování“ ze strany politiků a průmyslníků z průmyslově silných

18 *Studie o technice v českých zemích V., 1. část, 1918–1945*, s. 449–484.

19 *Deset let Československé republiky*, sv. 2. Praha 1928, s. 660–664.

20 NA, f. Ministerstvo veřejných prací (dále MVP), sign. 80a, kart. 759, spis zákl. č. 3, Slovensko a Podkarpatská Rus – Pětiletý vybudovací program silniční, zde „Přehledná zpráva o činnosti v oboru mostního stavitelství na Slovensku za druhé pololetie roku 1925“.

21 Tamtéž, inv. č. 1138–1158, kart. 876–884; inv. č. 1170–1635, kart 892–986;

částí ČSR.²² Je zde ale i další otázka, kterou může objasnit jen další podrobný výzkum, a to, zda byly mosty a silnice – především na středním a severním Slovensku a v jižních Čechách – budovány v návaznosti na již existující či budované železniční tratě, což by přispělo k výraznému zlepšení dopravní obslužnosti. (Názna toho, že se při plánování staveb mostních a silničních zohledňovalo jejich umístění vzhledem k železničním stanicím, existují: V připravovaném vládním nařízení měnicím kompetence zapojených úřadů ministerstvo vnitra uvádělo, že se bude týkat působnosti při plánování „*silnic (příjezdních), spojujících železniční stanice s nejbližšími silnicemi státními, župními neb obecními* [...]“.²³)

V jednom stavebním oboru se ale mohly investiční stavební záměry snáze prosazovat, resp. alokace zdrojů do něj se mohla uskutečňovat s menším ohledem jak na budoucí technický vývoj, protože ten byl v hrubých rysech snáze odhadnutelný, tak na politické okolnosti, neboť v daňově nejnvýnosnějších oblastech už byly mnohé stavby toho druhu postavené nebo se stavěly. Tímto oborem byly obecně vodní stavby, resp. přehrady a splavňování řek. Zkušenosti s výstavbou vodních staveb v Československu rozhodně nechyběly. V období po roce 1900 bylo totiž „jen v Čechách“ stavebními podniky zahájeno a mnohdy i dokončeno mnoho vodních staveb – nábřeží, jezů a přehrad.²⁴ Představa o slibném ekonomickém potenciálu vodních staveb měla v ministerstvu veřejných prací a v organizacích na něj napojených mnoho stoupenců z řad techniků i ekonomů, poněvadž je považovali za významný podnět pro zlepšení hospodářských poměrů rozsáhlých území. S vodními stavbami byly totiž spojovány nemalé hospodářské přínosy: zabránění povodním, zlevnění dopravy surovin, polotovarů a hotových výrobků – multiplikační dopady prostřednictvím zvýšení agregátní poptávky, tj. hospodářský růst – a v dobových podmínkách také zajištění nového a levného energetického zdroje pro tovární výrobu,

22 Tamtéž, inv. č. 3000, sign 288c, kart. 2219 Stavba okresních a obecních silnic – stížnosti, vylastňování pozemků apod.; NA, f. Zemský úřad – oddělení silnic a mostů, kart. 25–49, dále srv. HABRMANN, Gustav (red.): Ministerstvo veřejných prací – přehled prací za první pětiletí republiky. Praha 1923, s. 67–77.

23 NA, f. Nejvyšší účetní kontrolní úřad (dále NÚKÚ), kart. 587, spis č. 4931/995-VIII/1926, zde opis sdělení ministerstva vnitra předsednictvu ministerské rady ze 4. února 1926, čj. 50.274/1926/30.

24 Viz např. NA, f. Prezidium zemské komise pro úpravu řek v Čechách, sign. IV/4, Protokoly o zasedáních plenárních schůzí komise, kart. 1–9, dále NA, f. Komise pro kanalizování řek Vltavy a Labe, inv. č. 229, kart. 212–215, Protokoly o zasedáních a usneseních z plenárních schůzí Komise pro kanalizování řek Vltavy a Labe při Místodržitelství v Praze; dále např. f. Zemský úřad Praha – vodohospodářské záležitosti, kart. 2726–2733 Otava: Stavby, kolaudační účty; též *Studie o technice v českých zemích VI., 1918–1945*, 2. část. Praha 1995, s. 796–797.

tj. elektřiny. V případě Slovenska jednoznačně padaly na váhu všechny uvedené efekty, ale zajištění levné energie (z národohospodářského pohledu – poněkud merkantilistického – navíc vysoce výhodné) pro tovární výrobu a vytvoření levných a vysoce kapacitních dopravních spojnic bylo pravděpodobně považováno za ty nejprínosnější.²⁵ Na počátku 20. let vypočítali tehdejší odborníci, že z hlediska využití vodních sil pro výrobu elektřiny je Slovensko ze všech oblastí ČSR tou nejprůhodnější.²⁶ Příprava a provádění výstavby vodních elektráren ovšem byly dlouhodobou záležitostí, návratnost investic do nich také. (O zřízení přehrady na Oravě prokazatelně jednalo ministerstvo veřejných prací nově vzniklé ČSR na podzim 1919, přičemž nejen úvahy ale i přípravy o ní jsou jednoznačně starší, leč stavět se začala až o více než 20 let později.)²⁷ Na vrcholu hospodářské konjunktury i nejhroších letech hospodářské krize 30. let zůstávala relativní daňová výtěžnost Slovenska v porovnání s Čechami stejně jako ve 20. letech nadále podstatně nižší.

Daňové výnosy přímých daní, dávek, poplatků, cel a monopolů 1929–1933

rok	Čechy	Morava a Slezsko	Slovensko	Podkarpatská Rus	ČSR
1929	6 062,160	2 136,150	1 290,782	118,585	11 315,655
1930	5 512,614	2 035 261	1 234,042	117,412	10 532,614
1931	5 497,200* 5 897*	2 039,100 2 039	1 267,307 1 268	123,271 123	10 435,109 10 836
1932	5 921	1 877	1 127	106	10 650
1933	5 648	1 762	1 036	95	10 043

Statistická ročenka republiky Československé 1934. Praha 1934, s. 280, tabulka XVII-13; *Statistická ročenka republiky Československé 1935*, s. 268, tabulka XVII 7. (Údaje byly převedeny na stejné jednotky – miliony Kč –, proto např. 123,271 je 123 mil a 271 tis.; pro rok 1931 uvedené údaje s * podle obou statistických ročenek; rozdíl 400 mil. způsoben odlišnými údaji o výnosu z monopolů: 997 259 vs 1 397 000.)

V roce 1935 oproti předchozím letům daňová výtěžnost celého Československa ještě klesla, náznaky zotavování z hospodářské krize, které tehdy byly už

25 EFMERTOŮVÁ, Marcela: *Elektrotechnika v českých zemích a v Československu do poloviny 20. století. Studie k vývoji elektrotechnických oborů*, Libri, Praha, 1999, passim; MIKEŠ, Jan: *Elektrifikace Československa do roku 1938. Disertační práce*. Praha 2016, dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/83800?show=full> (17. 2. 2024), s. 150–180; SABOL, Miroslav: *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska*, s. 85–96.

26 *Deset let Československé republiky*. Praha 1928, sv. 2, s. 581–590, zvláště tabulky, s. 581 a 584.

27 NA, f. MVP, kart. 154, spis čj. 40.412/VIIIai1919; SABOL, Miroslav: *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska*, s. 106–107. V této publikaci se nacházejí i odkazy na další literaturu.

patrné, se v daňových výnosech ještě neprojevíly; podíl Slovenska na celkem odvedených daních se při započítání daně z uhlí do celkových příjmů v tomto roce oproti roku 1933 nepatrně snížil.

Daňové výnosy státních, daní, dávek, poplatků, cel a monopolů 1935

rok	Čechy	Morava a Slezsko	Slovensko	Podkarpatská Rus	ČSR
1935	5 557 66,08 %*	1 759 20,92 %*	997 11,86 %*	96 1,14 % *	9 818 8 409*

Statistická ročenka republiky Československé 1937. Praha 1937, tabulka XVI 12, s. 292.

* poměrné údaje v % bez daně z uhlí vůči součtu bez daně z uhlí, tj. 8 409 mil. Kč, vlastní výpočty.

V ministerstvu veřejných prací ovšem na menší daňovou výtěžnost Slovenska při investicích do vodních elektráren, jak již bylo naznačeno, nebrali nijak velký ohled a konjunkturální výkyvy se zřejmě snažili spíše investicemi tlumit, než aby jejich výše od nich bezprostředně odvozovali. (Ministerstvo veřejných prací bylo od počátku 20. let ústřední orgánem koordinujícím elektrifikaci ČSR a současně jejím hlavním iniciátorem, ovšem nikoliv jediným; v Čechách směřovaly do výstavby elektráren nemalé částky i zemského rozpočtu.) Příznivý poměr výdajů na vodní elektrárny na Slovensku zajisté ovlivnilo to, že částky na ně určené byly kromě let 1930 a 1931 vždy vyšší než na Podkarpatské Rusi a s výjimkou let 1921, 1922 a 1931 také vyšší než na Moravě a ve Slezsku, což ovšem s ohledem na přírodní podmínky není překvapivé.²⁸ Překvapivé ale může být, že výdaje na stavbu vodních elektráren na Slovensku byly v letech 1923, 1924, 1925, 1936, 1937 také vyšší než v Čechách, přičemž v letech 1926, 1929, 1933 a 1935 dosáhly obdobné úrovně.²⁹

Celková částka vydaná na stavby vodních elektráren mezi lety 1918, kdy se nevydalo asi nic, a rokem 1937 činila 335 486 866,15 Kč.

Výdaje na výstavbu vodních elektráren na Slovensku činily takřka 41 % a v Čechách takřka 47 % celkové částky, což jsou si dosti blízké procentuální podíly. V Čechách však mohla být celková vydaná suma velmi ovlivněna naprosto nepředpokládanou výší nákladů na stavbu hráze vodní nádrže Seč: Cena předestřená vybranou stavební firmou byla při nabídkovém řízení přibližně 11,7 mil. Kč, přičemž Zemská správa politická v Praze (posléze Zemský úřad v Praze) si na celou stavbu pro jistotu v tajnosti vyhradila 20 mil. Kč, z čehož si takřka 2 mil. Kč připravila „nepředvídané výdaje“, jenže v důsledku neočekáva-

28 *Deset let Československé republiky*, s. 581–590.

29 NA, f. MVP, kart. 475, sign. 65, zákl. č. 12/5 ai 1938 – Výdaje na stavby vodních elektráren od r. 1918 do r. 1938.

ných obtíží a následkem nepříznivých událostí se muselo na stavbu do roku 1934 vydat celkem 53 mil. Kč, a to ještě nebyla zcela hotová.³⁰ Na Slovensku, aspoň pokud je známo, k obdobně velkému překročení plánovaného rozpočtu nedošlo, takže zamýšlené výdaje na vodní elektrárny na Slovensku mohly být původně větší než v Čechách.

Výdaje na stavby vodních elektráren

rok	Čechy	Morava a Slezsko	Slovensko	Podkarpatská Rus
1919	204 925,40			
1920	2 636 012	---	172 017,72	---
1921	1 865 900	2 000 000	204 974	---
1922	6 709 347,88	3 254 203,34	398 787,61	---
1923	8 882 569,46	3 325 796,66	11 399 966,68	---
1924	8 813 337,72	---	13 465 556,57	---
1925	3 128 879,35	2 000 538	5 930 138,14	---
1926	2 639 155,91	383 666,96	2 152 433,23	---
1927	5 704 622	74 431	2 917 106,82	1 433 139,72
1928	2 537 047	53 454	2 348 177	2 204 436,33
1929	4 312 095	85 221	2 683 281	252 156,15
1930	2 750 930	104 669	1 230 590	1 869 042,30
1931	8 856 559,65	3 587,20	523 192,15	1 036 945,45
1932	9 027 608,90	300 094,40	4 561 886,95	829 372,20
1933	11 570 676	1 860 124,15	11 147 306,85	2 129 964,15
1934	29 351 222,05	498 077,30	21 602 243,55	4 334 122,20
1935	17 692 210,90	605 175,90	16 600 195,85	2 870 736,50
1936	19 908 500,35	699 385,80	25 032 273,75	3 865 793
1937	10 640 040,90	594 547,20	14 844 535,90	2 127 319,40
součet	157 372 514,07	15 851 971,71	137 214 664,36	24 944 697,01

NA, MVP, sign. 65, kar. 475, , zákl. číslo 12/5 ai 1938 – Výdaje na stavby vodních elektráren od r. 1918 do r. 1938.

30 NA, f. MVP, sign. 61c, kart. 271, inv. č. spisy 7a – 186/91ai 1934 údolní přehrada na řece Chrudimce u Seče, překročení rozpočtu – v něm mj. sdělení ministerstvu financí ze 4. července 1934, tamtéž, sign. 64, kart. 464, sdělení ministerstvu financí, tamtéž, f. Prezídium zemské komise pro úpravu řek v Čechách, inv. č. 435, kart. 166, Návrh členů technického výboru ohledně zadání stavby údolní přehrady na řece Chrudimce u Seče, Zadání stavby přehrady na Seči; ADÁMEK. Libor: *Seč 1920–1936. Výstavba jedné přehrady*. Chrudim 2021, s. 70–71, s. 90–92, 118, 165, 185 a 192.

V roce 1936 se daňová výtěžnost v rámci Československa zvýšila, poprvé se však poměrně i v absolutních hodnotách snížily daňové výnosy odváděné z Čech:

Daňové výnosy přímých daní, dávek, poplatků, cel a monopolů 1936 v absolutních číslech a v %

rok	Čechy	Morava a Slezsko	Slovensko	Podkarpatská Rus	ČSR
1936	4 646 (45,4%) 61,2%*	1 823 (17,8%) 24%*	1 013 (9,9%) 13,34%*	109 (1,07%) 1,4%*	10 234 7 591*

Statistická ročenka republiky Československé 1938. Praha 1938, tabulka XVI 11, s. 308 (údaje v tisících, tj. 1 823 = 1 mld. a 823 mil.).

* poměrné údaje v % bez daně z uhlí vůči součtu bez daně z uhlí, tj. 7 591 mil., vlastní výpočty.

V poměrném vyjádření daňové odvody z Moravy a Slezska výrazně stouply, daňové odvody ze Slovenska se mírně zvýšily. Zda se v tom projevila v případě Moravy a Slezska narůstající těžba uhlí a hutní výroba a v případě Slovenska skutečnost, že tehdy investice do výstavby vodních elektráren na Slovensku výrazně převýšily tytéž investice v Čechách (a tudíž tam vzrostla poptávka po stavebních hmotách), není prozatím dokonale doložitelné. Pravděpodobně však existuje v případě Slovenska jistá korelace mezi těmito jevy, poněvadž je z archivních dokumentů patrná snaha o zadávání prací místním firmám. Podstatnou část Ladců ovšem stavělo konsorcium firem z českých zemí a ze Slovenska – „Slovensko-česká účastněná společnost v Báňské Bystřici – Ing. Jaroslav Jáchymek v Bratislavě, Zdeněk Kruliš v Praze a Bří Redlichové v Praze“.³¹ Budovu vodní elektrárny Ladce navrhl Jindřich Merganc (1889–1974) v Bratislavě v roce 1934 a schválil ji „Krajinský úrad [...] V Bratislave dňa 2. března [sic] 1935“.³² Jak návrh, tak text, kterým byl schválen, rovněž dokládají působení odborníků a firem původem z českých zemí na Slovensku.³²

Vodními stavbami nejsou ovšem pouze přehrady, patří k nim i úpravy řečišť. V první polovině 20. století byly řeky a potoky povětšinou tzv. regulovány nebo kanalizovány, tj. napřimovaly se jejich toky, zpevňovaly se břehy, a to se záměrem vodu co nejefektivněji odvést a zajistit či zlepšit splavnost větších řek; podstatnou součástí těchto záměrů bylo také budování přístavů na vhodných místech. Splavit bylo možné v ČSR jen ty skutečně největší toky, případně dolní úseky jejich největších přítoků. V Čechách to byly Labe a Vltava, na Mo-

31 NA, f. MVP, kart. 276, sign. 67, zákl. č. 11/594, čj. 7b – 11/594 – 74.804 ai 1934 kvalitativní kolaudace IV. pole prahu jezového.

32 NA, f. MVP, sign. 65, kar. 351, Originál návrhu J. Mergence (Krajinský úrad v Bratislave – K č.j. 43.038/29 ai 1935 – příloha, s. 82).

ravě střední a dolní úsek Moravy, ve Slezsku Odra a na Slovensku Váh a dolní úsek Hronu (Dunaj – řeka na svém československém úseku plně splavná – se v tomto ohledu zcela vymyká). Přípravné práce na splavnění Váhu a Hronu probíhaly od počátku 20. let a ve 30. letech se již přistoupilo na Váhu k výstavbě první velké soustavy vodních děl v úseku Kočkovce–Ladce, která měla umožnit jak lodní dopravu, tak výrobu elektrické energie pro vznikající továrny.³³ Ve 20. letech a na počátku 30. let stály za splavněním Váhu a výstavbou vodních elektráren především, ne-li jen, čistě hospodářské důvody. (Púchovský okresní úřad v červnu 1932 přímo „prosil“ v zájmu snížení nezaměstnanosti tamního obyvatelstva o zahájení stavby „hydrocentrály v Púchove“.³⁴) V polovině 30. let se prokazatelně objevují i strategicko-vojenské hospodářské podněty k výstavbě zařízení pro plavbu na Váhu. Ministerstvo národní obrany to vyjádřilo ve svém sdělení z 3. října 1935 velmi jasně, když přímo požadovalo „*aby řeka Váh ve svém dolní toku od ústí do Dunaje v Komárně do Guty* [dnešní Kolárovo, pozn. aut.] *byla urychleně splavněna*“.³⁵ Důvodem, proč ministerstvo národní obrany požadovalo splavnění dosti razantně, bylo, že pod Gutou (Kolároven) plánovalo vybudovat „*baseny na minerální oleje*“, tj. zásobníky pro ropu a ropné produkty, v tomto případě zřejmě dovážené z Rumunska. Povšechně pravděpodobně vycházelo stanovisko ministerstva národní obrany o potřebě vystavět přístavy na Váhu z úvahy, že v případě válečného konfliktu s Německem bude Dunaj jedinou splavnou spojnici s mořem; zřejmě předpokládalo, že pod tlakem států Malé Dohody a dalších členů Mezinárodní dunajské komise (Francie, Velké Británie a případně i Itálie) zůstane Dunaj nadále pro lodě plující do přístavů na území Slovenska a z nich použitelný pro říční dopravu do Československa i na svém maďarském úseku. Dunaj byl (a je) totiž vsuktku velice kapacitní dopravní cestou, dovoz po něm by mohl do značné míry zajistit potřebné množství tovarů, které by nebylo možné dovážet přes Německo, případně z polských baltských přístavů železnicí, neboť dlouhodobé přerušení doprav-

33 NA, f. Komise pro kanalizování řek Vltavy a Labe, sign. I/1/33, kart. 3 a sig. I/4/10, kart. 17; NA, f. Generální ředitelství pro stavbu vodních cest, sign. 7, kart. 58–61 a sign. 9, kart. 267–268 a sign. 9/1, kart. 268 a sign. 17, kart. 275; NA, f. NÚKÚ, kar 587, spis č. 2421/625-VIII –1924, Příkázání úvěru na přípravné práce a projekty na využití vodních sil; NA, kart. 569, spis č. 96/22 – VII/1926, Přípravné práce na využití vodních sil na Slovensku. Využití vodní síly na Váhu u Dolních Kočkovců; dále GAZDÍKOVÁ, Alena, Vodohospodárske úpravy krajiny v hospodárskej súvislosti. In: FUKASOVÁ, Daniela – FIALOVÁ, Alena (eds.): *Kapitoly z dejín hospodárskeho vývinu Slovenska v medzivojnovom období (1918–1939)*. Bratislava 2011, s. 140–145; HALLON Lúdvít: *Industrializácia Slovenska*, s. 151–152.

34 NA, f. MVP, sign. 67, kart. 276, zákl. č. 11/106, Okresný úrad v Púchove 17. Júna 1932 (via Krajský úrad v Bratislave) ministerstvu veřejných prací.

35 NA, f. MVP, sign. 72a, kart. 380, spis čj. 9a – 69/24 – 59.529 ai 1935, příloha.

ních tras ve Středomoří Německem bylo takřka jistě považováno za téměř neproveditelné. (Konvence z Montreaux je až z roku 1936 a stejně by asi dovoz do ČSR svými ustanoveními ve skutečnost výrazně neomezila.) Nasvědčuje tomu i to, že přístav v Gutě nebyl jediný, který se měl na dolním toku Váhu postavit. Další se souběžně plánovaly také v Šaľe a Nededu.³⁶ Přístavy měly být samozřejmě napojené na železniční síť jako nejkapacitnější pozemní dopravu různého tovaru.³⁷ Stavební firmy si určitě dobře uvědomovaly, že splavnění Váhu jim slibuje přinést značné finance. Náklady na splavnění Váhu od říčního kilometru 0,0 po říční kilometr 35,0 odhadovalo MVP v červenci 1937 na 32 750 000 Kč, z nichž na původně zamýšlený lodní útulek v Nededu připadalo jen poměrně málo – 2 mil. Kč. Ministerstvo národní obrany však požadovalo, aby v Nededu vznikl říční přístav, což s sebou přinášelo podle odhadu ministerstva veřejných prací zvýšení nákladů na 7,2 mil. Kč, přičemž hotov měl být přístav s napojením na železnici podle požadavku MNO nejpozději „do roku 1940“. V září 1937 ministerstvo veřejných prací své finanční požadavky spojené se zřízením přístavu v Nededu zvýšilo na 10 mil. Kč, neboť postavení kapacitní vlečky odhadlo na 1,246 mil. Kč a zřízení jeřábové dráhy překládacích zařízení a odstavných kolejí na 3 mil. Kč. Ministerstvo financí sice zkrátilo prozatímne vyčleněné prostředky na 4,3 mil. Kč, za což se měl postavit přístavní bazén a zpevnit břeh.³⁸ I tak ale představovaly vyčleněné peníze slibnou zakázku. Do soutěže o její zhotovení se přihlásily firmy Kress a spol., Praha, Slov[enské] stavební podnikatelstvo Lanna, Bratislava, Dr. Ing. P. Leimdörfer, Parkaň a Inžesta, stav. spol. s r.o., Bratislava. Jako nejlepší byla vyhodnocena příslušnými komisemi nabídka firmy Slovenské stavební podnikatelstvo Lanna, Bratislava, protože se mj. nejvíce blížila předpokládaným nákladům.³⁹ Nakolik ovšem firma Slovenské stavební podnikatelstvo Lanna, Bratislava, náležela k „čistě“ slovenským firmám, je otázkou. Její kořeny samozřejmě tkví ve firmě Lanna v Českých Budějovicích. (Ing. Karel Nejedlý z Prahy byl členem správní rady „Lanna“, stavebního podnikatelství, a. s, sídlícího v Praze, a Ing Augustin Nejedlý, taktéž z Prahy, byl jednatelem Slovenského stavebního podnikatelstva Lanna, spol. s r.o., sídlícího v Bratislavě, ale v roce 1934 rovněž členem správní rady „pražského Lanny“, přičemž Augustin Nejedlý, * 1884, a Karel Nejedlý, *

36 NA, f. MVP, sign 55, kar 286, zákl. č. 346, složka „přístavy na Váhu, u Šaľy, Nededu, a Guty“.

37 Tamtéž, složka „přístavy na Váhu, u Šaľy, Nededu, a Guty“ – plány přístavů.

38 Tamtéž, složka „přístavy na Váhu, u Šaľy, Nededu, a Guty, čj. 6a – 346/29 ai 1937, sdělení ministerstva veřejných prací ministerstvu financí z 21. července 1937; čj. 6a – 346/34 ai 1937, sdělení ministerstva financí ministerstvu veřejných prací z 9. září 1937.

39 Tamtéž, složka „přístavy na Váhu, u Šaľy, Nededu, a Guty, spis čj. 6a – 346/35 ai 1937.

1913, byli otec a syn – a oba stavební inženýři.)⁴⁰ Ministerstvo národní obrany ovšem „slovenskost“ v případě „bratislavského Lanny“ asi nijak nehodnotilo, jeho záměrem bylo urychlené postavení požadovaných zařízení. Příprava na ozbrojený konflikt byla pro něj tou hlavní prioritou, pravděpodobně se tak snáze – na rozdíl od ministerstva veřejných prací – spokojilo s tím, že přístav v Nedeđu nebude hned vybudován dokonale, ale v míře postačující pro zásobování za války. V plánech ministerstva veřejných prací lze naopak asi postřehnout snahu o budování zařízení použitelných v dlouhodobé perspektivě, i s výhledovými kapacitními rezervami. Povědomí o použití investic do infrastruktury jako nástroje zvyšování agregátní poptávky vedoucí k následnému ekonomickému růstu („prekeynesiánství“) se v počínání ministerstva veřejných prací pravděpodobně také projevovalo.⁴¹

Výstavba vodních děl – přehrad, splavných toků a přístavů – ve velké míře ovšem závisela na železniční dopravě, poněvadž pro přepravu mnoha materiálů nutných pro budování vodních staveb se prostě musela přinejmenším zčásti použít železnice, protože jiný obdobně kapacitní způsob dopravy neexistoval. Železnice si tak poněkud paradoxně na první pohled vytvářela konkurenci, ale tak jednoduché to není. Napojení říčních přístavů na železnici – a počítalo se s ním zřejmě u všech – totiž současně vytvářelo poptávku po dopravě do přístavů a z nich, kterou v dobových podmínkách mohla co do množství uspokojit jen železnice. Výsledkem dokončeného splavnění toků i zřízení vodních elektráren, z nichž elektřina proudila do továren se stoupajícím objemem výroby, tak mohlo být i zvýšení přepravy právě po železnici. Například spojení středního Slovenska železničními tratěmi s dolním Povážím tudíž při napojení na tamní přístavy jednak slibovalo odlehčit trati vedoucí Povážím přes Púchov ke Košicko-bohumínské dráze v Žilině a jednak zajistit druhé napojení Pohroní, Turce a Liptova na dunajskou vodní cestu. Za současného stavu poznání je obtížné rozhodnout, zda by uvedené spojení mělo v dobových podmínkách 30. let větší efekt vojensko-strategický či společensko-ekonomický.

40 *Compass. Průmyslová ročenka 1936*. Praha 1936, s. 389; *Compass. Finanční ročenka 1937. Personenverzeichnis*. Wien 1937, s. 847; *Compass. Finanční ročenka 1934*. Praha 1934, s. 614; NA, f. Policejní ředitelství Praha II – evidence obyvatelstva, pobytové karty Augustina Nejedlého a Karla Nejedlého.

41 NA, f. MVP, sign. 64, kar 347, spis zákl. č. 313/1 – 18.640 ai 1937, zde Technická zpráva, Příloha, s. DOPLNIT.

Závěr

V krátkosti se snad podařilo předeštit určité možné širší souvislosti výstavby infrastrukturních staveb na Slovensku ve 30. letech 20. století a také ukázat na události, které na ně působily a na něž ony také měly vliv.

Je patrně nezodpověditelnou (snad až spekulativní) otázkou, zda by výkony slovenského průmyslu byly bez investic do vodohospodářských staveb ještě nižší, než byly ve skutečnosti. Ale za vhodné lze považovat prozkoumání míry zadávání staveb slovenským firmám a používání domácích, tj. slovenských stavebnin při výstavbě infrastrukturních staveb na Slovensku. Mohla by se tak ověřit míra korelace mezi objemy slovenské průmyslové výroby a investicemi do infrastrukturních staveb. Dalším slibným směrem výzkumu se jeví analýza vyjednávání o směřování investic, a to jak oborově, tak především územně a z hlediska sledovaných účelů a neposlední řadě politických záměrů s ním spojených.

POUŽITÉ ZDROJE

Prameny

Archivní prameny

Národní archiv

Generální ředitelství pro stavbu vodních cest

Komise pro kanalizování řek Vltavy a Labe

Ministerstvo veřejných prací

Ministerstvo železnic I

Nejvyšší účetní kontrolní úřad

Policejní ředitelství Praha II – evidence obyvatel

Prezidium zemské komise pro úpravu řek v Čechách

Zemský úřad Praha – oddělení silnic a mostů

Zemský úřad Praha – vodohospodářské záležitosti

Dobové publikace

Compass. Finanční ročenka 1934. Praha 1934.

Compass. Průmyslová ročenka 1936. Praha 1936.

Compass. Finanční ročenka 1937. Personenverzeichnis. Wien 1937.

Deset let Československé republiky, sv. 2, Praha 1928.

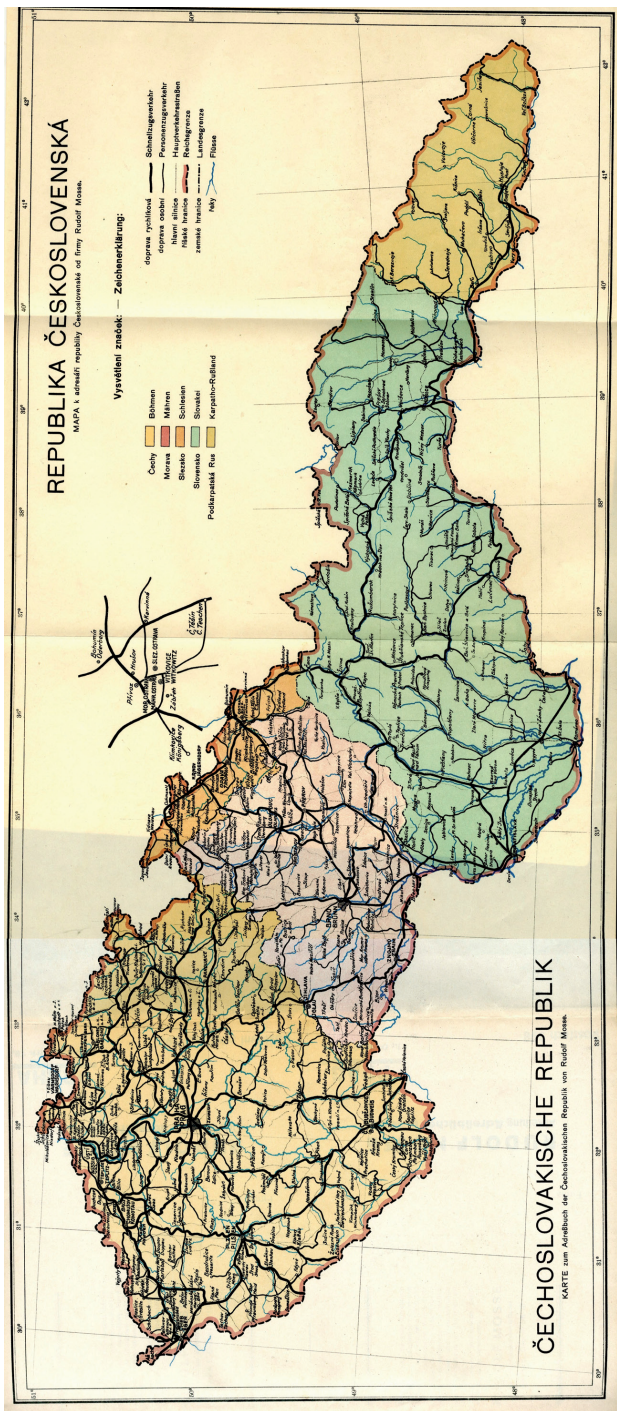
- HABRMANN, Gustav (red.): *Ministerstvo veřejných prací – přehled prací za první pětiletí republiky*. Praha 1923.
- Statistická příručka Republiky československé III*. Praha 1928.
- Statistická ročenka republiky Československé 1934*. Praha 1934.
- Statistická ročenka republiky Československé 1937*. Praha 1937.
- Statistická ročenka republiky Československé 1938*. Praha 1938.

Literatura

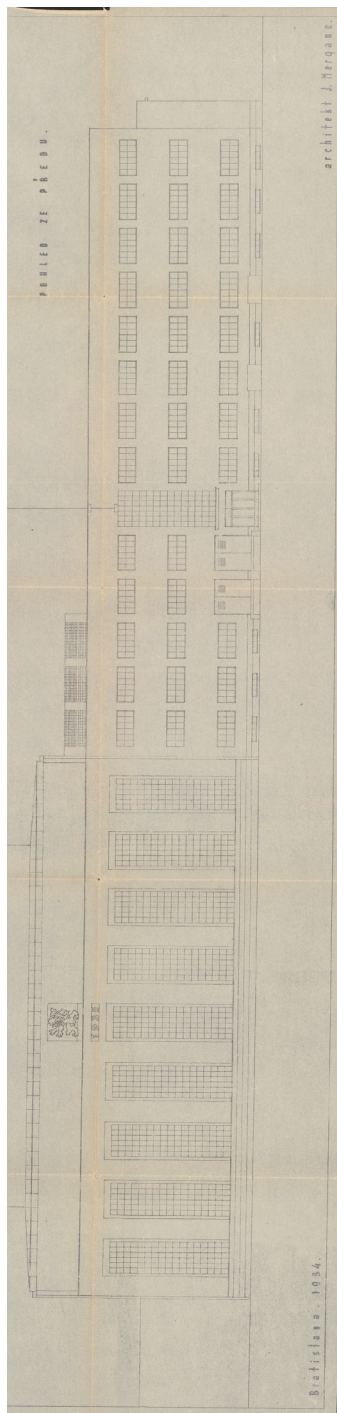
- ADÁMEK, Libor: *Seč 1920–1936. Výstavba jedné přehrady*. Chrudim 2021.
- BACHINGER, Karl – HEMETSBERGER-KOLLER, Hildegard – MATTIS, Herbert: *Grundriss der Österreichischen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte von 1848 bis zur Gegenwart*. 2. Auflage. Wien 1987.
- DRÁBEK, Jakub – TÓTH, Andrej – SKŘIVAN, Aleš: *Cukrovarnický průmysl jako opomíjený aktér mezinárodního obchodu v meziválečném období*. České Budějovice 2017.
- DVOŘÁK, Jiří: Problémy jihočeské infrastruktury v době meziválečné 1918–1938. In: EFMERTO VÁ, Marcela a kol.: *Republika v pohybu*. Praha 2022, s. 361–384.
- DVOŘÁK, Jiří: NSJ Praha a specifika agrární politiky v jižních Čechách v jeho práci. In: HARNA, Josef – RAŠTICOVÁ, Blanka (eds.): *Regionální zvláštnosti politiky agrární strany v období první Československé republiky. Studie Slovákého muzea Uherské Hradiště 17/2012*. Uherské Hradiště 2012, s. 127–134.
- EFMERTO VÁ, Marcela: *Elektrotechnika v českých zemích a v Československu do poloviny 20. století. Studie k vývoji elektrotechnických oborů*. Praha 1999.
- GAZDÍKOVÁ, Alena: Vodohospodárske úpravy krajiny v hospodárskej súvislosti. In: FUKASOVÁ, Daniela – FIALOVÁ, Alena (eds.): *Kapitoly z dejín hospodárskeho vývinu Slovenska v medzivojnovom období (1918–1939)*. Bratislava 2011, s. 138–146.
- HALLON, Ludovít: *Industrializácia Slovenska 1918–1938. Rozvoj alebo úpadok?* Bratislava 1995.
- HALLON, Ludovít: Úloha železničnej a cestnej motorovej dopravy v riešení dopravného problému Slovenska 1918–1938. In: EFMERTO VÁ, Marcela a kol.: *Republika v pohybu*. Praha 2022, s. 167–200.
- HANULA, Matej: Hlavné aspekty politickej orientácie slovenských agrárnikov ich miesto v celštátnej republikánskej strane. In: HARNA Josef – RAŠTICOVÁ, Blanka (eds.): *Agrárni strana a její zájmové, družstevní a peněžní organizace. Studie Slovákého muzea Uherské Hradiště 15/2010*. Uherské Hradiště 2010, s. 23–34.

- HLAVAČKA, Milan a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*, díl I. Praha 2016.
- JAKUBEC, Ivan: *Vývoj československých a německých drah 1929–1937*. Nakladatelství Karolinum, Praha 1991 (Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica, Monographia, sv. 139/1991).
- JAKUBEC, Ivan – JINDRA, Zdeněk: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. Praha 2015
- KOLÁŘ, Ondřej: Myšlenky jihočeského regionalismu jako součást ideologie agrární strany v období první a druhé Československé republiky. In: HARNA, Josef – RAŠTICOVÁ, Blanka (eds.): *Regionální zvláštnosti politiky agrární strany v období první Československé republiky, Studie Slovákckého muzea Uherské Hradiště 17/2012*. Uherské Hradiště 2012, s. 117–124.
- KUBÁČEK, Jiří: *Dejiny železnic na území Slovenska*, 3. doplnené vydanie. Bratislava 2013.
- KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav a kol.: *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*. Praha 2000.
- KUBŮ, Eduard – SOUKUP, Jindřich – ŠOUŠA, Jiří (eds.): *Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století. Cyklický vývoj ekonomiky v procesu graduující globalizace*. Praha 2015.
- LACINA, Vlastislav: *Velká hospodářská krize v Československu 1929–1934*. Praha 1984.
- MIKEŠ, Jan: *Elektrifikace Československa do roku 1938*. Disertační práce. Praha 2016, dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/83800?show=full> (17. 2. 2024).
- PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, 1. díl. Brno 2004.
- RÁKOSNÍK, Jakub: *Odvrácená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938*. Praha 2008
- SABOL, Miroslav: *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska 1938–1948*. Bratislava 2010.
- SABOL, Miroslav – ĎURČO, Michal – HALLON, Ľudovít: *Automobilizmus na Slovensku v prvej polovici 20. storočia*. Praha 2022.
- Studie o technice v českých zemích 1800–1918 III*. Praha 1985.
- Studie o technice v českých zemích 1800–1918 IV*. Praha 1986
- Studie o technice v českých zemích V., 1918–1945*, 1. část, Národní technické muzeum, Praha 1995
- Studie o technice v českých zemích VI., 1918–1945*, 2. část. Praha 1995.
- URBAN, Otto: *Kapitalismus a česká společnost*. 2. vydání. Praha 2003.

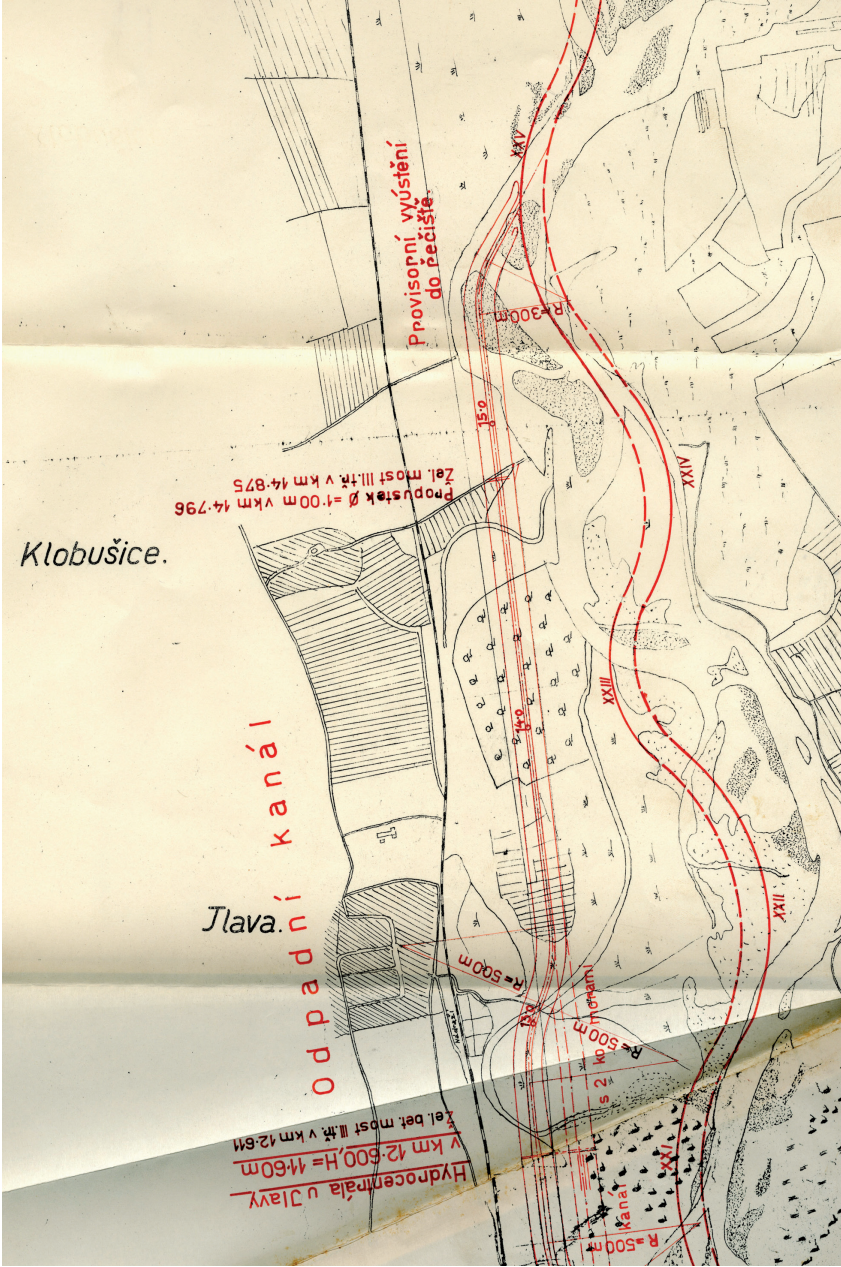
WANDRUSZKA, Adam – URBANITSCH, Peter (hrsg.): *Die Habsburgermonarchie, 1848–1918. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918). Band 1. Die wirtschaftliche Entwicklung.* Wien 1973

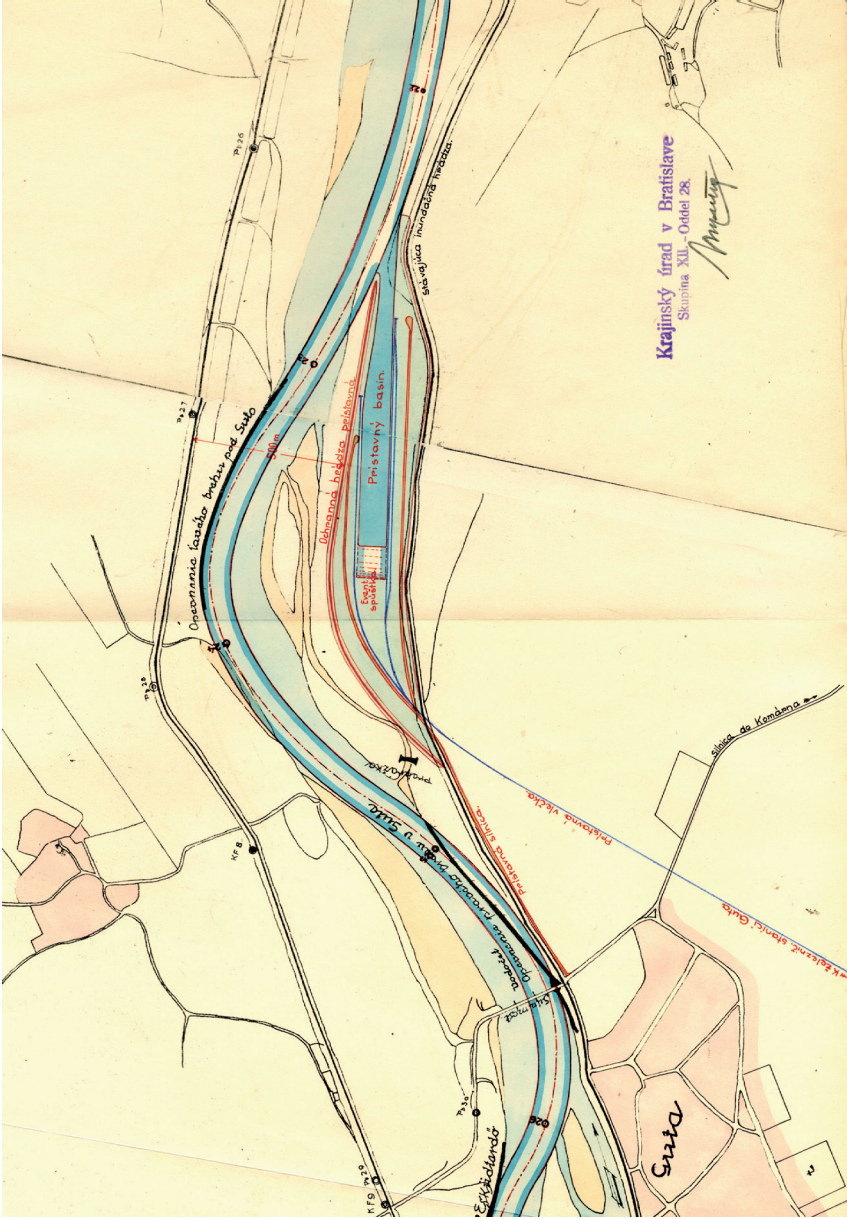
Mapa Československa (1927). Z mapy jsou jednoznačně zřetelné poměrné objemy přepravy po jednotlivých železničních tratích a hlavní silniční tahy. *Adressbuch der Czechoslovakischen Republik für Industrie, Gewerbe, Handel und Landwirtschaft. Svazek I. Vyd./Hrsg. Rudolf Mosse. Praha/Prag 1927.*

Dobová kópie (z r. 1935) náčrtu přední strany budovy vodní elektrárny v Ladčích vytvořeného Jindřichem Mergancem v Bratislavě v roce 1934 (výřez obsahující náčrty dalších stran budovy). NA, MVP, sign. 65, kart. 351, „Zadávací zápis o provedení remeselných prác strojovne s firmou Eduard Jančírik.

Přehledný plán (1:10 000) úprav koryta Váhu, Kočkovského kanálu u plánované vodní elektrárny lava (výřez). NA, MVP, sign. 65, kar. 351, čj. 11/342 – 74263 ai 1933.

Povšechný plán (1:10 000) zamýšleného prístavu v Gúte, dnes Kolaárovo (výřez). Plán ukazuje vysoce kapacitní napojení prístavu na železnici a zamýšlenou silniční síť. NA, MVP, sign. 55, kar. 286, spisová složka MVP, zn. 55, zákl. č. 346, spis čj. 217036/28 ai 1936.

STUDIE

Slovenská pracovná sila v Protektoráte Čechy a Morava v rokoch 1939–1945¹

PETER MIČKO

Slovak labour force in the Protectorate of Bohemia and Moravia in 1939–1945

After the establishment of the independent Slovak Republic (1939–1945), in addition to political and military problems, economic issues had to be solved in a short period of time, among which the problem of high unemployment in Slovakia was at the forefront. One of the solutions for its elimination was the departure of Slovak industrial and agricultural workers to the German Reich in search of work. In addition to the territory of Germany or Austria itself, the Protectorate of Bohemia and Moravia became an important destination for several thousand Slovak industrial and agricultural workers. The departure of Slovak workers was connected with the signing of the agreement of the Second Czech-Slovak Republic and later the Slovak Republic (1939–1945) with Germany on Slovak workers. The territory of the Protectorate thus became another potential area for the employment of Slovak workers. In addition to several economic and trade agreements between the countries, an important part of the mutual economic contacts was the hiring and subsequent placement of Slovak workers in jobs in the Protectorate.

Keywords: industrial and agricultural workers, Slovak Republic (1939–1945), Protectorate of Bohemia and Moravia

1 Štúdiá vyšla v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/0184/20 *Hospodárske vzťahy Slovenskej republiky 1939–1945 a Protektorátu Čechy a Morava*. Katedra histórie Filozofickej fakulty UMB v Banskej Bystrici a Historický ústav SAV Bratislava. Vedúci grantového projektu prof. PhDr. Peter Mičko, PhD.

Dlhodobý problém Slovenska s nedostatkom pracovných miest pokračoval po rozpade monarchie a vzniku Československej republiky. Počas existencie ČSR vplývali na vysokú nezamestnanosť rôzne ekonomické ťažkosti vyplývajúce zo snáh o prepojenie dvoch, dovtedy rozdielnych hospodárskych celkov. Problémom sa stalo smerovanie infraštruktúry, strata odbyťísk, konkurenčný boj či zaostávajúca modernizácia priemyselnej výroby a agrárneho sektoru na území Slovenska. Uvedené faktory zvýraznili takisto svetové hospodárske krízy po prvej svetovej vojne a na začiatku 30. rokov 20. storočia. Problémy súvisiace s dostatkom pracovných pozícií sa prejavili tiež po vzniku Slovenskej republiky (1939 – 1945). Uvedený problém sa predstavitelia štátu snažili riešiť viacerými spôsobmi, ako bola výstavba nových podnikov, infraštruktúry a takisto odchod slovenských robotníkov do zahraničia. Pri odchode robotníkov do zahraničia sa hlavným partnerom stalo Nemecko.

Ešte pred začiatkom druhej svetovej vojny riešilo nacistické Nemecko nedostatok pracovnej sily v hospodárstve uzatváraním bilaterálnych dohôd, ktoré jej zabezpečili prisun pracovníkov zo „zazmluvnených“ krajín. Dohody sa v tomto čase uzatvárali medzi adresnými krajinami ešte na základe dobrovoľného odchodu robotníkov do Nemecka. Príkladom bola aj druhá Česko-Slovenská republika.

V dňoch od 13. – 19. januára 1939 sa na pôde česko-slovenského ministerstva sociálnej a zdravotnej správy v Prahe konali rokovania medzi česko-slovenskou vládou a nemeckou vládou o zabezpečení česko-slovenských robotníkov na práce do ríše. Na tomto stretnutí sa dohodli tri zmluvy: o sezónnych poľnohospodárskych robotníkoch, stálych poľnohospodárskych robotníkoch a o česko-slovenských živnostníkoch. V starej dohode medzi Nemeckom a Československom z 11. mája 1928 o česko-slovenských sezónnych robotníkoch tak došlo vo viacerých bodoch k zmene. Zároveň stratila vzhľadom k novému územnému rozdeleniu svoju platnosť dohoda medzi ČSR a Rakúskom z 24. júna 1925, ktorá takisto riešila najímanie sezónnych robotníkov.

Podľa uzatvorenej dohody nemuseli česko-slovenskí robotníci prispievať do ríšskeho vyživovacieho stavu a odvádzali iba zákonne stanovenú zrážku zo mzdy. Pracovníci boli zásadne najímaní iba prostredníctvom príslušných úradných miest podľa uzatvorených dohôd. Po podpísaní dohody pripadali začiatkom roka 1939 do úvahy nasledujúce počty robotníkov: Čechy, Morava a Sliezske – 8 000 železničných robotníkov (vrátane kvalifikovaných), 2–3 tisíce baníkov, 10 000 nekvalifikovaných robotníkov. Slovensko – 11 000 poľnohospodárskych robotníkov, 600 železničných robotníkov, 2 000 pomocných stavebných, 2 000 nekvalifikovaných baníkov, 500 kvalifikovaných ro-

botníkov. Podkarpatská Rus – 4–5 tisíc poľnohospodárskych a lesných robotníkov.²

Dôležitou súčasťou dohodnutých zmlúv bol aj systém transferu zárobkov robotníctva. Touto otázkou sa 15.–18. februára 1939 zaoberala česko-slovenská a nemecká delegácia na stretnutí v Berlíne.³ Na stretnutí sa dohodli konkrétne sumy, ktoré mohli robotníci posilať do vlasti: poľnohospodárski robotníci (sezónni – 31 RM mesačne), (poľnohospodárska čelad' mesačne – 27,50 RM), priemyselní robotníci (kvalifikovaní – 45 RM, nekvalifikovaní – 35 RM). Maximálna výška celoročného transferu bola stanovená vo výške desaťnásobku sumy povolenej na mesiac.

Aby sa dosiahla vyrovnaná mzdová hladina, plánovalo sa 50 % mzdových úspor preukazovať cez špeciálne konto Národnej banky v nemeckej zúčtovacej pokladni a 50 % cez zvláštne konto (Sonderkonto) Československej národnej banky v Ríšskej banke. Pri vyúčtovaní úspor vyplácaných na uvedené konto sa predpokladal kurz 1:7 K. Česko-slovenská Národná banka mala prednostne vyplácať peniaze prichádzajúce na špeciálne konto a výplata úspor nemala byť zdržovaná. V prípade potreby mali byť výplaty na zvláštnom konte kryté zálohou z česko-slovenskej strany.⁴ O dohodnutých záležitostiach bol informovaný aj predseda slovenskej vlády Jozef Tiso, ktorý s uvedenou úpravou súhlasil. Vyriešením prevodov miezd z Nemecka nadobudli zároveň platnosť tri dohody o najímaní a zamestnávaní česko-slovenských robotníkov v Nemecku z januára 1939 a mohlo sa pristúpiť ku konkrétnemu najímaniu pracovníkov.

Po rozpútaní 2. svetovej vojny sa jedným z charakteristických rysov nemeckej okupácie štátov stal fenomén nútenej práce. Charakterizovali ho násilné odvedenie z vlasti, deportácia do Nemeckej ríše a nedobrovoľné pracovné nasadenie za často zlých, až neľudských pracovných a životných podmienok (Poľiaci, tzv. východní robotníci – Ostarbeiter a od jesene 1943 talianski vojnoví zajatci – italienische Militärinternierte). Z celkového počtu 13,5 milióna naver-

2 Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. Ministerstvo hospodárstva 1938–1945 (ďalej MH), inv. č. 27, k. 5. Najímanie slovenských robotníkov na práce do Nemecka. K téme pozri aj: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – PAŽOUT, Jaroslav – SEDLÁKOVÁ, Monika: *Pracovali pro Třetí říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva pro válečné hospodářství Třetí říše (1939–1945)*. Praha 2011; SABOL, Miroslav: Robotníci v Slovenskom štáte. In: PAŽOUT, Jaroslav – PORTMANN, Kateřina (eds.): *Ve stínu války. Protektorát Čechy a Morava, Slovenská republika, Říšská župa Sudety a další odtržená československá území v letech 1938/39–1945*. Praha – Liberec 2019, s. 224–240; HALLON, Ludovít – SABOL, Miroslav: Role Německa při modernizaci zemědělského venkova na Slovensku v letech 1939–1945. In: *Venkov, rolník a válka v českých zemích a na Slovensku v moderní době*. Praha 2017, s. 287–299.

3 SNA, f. Ministerstvo financí 1939–1945 (ďalej MF), inv. č. 26, k. 121. Rokovanie o mzdovom transfere s Nemeckom.

4 SNA, f. MF, inv. č. 26, k. 121. Rokovanie o mzdovom transfere s Nemeckom.

bovaných, internovaných a odvečených zahraničných civilných pracovníkov, vojnových zajatcov a väzňov koncentračných táborov možno považovať 80–90 % za nútené nasadených.⁵ Stále sa však udržal, aj keď v menšej miere, systém dobrovoľne odchádzajúcich robotníkov do Nemeckej ríše. Išlo predovšetkým o satelitné krajiny Nemecka, kde ako osobitný príklad môžeme uviesť Slovensko a Chorvátsko, teda krajiny, ktoré si svoju nezávislosť získali predovšetkým pod výrazným patronátom nacistického Nemecka.

Okrem samotného územia Nemecka či Rakúska sa stal dôležitou cieľovou stanicou pre niekoľko tisíc slovenských priemyselných a poľnohospodárskych robotníkov Protektorát Čechy a Morava. Uvedený odchod slovenských robotníkov súvisel ešte s podpisom dohody druhej Česko-Slovenskej republiky a neskôr Slovenskej republiky (1939–1945) s Nemeckom o slovenských robotníkoch.

Po vzniku SR a odchode slovenských robotníkov na práce do Nemecka bolo potrebné upraviť pracovnú dohodu podpísanú medzi predstaviteľmi druhej ČSR a Nemeckom začiatkom roka 1939. Rokovania medzi zástupcami nemeckej vlády a vlády slovenskej o najímaní a zmluvnom zaväzovaní slovenských robotníkov sa uskutočnili 4.–8. decembra 1939 a ich výsledkom bolo podpísanie Dohody medzi Nemeckou ríšou a Slovenskou republikou o nábore slovenských pracovných síl do Nemecka a Protektorátu Čechy a Morava. Po vzájomných poradách bola dohoda podpísaná 8. decembra 1939 v Berlíne za slovenskú stranu Štefanom Polyákom a za nemeckú stranu ministerským radcom v ríšskom ministerstve práce, p. Hetzllom. Po rokovaníach zúčastnených strán bola vzájomne podpísaná zápisnica sumarizujúca dohodnuté body. Zápisnica bola doplnená konkrétnou Nemecko-slovenskou dohodou o slovenských robotníkoch,⁶ ktorá špecifikovala podmienky stanovené pre robotníkov a ich práva a povinnosti súvisiace s pobytom v Nemeckej ríši.

Okrem Nemecka sa stalo ďalším potencionálnym priestorom pre zamestnanie slovenských pracovníkov aj územie Protektorátu Čechy a Morava. Popri viacerých hospodárskych a obchodných dohodách medzi krajinami sa stalo dôležitou súčasťou vzájomných hospodárskych kontaktov najímanie a následné umiestnenie slovenských robotníkov na pracovné miesta v protektoráte. Ako následne ukázali žiadosti českých zamestnávateľov a takisto záujem slo-

5 SCHVARC, Michal: Podoby nemecko-slovenského „ochranného priateľstva“ – Úvod. In: SCHVARC, Michal – HALLON, Ľudovít – MIČKO, Peter: *Podoby nemecko-slovenského „ochranného priateľstva“*. Bratislava 2012, s. 8; SPOERER, Mark: *Nucené práce pod hákovým křížem. Zahraniční civilní pracovníci, váleční zajatci a vězni ve Třetí ríši a v obsazené Evropě v letech 1939–1945*. Praha 2005, s. 214–215.

6 SNA, f. Úrad predsedníctva vlády 1939–1945 (ďalej ÚPV), k. 95, č. j. 3166/44.

venských robotníkov o prácu, ponuka pracovných miest na území Čiech a Moravy sa stala pomerne vítanou skutočnosťou.

Už v jarných mesiacoch roku 1939 zamestnávateľia v českých krajinách denne telefonicky urgovali vyslanie zamestnaneckých skupín, pretože sezónne práce už začali a trpeli nedostatkom robotníkov. Na základe dohodnutých zmlúv bolo pripravených na odchod do protektorátu 10 000 slovenských robotníkov. Na urgencie z Čiech a Moravy negatívne reagoval nemecký generálny konzul Ernst von Druffel, ktorý oznámil, že ďalší nábor slovenských poľnohospodárskych robotníkov do protektorátu neprichádza do úvahy a že sú oveľa viac potrební na území starej ríše. Nedostatok pracovnej sily mali v českých krajinách vykryť demobilizovaní českí vojaci.⁷ Ako však naznačovali žiadosti oblastných úradníkov, či listy samotných hospodárov, ktorí potrebovali pracovnú silu na svoje veľkostatky, príchod slovenských robotníkov bol dôležitou skutočnosťou vzájomných vzťahov od vzniku Protektorátu Čechy a Morava, až po samotný koniec druhej svetovej vojny v roku 1945.

Uvedenú skutočnosť potvrdzuje prípis protektorátnej vlády Úradu ríšskeho protektora z 24. apríla 1940, v ktorom argumentovala, že už od jesene 1939 vláda upozorňovala na naliehavosť úspešného zrealizovania náboru slovenských poľnohospodárskych robotníkov. Hlavným dôvodom urýchleného príchodu boli už začaté poľnohospodárske práce, pri ktorých sa neustále ukazoval deficit pracovnej sily, ktorý mohol spôsobiť veľké škody pri nedostatočnom zásobovaní obyvateľstva. Úrad vlády týmto apeloval na úrad ríšskeho protektora o podporu pri riešení vznikajúceho problému narastajúcich poľnohospodárskych škôd.⁸

Už nasledujúci mesiac v máji 1940⁹ sa uskutočnili rokovania o náboře slovenských poľnohospodárskych robotníkov do Protektorátu Čechy a Morava.

7 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin (ďalej PA AA), Gesandtschaft Preßburg, Paket 75, R 4 Nr. 2, Band I. Prípís ríšskeho protektora Zahraničnému úradu v Berlíne vo veci náboře slovenských poľnohospodárskych robotníkov do Protektorátu Čechy a Morava. 12. jún 1939. Praha.

8 SNA, f. Archív kancelárie prezidenta republiky Praha 1919–1960, k. 23, sign. A 1281/43.

9 Pri náboře poľnohospodárskych pracovníkov sa riešili aj otázky pracovných zmlúv a výšky mzdy pre prichádzajúcich zamestnancov. Pracovné zmluvy z roku 1939 platili aj pre rok 1940, s tou zmenou, že všetky mzdy sa mali zvýšiť o 45 %. K výške zvyšovania platov sa vyjadřili odchádzajúci robotníci: „*Táto skutočnosť nás, ako aj robot. gazdov nemilo prekvapila, lebo zamestnávateľia moravský sami ponúkali zvýšenie mzdových sadzieb z r. 1939 o 45 %, ale zvýšených už o 20 % dodatočne minulého roku, ako je to zrejme z prílohy tu pripojenej, ktorú sme si opatrili a ktorých sme videli viac. Ponuka zamestnávateľov je výhodnejšia u muža denne o K 2.05 a u ženy o K 1.40, čo je veľký rozdiel*“. Uvedenú nespokojnosť sa snažil vyriešiť Úrad práce pre zemedelské robotníctvo oslovením slovenského úradu práce a ministerstva vnútra: „*V hore uvedenom smysle sme Vám o veci referovali tiež našou zprávu z 5. t. m. č. j. 28 prez/40.*

Rokovalo sa o počte 5 000 robotníkov, ktorí mali byť prijatí na základe Dohody medzi Nemeckou ríšou a Slovenskou republikou z 8. decembra 1939 o nábore slovenských pracovných síl do Nemecka a Protektorátu Čechy a Morava. Vzájomné rokovania zároveň potvrdili podmienky stanovené pre slovenských robotníkov, ako napr. preplatenie vstupného lekárskeho vyšetrenia vo výške 25 Ks, slovenskí pracovníci mali mať rovnaké pracovné podmienky ako domáci pracovníci, slovenská vláda podporila vyslanie slovenských kňazov, slovenskí pracovníci boli poistení proti úrazu v Bratislave a takisto sa malo zabrániť dvojitému zdaneniu doma na Slovensku a súčasne aj v protektoráte.¹⁰

Okrem dohodnutých 5 000 robotníkov sa v Čechách a na Morave nachádzalo viacero pracovníkov, ktorí tu zostali ešte z roku 1939, alebo takých, ktorých si zamestnávateľa najali mimo oficiálneho procesu. Pre týchto pracovníkov vypracovalo ministerstvo sociálnej a zdravotnej správy nové zmluvy, ku ktorým konkrétny zamestnávateľ zaplatil paušálny poplatok vo výške 40 K. Paušálny poplatok bol nižší vzhľadom k tomu, že už nemuseli byť platené poplatky na nábor a dopravu robotníkov zo Slovenska. Poplatkom sa hradilo poistenie robotníkov a rôzne oficiálne tlačivá potrebné k ich zamestnaniu. Podpísané pracovné zmluvy následne odovzdal príslušný úrad úradu Oberlandrata (regionálny orgán okupačnej správy), ktorý už zariadil všetky potrebné náležitosti.¹¹

V októbri 1940 už oficiálne protektorátne orgány riešili opäť otázku objednávok na pridelenie slovenských poľnohospodárskych robotníkov pre rok 1941. Trojmo vyplnené prihlášky úrady práce posielali poľnohospodárskym zamestnávateľom, ktorí: 1) mali slovenských poľnohospodárskych robotníkov v roku 1940, 2) u ktorých pracovali robotníci v predchádzajúcich rokoch, 3) hospodári, ktorí by sa bez slovenských robotníkov nezaobišli. Následne zaslali úrady práce do 30. októbra 1940 jednu prihlášku Ministerstvu sociálnej a zdravotnej správy v Prahe, úradu Oberlandrata a jednu si ponechali.¹² Okrem

Obávame sa, že v dôsledku uvedenej skutočnosti budú medzi zamestnávateľmi a robotníctvom spory a preto žiadame Vás naliehave, aby ste učinili všetko možné pre vyjasnenie tohto akisto len nedorozumenia. Dúfame, že záležitosť sa ešte môže pred vyhotovením pracovných smlúv vyriešiť, snáď i krátkou cestou.“ SNA, f. Ministerstvo vnútra 1938–1945, k. 1263. Protektorát Čechy a Morava – mzdy na rok 1940. 31. máj 1940. Žilina.

10 PA AA, Gesandtschaft Pressburg, Paket 208, W 2 S 1a, Band I. Bez uvedenia miesta. – Protokol z rokovania o nábore slovenských poľnohospodárskych robotníkov do Protektorátu Čechy a Morava. 15. máj 1940.

11 Národný archív (ďalej NA), f. Úrad říšského protektora v Čechách a na Moravě, Praha (1892) 1939–1945 (1950) (ďalej ÚŘP), inv. č. 211, k. 959. Poľnohospodárske robotníctvo zo Slovenska – uzatváranie zmlúv s robotníkmi, ktorých si zamestnávateľa zabezpečili mimo oficiálneho najímania, alebo, ktorí tu zostali z roku 1939. 3. august 1940. Praha.

12 NA, f. ÚŘP, inv. č. 211, k. 959. Objednávka slovenských poľnohospodárskych robotníkov na rok 1941.

objednávok na pridelenie slovenských robotníkov do protektorátu pre rok 1941, vyzvalo ministerstvo sociálnej a zdravotnej správy všetky úrady práce o zaslanie výkazov o počte slovenských poľnohospodárskych sezónnych robotníkov, ktorí sa nevrátili spoločnými vlakmi na Slovensko, ale zostali počas zimy pracovať u svojich zamestnávateľov. Vyplnené výkazy o počte robotníkov mali zabezpečiť bezproblémové vyplácanie miezd sezónnym robotníkom, ktorí zostali pracovať v protektoráte mimo poľnohospodárskej sezóny.¹³

Najímanie slovenských robotníkov do Nemecka nebolo jednoduchou záležitosťou ani v roku 1941, keď už 21. januára nemecký vyslanec Hans Elard Ludin žiadal o urýchlené začatie rokovaní o nasadení slovenských pracovných síl v ríši. Problémom boli opäť rozdielne pohľady slovenskej a nemeckej strany na počet najatých slovenských robotníkov. H. E. Ludin argumentoval, že pokiaľ pri prvých návrhoch súhlasila slovenská strana s počtom 80 000 robotníkov, neskôr začala uvažovať o kontingente 30 000–50 000 pracovníkov.¹⁴ Hlavnými príčinami zníženého záujmu o prácu v ríši bola predovšetkým zlá strava, meškanie transferu miezd na Slovensko, ale aj zlé zaobchádzanie na pracoviskách, nevhodné podmienky v ubytovacích táboroch a tiež nárast britských náletov na nemecké priemyselné komplexy.

Výšku kontingentu slovenských pracovných síl v ríši na rok 1941 riešil 21. marca 1941 vo svojom liste predsedovi slovenského vládneho výboru, Štefanovi Polyákovi, predseda nemeckého vládneho výboru Günter Bergemann. Konkrétne sa počítalo s kontingentom 20 000 priemyselných robotníkov a 55 000 poľnohospodárskych pracovníkov (tu bolo započítaných 4 700 mužov, ktorí zostali v Nemecku v zime 1940/1941). Takisto už prebiehal nábor 6 000 slovenských roľníkov a 1 000 lesných robotníkov, ktorí mali byť zamestnaní v protektoráte.¹⁵

Pri vzájomných rokovaníach sa súčasne riešila otázka novej dohody o pobyte slovenských pracovníkov v Nemecku a Protektoráte Čechy a Morava. Vo februári a marci 1941 sa konali v Berlíne stretnutia medzi zástupcami nemeckej a slovenskej vlády, ktorých výsledkom bolo 19. júna 1941 podpísanie novej Dohody medzi Nemeckou ríšou a Slovenskou republikou o nábore slovenských pracovných síl do Nemecka a Protektorátu Čechy a Morava. Uzatvorená dohoda upresňovala podmienky pobytu slovenských robotníkov v ríši a nahrádzala pôvodnú zmluvu z 8. decembra 1939.¹⁶

13 NA, f. ÚRP, Inv. č. 211, k. 958. Poľnohospodárske robotníctvo zo Slovenska – transfer miezd v roku 1941. 15. január 1941. Praha.

14 PA AA, Gesandtschaft Preßburg, Paket 75, R 4 Nr. 2, Band I.

15 PA AA, Gesandtschaft Preßburg, Paket 75,R 4, Nr. 2, Band I.

16 Bundesarchiv Berlin (ďalej BArch Berlin), R 2 – Reichsministerium der Finanzen, R 2/18844.

Na základe nemecko-slovenských dohôd malo v konečnom dôsledku v ríši pracovať v roku 1941: 41 000 poľnohospodárskych robotníkov (vrátane 6 000 v Protektoráte Čechy a Morava), 3 000 lesných robotníkov a 1 000 pomocníčok v domácnosti. V Čechách a na Morave teda pracovalo okrem iných odvetví aj pomerne veľa slovenských lesných robotníkov.¹⁷

Počas ich pracovného pobytu v Čechách vznikali určité nejasnosti pri čerpaní dovolenky. Situáciu v októbri a novembri 1941 riešil generálny konzulát Slovenskej republiky v Prahe. Podľa vydaných smerníc mal slovenský robotník nárok na 14 dní neplatennej dovolenky po odpracovaní šiestich mesiacov. Pred odchodom na Slovensko sa musela zložiť záloha 600 K, ktorá prepadla v prípade, že zamestnanec opätovne včas nenastúpil do práce. Po návrate do práce sa robotníkovi spätne uhradilo zľavnené cestovné. Generálny konzulát odporúčal Slovákom, aby dovolenku čerpali počas vianočných sviatkov, vzhľadom ku skutočnosti, že možnosť voľna sa tým vyčerpá na celý rok.¹⁸ Podľa pracovnej zmluvy uzatvorenej so slovenskými lesnými robotníkmi na rok 1940 hradil zamestnávateľ všetky výdavky spojené s dopravou robotníkov z výjazdovej stanice až do konečnej stanice v protektoráte. Ministerstvo sociálnej a zdravotnej správy stanovilo na uvedené výdavky paušál vo výške 200 K pre Čechy a 170 K pre Moravu.¹⁹ Pri návrate z dovolenky si mohli pracovníci so sebou priniesť potrebné šatstvo, ktoré im v zahraničí často chýbalo. Druhou možnosťou zaobstarania potrebných odevov bolo ich zaslanie zo Slovenska. Objednaná zásielka následne prišla na základe medzištátnej zmluvy do protektorátu bezcolne.

Pri prácach v protektoráte sa postupne objavila podobná nejasnosť ako v Nemecku, a to pri platení dôchodkovej dane. Hlavne v prvej etape práce v ríši sa vyskytla hrozba dvojitého zdanenia slovenských robotníkov – na Slovensku a v krajine, v ktorej pracovali. Na vyriešenie tohto problému uzavrela SR s Nemeckom 21. júna 1941 medzištátnu dohodu, podľa ktorej sa príjmy z práce

17 Slovenskí lesní robotníci pracujúci na Křivokláte mali s lesnou inšpekciou podpísanú pracovnú zmluvu, ktorá im zaručovala rovnaké postavenie ako mali domáci lesní robotníci, v rámci všetkých práv a povinností. Výšku miezd robotníkom upravovali vyhlášky ministra sociálnej a zdravotnej správy z 15. a 29. novembra 1939. Výška mzdy bola závislá od kvality a tvrdosti dreva. Pracovná zmluva definovala podmienky týkajúce sa ubytovania, stravovania, náradia, cestovného a sociálneho postavenia robotníkov. Robotníci mali zadarmo spoločné ubytovanie. Každý robotník si musel priniesť vlastný vankúš a prikrývku. To isté platilo aj o náradí, pracovnom obleku a obuvi. V prípade chýbajúceho náradia, toto bolo poskytnuté zo zásob lesného úradu robotníkom na splátky. Slovenskí lesní robotníci podliehali v protektoráte nemocenskému, starobnému a invalidnému poisteniu. Bolo možné uzavrieť osobitne aj poistenie pre prípad úrazu. NA, f. ÚŘP, inv. č. 211, k. 259.

18 SNA, f. Ministerstvo zahraničných vecí 1939–1945 (ďalej MZV), inv. č. 32, k. 593. Protektorát Čechy a Morava – Dovolená slovenských dělníků a úhrada jízdného.

19 NA, f. ÚŘP, inv. č. 211, k. 959. Lesní dělnictvo ze Slovenska v r. 1940- cestovný paušál.

zdaňovali iba na území toho štátu, kde sa vykonávala pracovná činnosť, z ktorej plynuli príjmy. Ustanovenia uzatvorenej zmluvy platili od 1. januára 1942 a do- vtedy sa robotníci zdaňovali na území toho štátu, kde mali bydlisko.²⁰

Podľa záverečnej správy nemeckého vyslanca Hansa Elarda Ludina z 15. ja- nuára 1942 pracovalo napokon v roku 1941 v ríši: 39 070 poľnohospodárskych robotníkov (vrátane 5 935 v Protektoráte Čechy a Morava) a 3 667 lesných ro- botníkov (vrátane 1 031 v Protektoráte Čechy a Morava). Prijatých bolo takisto 1 152 pomocníčok do domácnosti. Okrem poľnohospodárskych a lesných za- mestnancov pracovalo v roku 1941 v ríši ešte 12 493 priemyselných robotní- kov.²¹

Uvedené pomerne vysoké čísla slovenských pracovníkov v zahraničí so se- bou prinášali problémy s vysokým finančným transferom²² ich miezd z Neme- ka a protektorátu na Slovensko. Danou problematikou a spôsobom jej riešenia sa zaoberal minister financií Mikuláš Pružinský, ktorý vypracoval návrh na konkrétne riešenie. Vypracované opatrenia sa dotýkali takisto pracovníkov v protektoráte. Ministerstvo financií v súlade so Slovenskou národnou bankou žiadalo, aby výplatný kurz bol bez ďalších kombinácií ustálený na 9 Ks. Vypla- tené čiastky by tak podliehali zrážke z dôvodu manipulačných výloh, sociálnej dávky a úniku daňového zdroja vo výške 2,62 Ks pri 1 RM. Následne minister- stvo navrhlo výplatný systém kombinovať so systémom nútenej sporivosti, kde by štát nemusel okamžite vyplatiť celú hotovosť, ale len časť, kým zostávajúcu sumu by uznal ako vklad Poštovej sporiteľne vypovedateľný za určitý čas a v ur- čitých termínoch. Limitom mala byť objektívna domáca potreba podľa domá- cich zárobkových možností a možnosti štátnej pokladnice. Ministerstvo finan- cií zároveň navrhovalo, aby sa osobitne uvažovalo o robotníkoch pracujúci v Protektoráte Čechy a Morava. Protektorátne koruny posielané cez nemecký clearing boli totiž vyplácané v slovenských korunách v relácii k RM. Robotník, ktorý poslal nasporené K, ich dostal vyplatené v Ks a nie v pomere 1 K = 1 Ks, ale 1 K = 1,10 Ks. Cezhraniční pracovníci z ríše (protektorátu), ktorí pracovali v Slovenskej republike, mali povinne posielat časť svojich zárobkov cez Arbei-

20 SNA, f. MZV, inv. č. 32, k. 593. Slovenské vyslanectvo v Berlíne. Dôchodková daň, zníženie robotníkom v Protektoráte. 5. 11. 1941.

21 PA AA, Gesandtschaft Preßburg, Paket 208, W 2, Nr. S 1a, Band I.

22 Vysoká finančná položka predstavovala sumu cca 550 mil. Ks, čo tvorilo ¼ štátnych príjmov Slovenskej republiky. Aj napriek svojej výške predstavovala uvedená suma asi 2/3 finančného transferu, ktorý mohli v danom roku poukázať slovenskí robotníci na Slovensko. Minister- stvo financií nemalo presne zistené, prečo sa vyčerpávajú len 2/3 poskytnutých možností, ale predpokladalo, že zvýšnú finančnú hotovosť robotníci utrúcajú v Nemecku.

terlohnersparnisskonto, a to bez ohľadu na to, či ide o robotníkov alebo úradníkov.²³

Návrhy ministra financií mali do určitej miery vyriešiť problémy s vyplácaním finančnej hotovosti transferovanej z Nemecka na Slovensko, ich realizácia však vo veľkej miere závisela predovšetkým od ochoty nemeckej strany.

23 SNA, f. ÚPV, k. 95, 3166/44. Robotnícky transfer – úprava. Bratislava, 16. novembra 1941.

„Ministerstvo financií podáva k úprave robotníckeho transferu tento svoj návrh:

1) Predovšetkým v súlade so Slovenskou národnou bankou žiada Ministerstvo financií, aby výplatný kurz bol bez ďalších kombinácií ustálený na Ks 9. Formálne by bolo treba pri tom postupovať tak, aby clearingový kurz 11.62 Ks zostal v zásade zachovaný, ale vyplatené čiastky aby sa podrobovaly srážke z titulu manipulačných výloh, sociálnej dávky a úniku daňového zdroja vo výške 2.62 Ks pri 1 RM.

2) Dnešnú konštrukciu výplatného systému bolo by potrebné podrobiť rozboru. Ak by pri dnešnom systéme všetci robotníci využili transferových možností, vyplynulo by z toho pre štátnu pokladnicu neúnosné bremeno. Dnešný systém s hľadiska pokladničného skrýva pre slovenskú štátnu pokladnicu latentné nebezpečie neobyčajného významu. Vôbec dnešný stav je len preto možný, že iba 2/3 robotníckych zárobkov tvoria úspory a transferové potreby, kým 1/3 spotrebuje sa v Nemeckej ríši. Bolo by treba uvážiť, či nespôsobí tento fakt v nemeckých pomeroch škodlive. Naproti tomu pri šablonovitom vymedzení transferových čiastok šetrný slovenský robotník nie je v stave svoje úspory plne transferovať. Okrem toho nie každý je na okamžitú výplatu transferovaných čiastok odkázaný.

Podľa názoru Ministerstva financií bolo by potrebné dnešný systém kombinovať so systémom nútenej sporivosti.

Štát by pri tomto systéme nemusel celú čiastku ihneď vyplatiť, ale len časť, kým zbytok uznal by ako vklad (bezúročne, s nižším úrokom) Poštovej sporiteľne vypovedateľný za určitý čas a v určitých termínoch. (Možno to riešiť i formou bonu.) Merítkom pri tom by mala byť objektívna domáca potreba podľa domácich zárobkových možností a možnosť štátnej pokladnice. Tak napríklad slobodný robotník, ktorý nevydrží svoje rodičov, by dostal svoje peniaze, ak by založil domácnosť, začal živnosť atď. Manželka robotníka by mala dostať len toľko, koľko potrebuje na nevyhnutné živobytie, aj so zreteľom na iné svoje príjmové zdroje. Nakoľko Ministerstvo vnútra má už následkom registračnej povinnosti úplný materiál a i skúsenosti, bude možné vytvoriť primeranú kategorizáciu. Na každý pád bude potrebné vec usporiadať jednak so zreteľom na záujmy a možnosti štátnej pokladnice a jednak so zreteľom na to, aby sa nerobily diferenciácie v zárobkových možnostiach tuzemských a zahraničných. To má podstatný vplyv na vytváranie sa domáceho pracovného trhu.

3) Ministerstvo financií doporučuje, aby sa uvažovalo okrem toho aj o tom, že robotníci pracujúci v Protektoráte Čechy a Morava produkujú protektorátne koruny, ktoré posielajú ako úspory cez nemecký clearing, z ktorého sú vyplácané v slovenských korunách v relácii k RM. Robotník, ktorý pošle usporené K dostane ich vyplatené v Ks a nie v pomere 1 K = 1 Ks, ale 1 K = 1.10 Ks.

4) Malo by sa uvažovať, aby tzv. Grenzgängerer z Nemeckej ríše inkl. Protektorátu pracujúci v Slovenskej republike povinne posielali časť svojich zárobkov (napr. 2/3) cez Arbeiterlohnersparnisskonto, a to bez ohľadu na to, či ide o robotníkov alebo úradníkov.

Ministerstvo financií žiada Ministerstvo vnútra, aby sa s uvedenými jeho námietkami láskavo zapodievalo ráčilo.“

Financie a ich transfer na Slovensko patrili medzi najdôležitejšie otázky pracovného pobytu slovenských robotníkov v protektoráte. Prevod a výška peňazí posielaných na Slovensko sa postupne menili. K čiastočnej zmene došlo 1. januára 1941, keď sa všetci slovenskí robotníci pracujúci v protektoráte rozdelili na dve kategórie: devízoví cudzozemci a devízoví tuzemci. Do prvej kategórie boli zaradení všetci robotníci, ktorí prišli do protektorátu po 31. decembri 1939 a ktorí tam boli prijatí do riadneho pracovného pomeru. Všetci ostatní patrili do druhej skupiny. Od 1. januára 1941 sa určila mesačná výška transferu miezd posielaných na Slovensko. Poľnohospodárski robotníci ženatí 550 K (55 RM), slobodní 400 K (40 RM); lesní robotníci ženatí 700 K (70 RM), slobodní 600 K (60 RM); priemyselní robotníci ženatí 700 K (70 RM), slobodní 600 K (60 RM). Finančná transakcia následne prebiehala prostredníctvom Národnej banky pre Čechy a Moravu cez slovenský zberný účet – podúčet B. Slovenskí robotníci, ktorí sa po skončení pracovnej sezóny vracali späť do vlasti, mohli cez hranice previezť maximálne 100 Ks.²⁴ Dôležitou súčasťou pracovného pobytu v Nemecku a protektoráte bola taktiež realizácia návratu robotníkov na Slovensko po skončení pracovnej zmluvy. Išlo predovšetkým o poľnohospodárskych robotníkov, ktorým sa na jeseň končili poľnohospodárske práce. V roku 1941 začal odchod slovenských robotníkov z protektorátu na Slovensko 6. novembra a podľa nariadenia prekročili štátnu hranicu pri Hornom Srní. Z Nemecka vychádzali špeciálne vlaky 20. novembra a nemali určené osobitné miesto prekročenia hranice. Spiatočné lístky pre robotníkov v Nemecku zabezpečovali predajne úradnej nemeckej cestovnej kancelárie Mitteleuropäisches Reisebüro. V protektoráte malo na starosti spiatočný transport Ministerstvo sociálnej starostlivosti v Prahe po dohode s príslušnou skupinou ríšskeho protektora a úradmi práce. Slovenské ministerstvo dopravy a verejných prác nariadilo, aby bolo v záujme robotníkov vybrané cestovné za slovenskú trať už v Nemecku. Takto mohli robotníci využiť marky, ktoré si nemohli poukázať ani doniesť domov. Pre slovenské železnice bola cena lístka pre dospelého 56 Ks a pre deti 4–10 rokov 28 Ks. V cene bola zahrnutá doprava batožiny 150 kg pre dospelých a 75 kg pre deti.²⁵

Spoločne s riešením otázok pracovných zmlúv, transferu finančných prostriedkov či návratu robotníkov domov na Slovensko sa riešila takisto problematika sociálnej starostlivosti o robotníkov v cudzine či organizácia kultúrnych akcií pre slovenských pracovníkov v Nemecku a Protektoráte Čechy a Morava. V protektoráte sa pre slovenských zamestnancov uskutočňovali rôzne kultúrne

24 NA, f. ÚŘP, inv. č. 211, k. 958.

25 SNA, f. MZV, inv. č. 32, k. 593. Návrat poľnohospodárskych robotníkov z Nemecka a Protektorátu.

podujatia. Na základe pozvania Slovenského vzdelávacieho a zábavného krúžku Bradlo v Zlíne, ktorý bol zložený zo slovenských zamestnancov v Zlíne a okolí, napr. uskutočnil v septembri 1941 pracovnú cestu do uvedenej oblasti sociálny referent Štefan Holienčík. Na stretnutí s pracovníkmi informoval o zriadení sociálneho referátu pri generálnom konzuláte Slovenskej republiky v Prahe. Zriadená inštitúcia mala slúžiť pre riešenie sociálnych otázok robotníkov pracujúcich v Protektoráte Čechy a Morava. V okolí Zlína pracovali slovenskí zamestnanci v poľnohospodárskej a priemyselnej oblasti napr.: veľkostatok Lukov pri Holešovanoch, dvor Nesyty v Hodoníne (60 robotníkov so zárobkom 800 – 1000 K mesačne), veľkostatok Ratiškovice pri Hodoníne, Slovenská cihelna v Hodoníne (108 robotníkov). Viacero slovenských robotníkov samozrejme pracovalo v Baťovom podniku.

Špecifické postavenie v otázke slovenských robotníkov mala prihraničná oblasť na pomedzí slovensko-moravských hraníc. Ako príklad uvedieme podnik Jozefa Stejskala v Hodoníne, v ktorom pracovalo 87 slovenských robotníkov. Všetci zamestnanci bývali na Slovensku a každý deň cestovali za prácou cez hranice. Peniaze posielali na Slovensko v sume od 200 – 600 K každé dva týždne. Rodinní príslušníci mali dokonca možnosť liečenia na účet tamojšej nemocenskej poisťovne.²⁶ Niektorí robotníci tak v protektoráte nepracovali cez úradné sprostredkovanie a ich pracovný pomer nebol medzištátne upravený. Takýmto spôsobom si našlo zamestnanie v pohraničí veľké množstvo Slovákov, ktorí neboli oficiálne evidovaní úradmi. Z tohto dôvodu sa nezapočítavali medzi robotníkov pôsobiacich na protektorátnom území na základe oficiálnej medzištátnej dohody.

Cezhraničné dochádzanie za prácou v oblasti malého pohraničného styku malo krátko po vyhlásení Slovenského štátu svoje problémy. Hranica bola v marci 1939 pre civilné obyvateľstvo úplne uzavretá a situácia sa riešila až v lete 1939. Dovtedy síce Slováci pri ceste cez hranicu nepotrebovali víza, ale potrebný bol pas s priepustkou Nemeckého generálneho konzulátu v Bratislave alebo Hlavného veliteľstva nemeckej brannej moci na Slovensku. Situáciu vyriešila dohoda zo septembra 1939, podľa ktorej mala každá osoba bývajúca 15 km od hranice a pracujúca na druhej strane právo na trvalú priepustku s platnosťou šesť mesiacov. Krátko nato sa malý pohraničný styk sprísnil z dôvodu vypuknutia vojny. K dohode o úľavách v malom pohraničnom styku medzi Slovenskou republikou a Nemeckou ríšou došlo 3. mája 1941 v Bratislave. Dohoda určovala, že šírka oboch pohraničných pásiem má predstavovať 10–

26 SNA, f. MZV, inv. č. 32, k. 606. Správa o úradnej ceste sociálneho referenta Štefana Holienčíka.

15 km a konkretizovala veci osobnej či pracovnej povahy, ktoré sa mohli bez cla prevážať cez hranicu. Obidve strany súčasne vypracovali mapu a zoznam obcí, ktoré ležali v pohraničnom pásme.²⁷

V októbri 1942 bol podpísaný dodatočný protokol k dohode z 19. júna 1941 o nábore slovenských pracovných síl do Nemecka na rok 1942, týkajúci sa sprostredkovania pracovných miest na území Protektorátu Čechy a Morava a spresnenia niektorých špecifických záležitostí v oblasti dopravy či v oblasti platenia daní. Rokovania medzi zástupcami nemeckej a slovenskej vlády o protokole sa uskutočnili 14. – 16. októbra 1942 v Bratislave. Rokovaní sa za nemeckú stranu zúčastnili Herbert Diel a Gustav Sager, za slovenskú stranu Jozef Schwarz a Ján Kaššovic.²⁸ V roku 1942 sa už ale medzi slovenskými robotníkmi v Nemeckej ríši začína vo väčšej miere prejavovať nespokojnosť s pracovnými podmienkami či starostlivosťou o zamestnancov. Prezentovaný negatívny stav sa ešte zintenzívnil v roku 1943, keď vplýval na opätovný pokles záujmu robotníkov o prácu v Nemecku.

Naznačené skutočnosti sa zákonite odrazili na počte najatých slovenských robotníkov. V roku 1942 ich odišlo do ríše 40 000 z toho 6 000 do protektorátu. Situácia bola zvlášť kritická v priemyselných podnikoch, kde už Slovensko nemohlo poskytnúť požadovaný počet pracovníkov. Určité rezervy sa ešte stále dali nájsť medzi poľnohospodárskymi robotníkmi.

Nepriamo úmerne s odlivom záujmu o prácu v ríši tak narastal donucovací tlak vládnych hospodárskych kruhov Nemecka na slovenskú vládu a slovenských vládnych predstaviteľov na široké vrstvy poľnohospodárskeho a priemyselného robotníctva s cieľom udržať stav pracovných síl v ríši na úrovni predchádzajúcich rokov. Niekdajšie prirodzené motivačné činitele práce v Nemecku museli byť výrazne posilnené alebo nahradené nátlakovými prostriedkami. Zaujímavé finančné ohodnotenie súvisiace s prácou vo Veľkonemeckej ríši prestalo byť pre robotníkov motivujúce, keďže nominálna mzda v slovenskom hospodárstve sa v priebehu rokov 1938 – 1944 zvýšila približne na dvojnásobok.²⁹

27 PA AA Berlin, f. Gerhard Waldner – WHA Waldner: Slowakei (1941–1943). inv. č. 105 327 – 105 334. Dohoda medzi Slovenskou republikou a Nemeckou ríšou o vecných uľahčeniach v malom pohraničnom styku.

28 PA AA, Gesandtschaft Preßburg, Paket 208, W 2, Nr. S 1a, Band II. Dodatočný protokol k dohode z 19. júna 1941 o nábore slovenských pracovných síl do Nemecka na rok 1942, týkajúci sa sprostredkovania pracovných miest na území Protektorátu Čechy a Morava. 16. október 1942. Bratislava.

29 HALLON, Ľudovít: Historický prehľad nábora slovenských pracovných síl 1943–1945. In: *Podoby nemecko-slovenského „ochranného priateľstva“*, s. 32–33.

Problém s narastajúcou neochotou slovenských robotníkov pracovať v Nemecku a ich nedostatočný nábor sa postupne prejavili aj v protektoráte. Robotníci tu síce neboli ohrození intenzívnym bombardovaním podnikov tak ako v Nemecku, ale i napriek tomu sa ich počet na území Čiech a Moravy znižoval. Intenzívnejšie nálety na protektorátne územie začali v roku 1943, keď boli v máji bombardované Škodove závody v Plzni. Po bombardovaní sa na šesť dní prerušila výroba a dodávky elektrickej energie do západných Čiech. V rokoch 1944/45 sa nálety opakovali predovšetkým na rafinérie, zbrojovky a železničné objekty. Pri realizácii bombardovania strategických podnikov je zaujímavá skutočnosť, že Škodove závody v Plzni, dôležitý dodávateľ nemeckej armády, vyrábali nerušene takmer počas celej druhej svetovej vojny a najväčšie škody utrpeli až 25. apríla 1945, keď bol podnik zničený na 75 %.³⁰

Aj napriek negatívnym faktorom vplývajúcim na príchod slovenských zamestnancov bol záujem zo strany zamestnávateľov na jednotlivých českých hospodárstvach markantný i pre roky 1943 a 1944. Veľkostatky posielali svoje žiadosti na Ministerstvo hospodárstva a práce v Prahe. Príchod slovenských robotníkov však už bol oveľa komplikovanejší ako v predchádzajúcich rokoch z dôvodu blížiaceho sa konca 2. svetovej vojny.

O dopyte poľnohospodárskych veľkostatkov o pracovnú silu zo Slovenska svedčí žiadosť veľkostatku Lhotské z decembra 1943: „*Obhospodařuji 151 ha orné půdy na velkostatku, který jest vzdálen od vesnic, do kterých jest nejmenší vzdálenost 2 km, od průmyslových středisk jest vzdálen nejméne 6 km, od dráhy 10 km, takže obhospodařování statku jest stíženo a dochádzka dělníků z vesnic jest malá, pro vzdálenost statku od vesnice. Proším proto slavné ministerstvo hospodárství a práce by vzalo laskavě na tyto okolnosti zřetel a slovenské sezonní dělníky mi přidělilo.*“³¹ Žiadosť podporil starosta obce, ktorý argumentoval, že v najbližšom okolí nie je možné získať pracovnú silu na veľkostatok, čím trpí jeho výnosnosť.

Problémy s pobytom slovenských robotníkov v Nemeckej ríši v roku 1944 pretrvávali a stupňovali sa s blížiacim sa koncom ich pracovnej zmluvy. Vzhľadom k nedostatočným železničným kapacitám v Nemecku nastal problém s odchodom domov na Slovensko. V prípade sezónnych poľnohospodárskych pracovníkov išlo o takmer 17 000 ľudí. U robotníkov nebol záujem zostať v Ne-

30 PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. I. díl: období 1918–1945.* Brno 2004, s. 574.

31 NA, f. Ministerstvo hospodárství a práce 1942–1945, inv. č. 194, k. 423. Žádost o povolení slovenských sezonních děl. k zaměstnání v roce 1944.

meckej ríši a takmer všetci sa chceli vrátiť domov.³² Slovenskému Ústrednému úradu práce prichádzali zo Slovenského vyslanectva v Berlíne a Slovenského Generálneho konzulátu v Prahe žiadosti, v ktorých sa slovenskí robotníci domáhali umožnenia návratu na Slovensko po skončení sezónnych prác. Svoje žiadosti podporovali predovšetkým tým, že rodina je na Slovensku a majetkovo sú viazaní na Slovensko.³³

Nemecká strana ale navrhovala riešenie, že slovenským robotníkom sa predĺži ich pracovná zmluva o jeden rok a zostanú tak celú zimu v ríši. So vzniknutou situáciou sa muselo zaoberať ministerstvo vnútra, ktoré rokovalo so zástupcami nemeckých úradov a argumentovalo, že v dôsledku posledných politických udalostí na Slovensku vznikli slovenským robotníkom pracujúcim v ríši nové starosti, ktoré prevažne spadajú pod bod a) a pod bod c) medzištátnej dohody zo dňa 19. augusta 1943, umožňujúce v zvláštnych prípadoch slovenskému robotníkovi cestu na Slovensko. V bode a) išlo o ochorenia a smrteľné prípady „(prevažne v krajoch obývaných Volksdeutschami a postihnutých partizánmi)“, v prípade c) o „*hospodárske a familiárne záležitosti[,] ktorých vybavenie nestrpí odkladu*“.³⁴

Predĺženie platnosti zmlúv o rok, resp. na neurčito by však bolo pre robotníkov nevhodné takisto po psychickej stránke, pretože by museli oznámiť svojej rodine, že prídu domov najskôr za rok. Takisto k paušálnemu predĺženiu zmlúv nevydala súhlas ani slovenská vláda. Na uvedených rokovaniach o návrate slovenských robotníkov na Slovensko napokon dosiahol začiatkom decembra 1944 sociálny attaché Slovenského vyslanectva Jozef Krotký dohodu o návrate pracovníkov na Slovensko.

Vláda schválila návrh na svojom zasadnutí 13. decembra 1944.³⁵ Dohoda znamenala, že slovenskí robotníci sa budú môcť po zlepšení transportných

32 O návrat rodinných príslušníkov prichádzali žiadosti aj prezidentovi J. Tisovi: „*Na jar 1944 som dve moje deti 16 ročné dievča a 17 ročného chlapca pustil na práce do Nemecka pod podmienkou a sľubom, že po skončení žatevných prác sa vrátia. To sa však nestalo. Neprišli ani na sviatky. Prosím o umožnenie návratu lebo mám obavu, že sa nikdy nevrátia.*“ SNA, f. Kancelária prezidenta Slovenskej republiky, inv. č. 17, k. 261. Žiadosť o návrat detí z Nemecka. 19. január 1945.

33 SNA, f. ÚPV, inv. č. 66, k. 95. Prípís Ústredného úradu práce (MV) predsedníctvu vlády, týkajúci sa návratu slovenských poľnohospodárskych robotníkov z Nemeckej ríše a Protektorátu Čechy a Morava. 29. november 1944. Bratislava.

34 SNA BA, f. ÚPV 1939–1945, k. 95, č. j. 3671/1944. Záznam slovenského vyslanectva vo veci návratu slovenských robotníkov do vlasti a ďalšieho naboru pracovných síl do Nemeckej ríše. 23. november 1944. Radensleben.

35 K 1. aprílu 1944 pracovalo okrem Protektorátu Čechy a Morava ešte 5000 robotníkov v oblasti sudetskej župy, ktorá tvorila podstatnú časť českého pohraničia. *Hospodárske a sociálne dejiny Československa 1918–1992. I. díl: období 1918–1945*, s. 517.

možností vrátiť na Slovensko.³⁶ Robotníci sa zároveň nezaväzovali pracovať ďalšiu sezónu alebo dokonca na neurčitú dobu. Nemecká strana si však vyžiadala, že tieto opatrenia sa nebudú týkať príslušníkov nemeckej národnej skupiny na Slovensku.

Po prekonaní vzniknutých ťažkostí sa slovenskí robotníci postupne v roku 1945 vracali späť na Slovensko ku svojim rodinám. Rok 1945 znamenal zároveň porážku Nemecka a ukončenie najväčšej tragédie v dejinách ľudstva – druhej svetovej vojny. Týmto sa skončila aj šesťročná etapa pracovného nasadenia slovenských robotníkov v Nemeckej ríši v rokoch 1939–1945. Finančné záležitosti s pracovníkmi, ktorí počas rokov 1939–1945 pracovali v Nemecku, Rakúsku a Protektoráte Čechy a Morava, sa ale riešili ešte po skončení vojny.

V máji 1946 sa uskutočnil súpis ich úspor a pohľadávok voči bývalým zamestnávateľom. Povereníctvo sociálnej starostlivosti zároveň upozornilo robotníkov, aby v zmysle vyhlášky Národnej banky Československej finančné prostriedky donesené z Nemecka v hotovosti zložili najneskôr do 10. mája 1946 v najbližšom peňažnom ústave. Na zložené peniaze dostali dotknuté osoby potvrdenku.³⁷ Realizácia evidencie dovezených finančných prostriedkov ale nebola poslednou etapou uzatvorenia pobytu slovenských pracovníkov v Nemeckej ríši. Oveľa viac času bolo potrebné venovať vyplateniu finančných prostriedkov robotníkom, ktorí po svojom odchode z pracovného miesta späť na Slovensko nedostali vyplatenú mzdu za svoju prácu. V konečnom dôsledku boli v rámci menovej reformy z roka 1953 úspory na viazaných účtoch znehodnotené a z veľkej časti likvidované. Ohľadom mzdových prostriedkov na účtoch v Nemecku zhasla aj teoretická nádej na ich vyplatenie. Vládne orgány ČSR od možnosti ich preplatenia upustili a vysporiadanie nárokov slovenských robotníkov odmietala aj Spolková republika Nemecko. Jej vládni predstavitelia totiž vedeli, že mzdové prostriedky zasielané v cudzej mene by sa k robotníkom v konečnom dôsledku vôbec nedostali.³⁸ Výsledným výsledkom bolo, že väčšina dotknutých osôb svoje finančné požiadavky nenaplnila ani s viacročným časovým odstupom.

36 SNA, f. ÚPV, inv. č. 66, k. 95. Slovenskí poľnohospodárski robotníci v Ríši – umožnenie návratu.

37 Štátny archív Prešov – pobočka Vranov nad Topľou, f. Obecný úrad Nižný Hrabovec 1945–50, k. 5, inv. č. 32. Slovenskí robotníci v cudzine – odovzdanie prinesených RM v hotovosti. 7. mája 1946.

38 HALLON, Ludovít: Historický prehľad náboru slovenských pracovných síl 1943–1945, s. 50.

POUŽITÉ ZDROJE

Prameny

Archívne pramene

Bundesarchiv Berlin

R 2 Reichsministerium der Finanzen

Národní archiv

Ministerstvo hospodářství a práce 1942–1945

Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě, Praha (1892) 1939–1945
(1950)

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin

Gerhard Waldner – WHA Waldner: Slowakei (1941–1943)

Gesandtschaft Preßburg

Slovenský národní archiv

Archív kancelárie prezidenta republiky Praha 1919–1960

Ministerstvo financií 1939–1945

Ministerstvo hospodárstva 1938–1945

Ministerstvo vnútra 1938–1945

Ministerstvo zahraničných vecí 1939–1945

Úrad predsedníctva vlády 1939–1945

Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Vranov nad Topľou,

Obecný úrad Nižný Hrabovec 1945–1950

Tlačou vydané pramene

KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – PAŽOUT, Jaroslav – SEDLÁKOVÁ, Monika: *Pracovníci pro Třetí říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva pro válečné hospodářství Třetí říše (1939–1945)*. Praha 2011

Literatúra

HALLON, Ludovít: Historický prehľad náboru slovenských pracovných síl 1943–1945. In: SCHVARC, Michal – HALLON, Ludovít – MIČKO, Peter: *Podoby nemecko-slovenského „ochranného priateľstva“*. Bratislava 2012, s. 32–52

- HALLON, Ludovít – SABOL, Miroslav: Role Německa při modernizaci zemědělského venkova na Slovensku v letech 1939–1945. In: *Venkov, rolník a válka v českých zemích a na Slovensku v moderní době*. Praha 2017, s. 287–299.
- PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. I. díl: období 1918–1945*. Brno 2004
- SABOL, Miroslav: Robotníci v Slovenskom štáte. In: PAŽOUT, Jaroslav – PORTMANN, Kateřina (eds.): *Ve stínu války. Protektorát Čechy a Morava, Slovenská republika, Říšská župa Sudety a další odtržená československá území v letech 1938/39–1945*. Praha; Liberec 2019, s. 224–240
- SCHVARC, Michal: Podoby nemecko-slovenského „ochranného priateľstva“ – Úvod. In: SCHVARC, Michal – HALLON, Ludovít – MIČKO, Peter: *Podoby nemecko-slovenského „ochranného priateľstva“*. Bratislava 2012
- SPOERER, Mark: *Nucené práce pod hákovým křížem. Zahraniční civilní pracovníci, váleční zajatci a vězni ve Třetí říši a v obsazené Evropě v letech 1939–1945*. Praha 2005

STUDIE

Dělnický antagonismus vůči elitám jako významný hybatel československých dějin (1945–1969)

JAKUB ŠLOUF

Workers' antagonism towards the elites as a significant driver of Czechoslovak history (1945–1969)

This study conceptualizes in a new way the issue of industrial workers' class aversion towards the elites under the state socialist regime in Czechoslovakia. The establishment of the Communist Party dictatorship did not mean that workers' distrust of members of the former capitalist elites disappeared. It was, in fact, transformed into similar expressions of resentment, this time directed against officials of the state and party bureaucratic apparatus. The persistence of class tensions in the factories thus continued to affect a number of important economic and social processes. This study is based on extensive research in archival sources describing spontaneous protest actions by workers, particularly strikes.

Keywords: Industrial workers, elites, class conflicts, strikes, Czechoslovakia 1945–1969

Na první letmý pohled by se mohlo zdát, že téma třídní nenávisti nemůže být pro dnešní historiografii nijak analyticky produktivní. Zvykli jsme si totiž po roce 1989 vnímat projevy třídního napětí v éře státního socialismu jako pouhé produkty propagandistických kampaní komunistické strany. Tím jsme třídní antagonismy, ačkoli jsou v archivních pramenech hojně doloženy, přestali považovat za významný dějinný faktor. Toto zjednodušující schéma má i svůj důležitý morální rozměr. Za projevy třídních averzí totiž nejsou v našich očích

odpovědni jejich konkrétní nositelé z řad dělníků, ani ta část příslušníků elit, která na sebe hněv dělníků svým jednáním přivolala, nýbrž zcela abstraktní aktér – komunistická ideologie. Česká společnost díky tomuto triku může nadále v našich představách plnit roli vnitřně jednotné pasivní oběti cizího zla a takto interpretovaná minulost nevyvolává žádné nepříjemné otázky. Rádi přitom přehlízíme samozřejmou skutečnost, že propagační kampaně bývají obvykle účinné zejména u takového publika, u něž k jejich recepci předem existují určité předpoklady.

V rozporu s obecně sdílenými axiomy byl dělnický antagonismus vůči elitám mnohem komplikovanějším fenoménem, jehož trvání překračovalo hranice politických režimů a který se vymykal kontrole jakéhokoli politického subjektu. Jak ještě níže detailně ukážeme, vlna třídního napětí, která zasáhla československý průmysl během protinacistické revoluce na jaře 1945 a předznamenala na dlouhá desetiletí atmosféru na pracovištích, vypukla zcela spontánně, dříve, než komunistická strana vůbec stačila po válce vytvořit svou stabilní organizační síť. Navíc dělnické averze vůči elitám se po celé sledované období živelně projevovaly takovým způsobem, který nezřídka přímo kolidoval s politikou vedení komunistické strany, a strana je v takových případech nejen nerozdmýchávala, ale naopak proti nim byla nucena sama komplikovaně zasahovat. V mnohých případech byl dokonce třídní antagonismus dělníků zaměřen výslovně proti samotným funkcionářům komunistické strany. Takové situace se množily zejména po roce 1948, kdy komunistická strana ovládla státní aparát a její funkcionáři zaujali pozice předchozích buržoazních elit. Cílem útoků průmyslových dělníků se tedy v naprosto stejné míře stávaly jak elity buržoazní, tak i státně socialistické. Dělníci dokonce proti oběma zmíněným garniturám elit užívali naprosto shodná hanlivá označení. Tyto okolnosti ukazují, že dělnictvo je třeba vnímat jako autonomní společenskou skupinu, jež konzistentně prosazovala své vlastní zájmy a produkovala své vlastní třídní postoje bez ohledu na politický původ elit.

Následující studie vychází z širšího výzkumu protestního jednání průmyslových dělníků v letech 1945–1969, zahrnujícího více než 600 stávek a dalších kolektivních sociálních konfliktů rovnoměrně rozprostřených v čase.¹ Primárně si proto budeme všimnout, jaké postoje zaujímalí dělníci v průběhu spontánních protestních akcí. Fenomén protestů je důležitý zejména v tom směru, že nám umožňuje nahradit absenci jiných historických pramenů, způsobenou poúnorovou omezenou svobodou slova a tisku. Z logiky užitých archivních pra-

1 ŠLOUF, Jakub: „*Takový socialismus nechceme!*“ *Kultura protestu průmyslového dělnictva v českých zemích v letech 1945–1968*. Praha 2023; HEUMOS, Peter: „*Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!*“ *Dělníci a státní socialismus v Československu*. Praha 2006, s. 64.

menů se analýza zaměřuje zejména na vztah dělníků k té části ekonomických a politických elit, které přímým způsobem ovlivňovaly mzdové, pracovní a sociální podmínky zaměstnanců průmyslu – tedy zejména k majitelům továren, k pozdějším managementům státních podniků, k technické inteligenci v továrnách, k vyšším stupňům státního hospodářského byrokratického aparátu a k představitelům vlády. Postoje zaznamenané během kolektivních protestních akcí nelze sice považovat za doklad o smýšlení všech dělníků, mohou však sloužit jako vodítko určitých trendů rozšířených v dělnickém prostředí. Sledované téma je značně široké, proto nám půjde zejména o první náčrt interpretačních možností a potenciálních směrů dalšího výzkumu.

Důležitým výchozím bodem pro formování postojů poválečného průmyslového dělnictva byla protinacistická revoluce na jaře 1945.² Mnoho zaměstnanců velkých průmyslových závodů se během ní spontánně zapojilo do odzbrojování okupačních branných sil dislokovaných v továrnách a vytvářelo své vlastní ozbrojené útvary, revoluční gardy. Zároveň v jednotlivých továrnách nově vznikaly či vystupovaly z předchozí ilegality improvizované zaměstnanec-ké samosprávné orgány – revoluční závodní rady. Tyto rady organizovaly převzetí správy továren od kompromitovaného managementu z období nacistické okupace a řídily rekonstrukce válkou narušené výroby i rozbořených továrních objektů.³

Od prvních hodin revoluce zároveň na všech pracovištích spontánně vzplál proces národní očisty, během něž zaměstnanec-ké kolektivy na improvizovaných schůzích ze svého středu vylučovaly skutečné i domnělé kolaboranty a přezkoumávaly veškerou minulou spornou činnost. Tyto živelné mimosoudní akty retribuice se přitom zdaleka neomezovaly jen na nacionální otázky, ale promítly se do nich též veškeré sociální konflikty předchozích desetiletí. Nejčastěji stíhaným deliktem se proto stalo tak zvané *asociální jednání*, z něž byli podezřelí všichni vedoucí pracovníci, kteří dříve nadměrným způsobem tlačili na výkonnost svých podřízených. Vyšetřování postihlo v celostátním měřítku tisíce úředníků, někteří byli dokonce násilím vyvlečeni z areálů továren a byl jim dlouhodobě zapovězen přístup na pracoviště.⁴ Národní očista v průmyslu

2 Pro obecnější kontext srov. KOKOŠKA, Stanislav: *Praha v květnu 1945. Historie jednoho povstání*. Praha 2005.

3 JANÁK, Dušan – KOKOŠKA, Stanislav (eds.): *Průmyslové dělnictvo v českých zemích v letech 1938–1948*. Praha 2019, s. 427–472.

4 ŠLOUF, Jakub: Očista průmyslových závodů od kolaborantů a „asociálních živlů“ v roce 1945. Politická machinace, exces retribuice či inkubátor revoluční morálky? In: *Soudobé dějiny*, 2017, roč. 24, č. 4, s. 538–581.

zesílila bezprecedentním způsobem třídní napětí v továrnách a na dlouhá léta zproblematizovala jakýkoli pracovní nátlak nadřízených vůči podřízeným. Managementy zestátněných průmyslových podniků se do budoucna samy snažily vyhnout tomu, aby jimi stanovené pracovní tempo bylo možno označit za asociální.⁵ Nadřízení již nemohli vydávat pouhé příkazy, ale byli nuceni s podřízenými o jejich práci složitě vyjednávat.

Až teprve druhotně se do podnikové retribuční komise vložily vyšetřující komise závodních rad a později též odvolací senáty krajských odborových rad, které začaly prošetřovat došlé podněty z dílen. Tyto orgány sice podporovaly celkový třídní étos podnikové národní očisty, zároveň se však její výsledky snažily uvést do souladu se vznikající legislativou obnovovaného státu.⁶ Již od léta 1945 Ústřední rada odborů usilovala o stabilizaci právní situace v továrnách, protože si uvědomovala, že bez obnovy disciplíny v průmyslu nebude možno zahájit obnovu národního hospodářství. „*Závodní rady, dělnictvo, Krajské, obvodní a místní odborové rady budou instruovány, aby při očistných akcích si počínaly tak, aby distancovaným zaměstnancům byla umožněna opět rehabilitace a znovu zapojení do pracovního procesu. (To se ovšem týká menších provinění, hlavně antisociálního jednání, nikoliv vyslovených zrádců a podobně.) Bude provedena kampaň (v tisku a rozhlase) a bude apelováno na závodní rady a veřejnost, aby neztěžovaly těmto lidem vstup do nového života, aby mohli své viny napravit. Nechceme ničit, nýbrž jenom trestat.*“⁷ Hlavním protagonistou a veřejnou tvářící této kampaně usilující o tlumení třídního napětí byl předseda Ústřední rady odborů Antonín Zápotocký, na něj se také v následujících měsících obracely desítky postižených úředníků s prosbami o pomoc.⁸ Komunistická strana potřebovala prokázat svoji připravenost převzít novou vládní odpovědnost za řízení státu, a tak vůči dělnickému revolučními anarchickým socialismem od počátku přistupovala z pozic socialistického produktivismu. Tato politika se zejména po roce 1948 stala zdrojem značného množství konfliktů v továrnách.

5 Národní archiv (dále NA), f. KSČ – Ústřední výbor, 1945–1989, Praha (dále KSČ–ÚV), 100/1 – generální sekretariát, sv. 106, arch. j. 686, Zpráva o Ostravsko-karvinském revíru, 25. 6. 1946.

6 Výsledkem bylo na jedné straně odstranění některých křiklavých excesů národní očisty, na druhé straně pak inkorporace některých zásad spontánní průmyslové retribuční komise do legislativy prostřednictvím tzv. malého retribučního dekretu. *Dekret presidenta republiky ze dne 27. října 1945, č. 138 Sb., o trestání některých provinění proti národní cti.*

7 NA, f. Ústřední rada odborů (dále ÚRO) – Sekretariát, Praha, inv. č. 16, kart. 1, zápis ze schůze presidia ÚRO 4. 7. 1945.

8 NA, f. ÚRO – Antonín Zápotocký, inv. č. 40, kart. 3, dopisy zaslané Antonínu Zápotockému, červenec 1945.

V letech 1945–1948 komunistická strana politicky těžila z toho, že plnila funkci prostředníka mezi třídně radikalizovaným dělnictvem a vládou. Ostatní koaliční strany Národní fronty jí ochotně podporovaly ve snaze regulovat třídní napětí v továrnách, což se projevovalo například jejich souhlasem s omezením práva na stávkou v roce 1947.⁹ Zároveň se komunistické straně dařilo využívat třídní napětí v továrnách ke svým vlastním politickým cílům, například v oblasti rozšiřování rozsahu zestátnění průmyslových závodů či během kampaní obviňujících plošně živnostníky ze šmeliny.¹⁰ Nakonec v únoru 1948 strana prostřednictvím dělnictva a generální stávky legitimizovala nastolení své diktatury.¹¹

Komunistická strana však nikdy nebyla výhradním původcem třídních konfliktů v průmyslu, ani neměla vznikající konflikty pod kontrolou. Zastávala ostatně modernizační program, který v řadě otázek narážel na konzervativní předsudky široce rozšířené v dělnickém prostředí. Mezi takové třecí plochy patřil například pozitivní vztah k socialisticky smýšlející inteligenci, socialistický internacionalismus (vstřícnost vůči národnostním minoritám) a zprvu i odpor k antisemitismu. Komunistická strana proto například od počátku musela vynakládat značné úsilí, aby vůči dělníkům ospravedlnila už jen samotný nábor příslušníků buržoazie do vlastních řad.¹² V některých regionech dokonce muselo vedení KSČ bránit své exponenty ve funkcích vedoucích krajských tajemníků před útoky dělnických základních stranických organizací, kterým vadilo na funkcionářích jejich vysokoškolské vzdělání, intelektuálské vystupování i židovský původ. Rozsáhlé konflikty tohoto typu se vyskytly již v roce 1946 například na Plzeňsku a na Ostravsku.¹³

Třídní napětí v továrnách nastolením diktatury komunistické strany v únoru 1948 neskončilo, ale pokračovalo kontinuálně dále. I v podmínkách státního

9 Právo na stávkou omezoval stávkový řád ROH, jehož vznik podpořily všechny strany Národní fronty. Dělníci jej však nerespektovali a nadále podnikali množství neschválených stávek. NA, f. ÚRO – Organizační sekretariát, inv. č. 125, kart. 28, Návrh stávkového řádu, duben 1947; NA, KSČ–ÚV, 100/1 – generální sekretariát, sv. 82, arch. j. 615, Návrh usnesení Národní fronty vypracovaný generálními tajemníky Národní fronty, 17. 3. 1947.

10 Klasickým případem konfliktu, který komunistická strana aktivně pomáhala rozšířit a politicky interpretovat, byl průběh stávky ve Varnsdorfu na jaře 1947. NA, f. Drtina Prokop, inv. č. 29, kart. 17, K případu varnsdorfskému, 27. 3. 1947.

11 KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*. Brno 1997, s. 458–497.

12 K problematice budování členské základny Komunistické strany Československa jako celonárodního hnutí zahrnujícího i maloburžoazní vrstvy obyvatel srov. MAŇÁK, Jiří: *Komunisté na pochodu k moci. Vývoj početnosti a struktury KSČ v období 1945–1948*. Praha 1995.

13 Státní oblastní archiv (dále SOA) v Plzni, f. KSČ – západočeský krajský výbor Plzeň, kart. 297, zápis ze schůze sekretariátu 16. 12. 1946; NA, KSČ–ÚV, 02/5 – politický sekretariát, sv. 69, arch. j. 387, schůze PKV KSČ v Ostravě 19. 9. 1946.

socialismu totiž existovaly výrobní hierarchie a z nich plynoucí mzdové, pracovní a sociální konflikty, které produkovaly averze dělníků vůči nadřazeným. Pro dělníky přitom nebylo důležité, zda do jejich životů negativně zasahují kapitalističtí vlastníci továren, nebo byrokratický aparát dosazený komunistickou stranou. Běžně proto k novým poúnorovým elitám zaujímal stejně nedůvěřivé postoje a přistupovali k nim se stejným třídním despektem jako k jejich kapitalistickým předchůdcům. Zaměstnanci průmyslu běžně v konfliktních situacích o funkcionářích hovořili hanlivě jako o „pánech“ či „vrchnosti“ a vnímali je bez ohledu na jejich dělnický třídní původ jako potenciální vykořisťovatele.¹⁴

Příčiny konfliktů se sice po roce 1948 nezměnily, výrazně ovšem posílila vyjednávací pozice dělníků. Dělnická třída v rámci státní ideologie zastávala zcela výjimečné postavení, představovala předobraz budoucí socialistické společnosti.¹⁵ Dělníci si této skutečnosti byli dobře vědomi, a proto při stávkách přistupovali k funkcionářům autoritativně z pozice obránců „skutečného“ socialismu. Běžně například požadovali, aby do továrny přijel příslušný vládní ministr a osobně se na místě zpovídal ze svých činů, které zaměstnanci prohlašovali za protidělnické či nesocialistické.¹⁶ Funkcionáři hospodářské správy, odborů i komunistické strany při vyjednávání s protestujícími dělníky mnohdy čelili nařčením, že se odrodili dělnické třídě (z jejichž řad dříve namnoze vzešli), že přejímají asociální kapitalistické manažerské praktiky a že se nakazili buržoazním životním stylem zaměřeným na neúsporný luxus. Terčem ironického posměchu dělníků se běžně stávaly funkcionářské limuzíny, úřednické oblečení i různé módní doplňky, například diplomatické kožené aktovky.¹⁷ Integrovaní součástí dobové kultury dělnického protestu tak i v podmínkách státního socialismu nadále zůstávaly projevy třídních averzí.

14 Podobná hanlivá označení zaznívala při stávkách zcela běžně i po únoru 1948. Srov. například NA, f. ÚRO – Organizační sekretariát, inv. č. 173, kart. 47, Hlášení Okresní odborové rady v Místku o stávce ve Slezských bavlňářských závodech, 18. 8. 1948; Archiv bezpečnostních složek (dále ABS), f. A 2/1 – Sekretariát ministra vnitra, I. díl, 1948–1959, inv. j. 485, Zpráva o stávce v Dílnách Československých státních drah Česká Lípa, 8. 5. 1953.

15 K problematice ideologické funkce dělnické třídy jako předobrazu budoucí socialistické společnosti srov. například NEČASOVÁ, Denisa: *Nový socialistický člověk. Československo 1948–1956*. Brno 2018.

16 Srov. například NA, f. Revoluční odborové hnutí – Odborový svaz pracovníků v hornictví a energetice, kart. 42, Zprávy z delegací 1956, Zpráva delegáta Mertla z SHR ve dnech 3.–13. 10. 1956, 23. 10. 1956; NA, f. ÚRO – Práce a mzdy, kart. 8, Zprávy mzdového oddělení 1957, Zpráva pro soudruha Hniličku, 3. 4. 1957.

17 Viz například SOA v Praze, f. KSČ – Středočeský krajský výbor, Praha, kart. 722, Hodnocení výsledků zásahu aktivistů vyslaných do závodu Automobilové závody Klementa Gottwalda ve dnech 1. a 2. 6. 1953, 10. 7. 1953.

První rozsáhlá vlna stávek motivovaných vedle mzdových otázek také špatnou zásobovací situací propukla již v létě 1948.¹⁸ Komunistická strana byla zpočátku zaskočena vzrůstajícím sociálním napětím v průmyslu a pokusila se bobtnající společenský konflikt překlenout tím způsobem, jaký velmi často užívají jakékoli nové mocenské garnitury: Svalovala odpovědnost na předchozí kapitalistický systém a na údajné podvratné působení jeho zbývajících exponentů. Na podzim 1948 také opustila svoji dosavadní třídně umírněnou politiku, kterou dříve úspěšně oslovovala sympatizanty z řad maloburžoazie, a začala uplatňovat důslednější třídní kritéria. V praxi se tento krok projevil nejen zahájením kampaně proti drobným soukromým živnostem, ale také provedením vnitrostranické prověrky, během níž převedla množství členů nedělnického původu na pouhé kandidáty členství.¹⁹

Ačkoli třídní radikalizace Komunistické strany Československa měla též zahraničně-politické příčiny, vědomě vycházela vstřícně mentálním vzorcům přítomným v dělnickém prostředí. Generální tajemník KSČ Rudolf Slánský smysl této taktiky v souvislosti s nepokoji v továrnách shrnul na zasedání předsednictva ÚV KSČ v září 1948 mimo jiné slovy: „*Máme zkušenosti, že jakmile se postaví otázka režimu, že všechno ostatní ustoupí.*“²⁰ Komunistická strana tak na podzim 1948 vyvinula strategii, kterou posléze uplatňovala i v dalších letech. Sociální konflikty převáděla cíleně do politické sféry a tím se je pokoušela zbavovat jejich výbušnosti. Sociální nespokojenost dělníků společně s jejich třídním antagonismem tak nepřímým způsobem vedla k třídní radikalizaci celého společenského systému.

Logickým vyústěním zostřené třídní politiky komunistické strany bylo hledání třídních nepřátel ve vlastních řadách. Členská základna strany i její funkcionářský sbor se totiž zformoval v letech 1945–1948 za zcela jiných podmínek a svým složením neodpovídal nové třídní politice. V letech 1949–1952 proto proběhla vlna politických procesů proti vedoucím funkcionářům komunistické strany, jejichž oběťmi se nejprve staly stranické elity v krajích a později i v ústředním sekretariátu. Žaloby přednášené na stranických fórech přitom neoperovaly pouze se smyšlenými obviněními z hospodářské sabotáže či zrady ve prospěch zahraničních nepřátel, obsahovaly i řadu aspektů, které vycházely

18 Srov. např. JANÁK, Dušan: Zapomenutá stávka. O stávce ve Slezských bavlňáckých závodech ve Frýdku v srpnu 1948. In: *Acta Silesiaca*, 2016, roč. 114, č. 1, s. 115–143.

19 Srov. např. CUHRA, Jaroslav: „Nechci dnes psát o tom, co všechno dobrého již přineslo straně prověřování.“ Stranické prověrky 1948 a 1950. In: ČERNÁ, Marie – CUHRA, Jaroslav (eds.): *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí: Československo 1948–1989*. Praha 2012, s. 12–19.

20 NA, f. KSČ–ÚV, 02/1 – předsednictvo, 1945–1954, sv. 3, arch. j. 132, Zápis ze schůze předsednictva ÚV KSČ, 9. 9. 1948, výrok Rudolfa Slánského.

vstříc třídním averzím průmyslového dělnictva. Velká část obviněných byla například osočována za svůj nedělnický třídní původ, za buržoazní životní styl, za korupci vykonávanou ve spolupráci s bývalými buržoazními spekulanty, z nesocialistických internacionálních vazeb nebo z židovského původu. Vedení strany záměrně ponechávalo volná stavidla šíření řady předsudků, které ještě v letech 1945–1948 pracně potlačovalo, a tímto způsobem legitimizovalo výsledky probíhající čistky.²¹

Celá kampaň však opět měla množství spontánních rysů. Do přípravné fáze politických procesů se začaly samy iniciativně zapojovat nižší stranické organizace, které k dosavadním obviněním přidávaly vlastní stížnosti na skutečné případy despotismu žalovaných funkcionářů a ochotně doplňovaly konkrétní doklady jejich korupce.²² Z pohledu členské základny komunistické strany v továrnách se politické procesy s vedoucími představiteli komunistické strany jeví jako svého druhu demokratizační a očištná procedura. Dochovaly se i protesty dělníků, že odsouzeno mělo být mnohem více funkcionářů.²³ Procesy tak sice souzněly s mezinárodně politickými impulsy, zároveň však vycházely vstříc domácí společenské poptávce. Nesly znaky populismu a odčerpávaly rostoucí sociální a třídní napětí z továren do politické sféry.

Průběh procesů přitom plně korespondoval s výše popsaným dlouhodobým antagonismem dělníků vůči nadřazeným. Dělníci teze o zrádcích ve stranickém aparátu, kteří údajně podřívají dělnickou snahu o budování socialismu, přejali do své vlastní argumentace. Při revoltě proti měnové reformě v červnu 1953 proto nezřídká z úst demonstrantů zaznívalo, že vláda zradila dělníky či že ve vedení stany musí sedět zrádci, pokud připustili realizaci takových protidělnických opatření.²⁴ Opět se tak ukázalo, že třídní nenávisť je sice možno za příhodné situace využít proti některým politickým protivníkům, nelze však bezpečně kontrolovat všechny její projevy a důsledky. Obecné zne-

21 Srov. např. BÍLÝ, Matěj – LÓŽI, Marián – ŠLOUF, Jakub: *Nervová vlákna diktatury. Regionální elity a komunikace uvnitř KSČ v letech 1945–1956*. Praha 2019, s. 27–58.

22 Srov. např. SOA v Plzni, f. KSČ – Podnikový výbor n. p. Škoda Plzeň 1946–1988, kart. č. 1, inv. č. 2, zápis konference PV KSČ Škoda 31. 3.–1. 4. 1951, výroky Jana Zítka a Jana Pillera.

23 Srov. např. SOA v Plzni, f. KSČ – západočeský krajský výbor Plzeň, kart. 452, inv. č. 3603, zápis z aktivu funkcionářů CZV KSČ ve ZVIL v Plzni 10. 9. 1953, výrok Jana Zítka; tamtéž, zápis ze schůze výborů závodní organizace Závodní klub ROH ZVIL v Plzni 11. 9. 1953, výrok Karla Böhma.

24 Srov. např. SOA v Plzni, f. KSČ – západočeský krajský výbor Plzeň, inv. č. 3603, kart. 450, zpráva o členských schůzích základních organizací KSČ v okrese Plzeň-město 31. 5. 1953; SOA v Praze, f. KSČ – Středočeský krajský výbor, Praha, měnová reforma, kart. 722, Zpráva ze schůze ZO KSČ Výzkumný ústav rud 1. 6. 1953; Státní okresní archiv Plzeň-jih se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, spisová značka 1 T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Anežky Krinesové a Heleny Fišerové.

věrohodnění vedoucích funkcionářů komunistické strany během vnitrostranických politických procesů mělo do budoucna nepředvídané dopady na smýšlení průmyslových dělníků. Jejich tradiční podezřívavost k elitám ještě zesílila.

Dělnické protesty 50. let byly poměrně účinné. Vytvářely totiž dlouhodobý tlak na komunistickou stranu, aby opustila dosavadní mobilizační pojetí socialismu a začala ve své politice více zohledňovat sociální zájmy dělníků. Vrchol dělnických protestů – revolta proti měnové reformě v červnu 1953 – proto zároveň znamenal zásadní mezník ve vývoji státního socialismu.²⁵ Masivní dělnické nepokoje v Československu a v Německé demokratické republice totiž znepokojily představitele Sovětského svazu, kteří začali v zájmu obnovení sociální stability ve středoevropském regionu po Komunistické straně Československa vyžadovat, aby urychleně zvýšila životní úroveň dělníků.²⁶ Díky tomu se novou prioritou státně socialistického systému stalo zajišťování sociálních potřeb obyvatel. Dělnické stávky tak výrazně přispěly k transformaci stalinského revolučního režimu v diktaturu zaopatřovatelského typu.²⁷ Vytvářely se podmínky pro pozdější rozvoj socialistického konzumerismu.²⁸

Vedení komunistické strany se snažilo v následujícím desetiletí předcházet jakýmkoli výbuchům nespokojenosti v továrnách a odkládalo sporná opatření, která by mohla vyvolat masové nepokoje. Přetrvávající tlak dělnických protestů tak vedl k udržování dosaženého sociálního smíru a k zablokování jakýchkoli zásadních ekonomických reforem, které by mohly narušit křehkou stabilitu systému.

V roce 1956 v souvislosti s počínající politickou destalinizací zazněla ve vedení strany rozsáhlá kritika dosavadního způsobu řízení národního hospodářství. Ekonomové i vedoucí pracovníci hospodářského plánovacího aparátu si uvědomovali, že při řízení průmyslu bude třeba znovu začít uplatňovat kritérium ekonomické efektivity, které bylo dříve upozaděno kvůli politickému imperativu navyšovat výrobní kapacity bez ohledu na náklady. Začalo být zřejmé, že ekonomická racionalita je závislá též na mzdových nákladech, že bude třeba

25 K průběhu revolty srov. např. ŠLOUF, Jakub: *Spříznění měnou. Genealogie plzeňské revolty 1. června 1953*. Praha 2016, s. 155–339.

26 K průběhu jednání československé politické reprezentace se sovětskou stranou srov. např. PERNES, Jiří: *Zprávy z Prahy 1953*. Praha 2016, s. 124–128.

27 RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*, Praha 2010, str. 89–90.

28 MCDERMOTT, Kevin: Popular Resistance in Communist Czechoslovakia: The Plzeň Uprising, June 1953. In: *Contemporary European History*, 2010, roč. 19, č. 4, s. 287–307.

opustit politiku plošné nivelizace mezd a přikročit k odměňování zaměstnanců podle jejich individuálního výkonu i kvalifikace.²⁹

Tyto reformy byly však v následujících letech do československé ekonomiky implementovány jen pomalu a nedůsledně. Potřebná opatření se vždy nejprve testovala ve vybraných podnicích a byla odkládána, pokud narazila na protesty zaměstnanců.³⁰ Dělníci se ve druhé polovině 50. let a v první polovině 60. let bránili jakýmkoli reformám, které by ohrozily jejich příjmy, zejména to platilo o pokusech denivelizovat mzdy či měnit strukturu pracovní doby.³¹ Průmyslové dělnictvo tak v hospodářské sféře v tomto období představovalo krajně konzervativní sílu.

V souvislosti s výše řečeným se hlavním protivníkem dělníků postupně stával centrální hospodářský byrokratický aparát, který tlačil jednotlivé podniky k racionalizaci mzdových nákladů. Letité třídní averze dělnictva vůči nadřazeným elitám tak po roce 1956 získaly zcela nový ekonomický rozměr. Dělníci prohlašovali, že početný bobtnající neúsporný úřednický aparát de facto živí svojí manuální prací, v tomto směru byla jejich argumentace velmi podobná dnešním prohlášení soukromých podnikatelů vůči státní správě. V továrním prostředí běžně zaznívaly stesky, že „*dělníci na ležárnu v kancelářích musí dřít*“³² a že většina úředních úkonů je zbytečná „*papírovina*“.³³ Pracovníci průmyslu proto neviděli perspektivu budoucího blahobytu v přestavbě soustavy dělnických mezd, ale naopak se dlouhodobě domáhali výrazné redukce počtu úředníků a nadbytečných úředních úkonů. Jediným bodem reformy, proti kterému dělníci neprotestovali, byla proto decentralizace a debyrokratizace vyhlášené na základě závěrů XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu v roce 1956. Prezident republiky Antonín Zápotocký tehdy prohlásil, že komunistům se sice podařilo z průmyslu odstranit kapitalistické třídní nerovnosti, že však zároveň v továrnách i v podmínkách státního socialismu nadále existují před-

29 ROZSYPAL, Kurt: *Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách v letech 1953–1964 (Paměti)*. Praha 1999; ŠULC, Zdislav: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995*. Brno 1998, s. 22–30.

30 Srov. např. NA, f. KSČ–ÚV, Antonín Novotný – tajné, kart. 40, Zpráva o průběhu přestavby dělnických mzdových soustav, 6. 10. 1958.

31 Srov. například NA, f. Revoluční odborové hnutí – Odborový svaz pracovníků v hornictví a energetice, kart. 42, Zprávy z delegací 1956, Zpráva delegáta Mertla z SHR ve dnech 3.–13. 10. 1956, 23. 10. 1956; NA, f. KSČ–ÚV, Antonín Novotný – tajné, kart. 40, kart. 26, Situace v Buzuluku Komárov, 6. 1. 1961.

32 NA, f. KSČ–ÚV, Antonín Novotný – tajné, kart. 27, Agenturní zpráva o veřejném mínění, проверка korespondence, leden 1958.

33 Srov. např. SOA v Plzni, f. KSČ – západočeský krajský výbor Plzeň, kart. 471, inv. č. 3416, Zápis z členské schůze ZO KSČ ZVIL Lakovna, 17. 4. 1956; tamtéž, Zprávy ze schůzí ZO KSČ v okrese Plzeň-město, 5. 5. 1956.

poklady pro jiný typ konfliktů – spory mezi zaměstnanci a byrokratickým aparátem státních podniků. Doplnil také, že novým úkolem odborového hnutí musí být napříště ochrana zaměstnanců před důsledky pochybení byrokratického aparátu. „*Odbory ztratily takovou základnu, jakou je třídní hospodářský boj, ale daleko ještě neztratily a na dlouhá léta bohužel nemohou ztratit takovou základnu, jako je netřídní hospodářský boj v podobě boje s byrokratickými kazy sovětského aparátu. Tím je jasně řečeno, že odborová organizace i v době výstavby socialismu má povinnost chránit zájmy pracujících proti výstřelkům byrokratického aparátu.*“³⁴

Organickou součástí této nové antibyrokratické politiky se po roce 1957 stala rozsáhlá čistka v řadách vyšších státních úředníků. Ta v sobě spojovala politické a populistické motivy. Na jednu stranu vycházela vstřícně požadavkům dělníků na masivní redukci počtu úředníků. Na druhou stranu postihovala převážně ty pracovníky vyššího státního hospodářského aparátu, kteří byli vychováni předchozím kapitalistickým režimem či měli buržoazní původ. Šlo tedy de facto o pokračování poučovací politické čistky.³⁵ Dělníky však tento politický aspekt decentralizace příliš nezajímalo, nezáleželo jim na tom, kdo tvoří byrokratický aparát, vadila jim jeho nákladnost, komplikovanost a zkorumpovanost. V továrním prostředí proto v době čistek běžně zaznívaly stesky „*My musíme dělat na všechny flákače a máme jich dost, na jednoho dělníka přijdou čtyři úředníci. Zruší jednu hlavní správu a pět jiných udělají a ty recepce, ty musí jenom dělník zaplatit.*“³⁶ Kritika směřovala též ke klientelistickým praktikám úředníků „*Té protekce a rodinkaření už je dost a už na to stát a my všichni dopláčíme dost dlouho.*“³⁷

Averze k úředníkům v průmyslu v neposlední řadě zesílily i druhotně po provedení čistky. Množství bývalých úředníků vyšších pater státní správy totiž po vyhazovu ze zaměstnání muselo samo obtížně hledat novou práci. V Praze adekvátní pozice nebyly dostupné, proto se tito úředníci ve velkém množství ucházeli o zaměstnání v továrnách v regionech, kde ovšem pochopitelně narušovali kariéerní plány dosavadních místních pracovníků.³⁸ Na konci 50. let se tak

34 NA, f. KSČ-ÚV, 100/65 – Antonín Zápotocký, sign. 1018, kart. 34, Projev Antonína Zápotockého, 17. 9. 1956.

35 Srov. např. CAJTHAML, Petr: Prověry třídní a politické spolehlivosti v roce 1958. In: ČERNÁ, Marie – CUHRA, Jaroslav (eds.): *Prověry a jejich místo v komunistickém vládnutí. Československo 1948–1989*, s. 54–71.

36 NA, f. KSČ-ÚV, Antonín Novotný – tajné, kart. 27, Agenturní zpráva o veřejném mínění, проверка korespondence, únor 1958.

37 Tamtéž, Agenturní zpráva o veřejném mínění, проверка korespondence, leden 1958.

38 Tamtéž, Zpráva o veřejném mínění, проверка korespondence, prosinec 1957.

znovu opakoval proces, při němž dělnické sociální zájmy a nedůvěra k elitám nepřímou přispěly k třídní radikalizaci systému.

Vztah průmyslových dělníků k elitám prošel zásadní změnou až v druhé polovině 60. let. Pod dojmem vleklé ekonomické stagnace a ztráty konkurenceschopnosti na globalizujících se světových trzích se vláda v 1965 odhodlala překročit k důslednějším hospodářským reformám.³⁹ Výše mezd zaměstnanců měly být v následujících letech postaveny do přímé úměry k prosperitě jednotlivých továren, přičemž poprvé představitelé vlády připustili, že v řadě továren mzdy plošně poklesnou.⁴⁰ Zaměstnanci průmyslu se proto začali intenzivněji zajímat o věci veřejné na svých pracovištích.⁴¹ Množily se stávky požadující ekonomicky výhodnější začlenění továren do jiných podniků,⁴² vymáhající výměnu nekompetentních ředitelů, kteří ohrožovali prosperitu svých závodů,⁴³ nebo dokonce usilující o přidělení státních investic, které by jejich továrny zvýhodnily oproti konkurenci.⁴⁴ Postupně tak vznikaly podmínky k tomu, aby se průmysloví dělníci aktivně začlenili do reformního procesu. Pokud by tak neučinili, ztráceli by kontrolu nad budoucí výší svých mezd.

Ve stejném období rostla v průmyslu úcta ke kvalifikované práci a vzdělání. Tento proces byl podpořen popularizací výsledků vědeckotechnické revoluce, která byla oficiální ideologií od přelomu 50. a 60. let stále častěji označována za hlavní prostředek k nastolení budoucího blahobytu.⁴⁵ Vliv na smýšlení dělníků mělo pravděpodobně též masivní rozšíření vzdělávání zaměstnanců průmyslu při zaměstnání.⁴⁶ Nová technická a ekonomická inteligence měla hned dva předpoklady získat si na rozdíl od předchozích generací úředníků důvěru děl-

39 Srov. např. SUK, Jiří: Od stalinské „metafyziky“ k obrysům „třetí cesty“. Vědecký a politický přerod ekonomů Oty Šíka (1948–1967). In: HOPPE, Jiří – ŠKODOVÁ, Markéta – SUK, Jiří – CACCAMO, Francesco: *„O nový československý model socialismu“*. Čtyři interdisciplinární vědecké týmy při ČSAV a UK v 60. letech. Praha 2015, s. 9–43.

40 NA, f. KSČ–ÚV, 01 – pléna, sv. 124, arch. j. 100, bod 2, Zápis ze schůze pléna ÚV KSČ, 27.–29. 1. 1965.

41 ABS, f. A 2/3 – Sekretariát federálního ministra vnitra, III. díl, 1966–1975, inv. j. 2125, Zpráva o ohlasech mezi obyvatelstvem, říjen 1967.

42 KOVANDA, Karel: *Zápas o podnikové rady pracujících 1968–1969*. Praha 2014 s. 59–61.

43 NA, f. Revoluční odborové hnutí – Odborový svaz pracovníků spotřebního průmyslu, kart. 128, Zpráva o stávce v Lýkových závodech Revúca, 16. 4. 1968.

44 Stávka skončila – nová na obzoru? *Práce*, 20. 8. 1968, s. 3.

45 K důsledkům vědeckotechnické revoluce na manažerskou kulturu státního socialismu a na dobové představy o perspektivách socialismu srov. např. SOMMER, Vítězslav (ed.): *Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu 1956–1989*. Praha 2019; RICHTA, Radovan a kol.: *Civilizace na rozcestí: společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha 1966.

46 NA, f. KSČ–ÚV, Bulletin ÚV KSČ, sv. 35, arch. j. 1421, Opatření k zabezpečení žádoucích výtěžkových relací mistrů a kvalifikovaných dělníků, 26. 4. 1961.

níků: Disponovala jak dělnickým třídním původem (a mnohdy i osobními zkušenostmi s manuální prací), tak také kvalitním vzděláním. Právě tato skupina technokratických úředníků se v roce 1968 stala v továrnách hlavní oporou reformního komunismu.

Tyto změny probíhaly však dlouho pod povrchem a jejich důsledky nebyly ihned patrné. Do vedoucích stranických, odborových i manažerských funkcí v průmyslových závodech se postupně stále častěji v průběhu 60. let dostávali lidé s vysokoškolským vzděláním. Jejich vysokoškolské tituly již v porovnání s rokem 1945 nebyly překážkou ani stigmatem. Do této situace se v červnu 1968 nové polednové reformní vedení komunistické strany pokusilo zainteresovat dělníky na svém reformním projektu prostřednictvím vzniku zaměstnanec-
kých samospráv. Povolilo proto v továrnách experimentální provoz demokraticky volených podnikových rad pracujících.⁴⁷ Do jara 1969 pak vznikly rady v celkem 133 podnicích a v dalších 117 byly zřízeny přípravné výbory. Volby do rad probíhaly na svou dobu neobvykle demokratickou procedurou, která umožňovala zaměstnancům kandidovat bez ohledu na stranickou nebo odborovou příslušnost.⁴⁸ Samosprávy měly přitom v budoucnu disponovat značnými pravomocemi. Měly například určovat podnikatelské strategie továren a jmenovat jejich management na základě výsledků veřejných konkurzů. Z hlediska námi sledovaného tématu je však nejdůležitější, že dělníci do podnikových rad volili převážně příslušníky technické inteligence a ekonomy. V celostátním měřítku náleželo k inteligenci více než 70 % zvolených kandidátů! Dělníci totiž v kvalifikaci technické inteligence a ekonomů viděli nejlepší naději na prosperitu svých závodů, a tím i na zvyšování svých mezd.⁴⁹

S jistou nadsázkou tak můžeme konstatovat, že na přelomu let 1968/1969 dělnická třída do svého čela dobrovolně zvolila kvalifikované úředníky svých podniků – tedy specifický druh lokálních elit. Takový krok představoval zásadní odklon od předchozího třídního napětí, panujícího v průmyslu po roce 1945. Společné lokální zájmy dělníků, úředníků, stranických a odborových funkcionářů i managementu jednotlivých továren vedly v roce 1968 k vytvoření nadtřídních koalic na půdorysu podniků, které se prostřednictvím samospráv vymezovaly proti centrálnímu plánovacímu byrokratickému aparátu a snažily

47 K obecné problematice fungování podnikových rad pracujících srov. např. ŠLOUF, Jakub: Samosprávný socialismus v československém průmyslu, 1968–1969. *Soudobé dějiny*, roč. 27, 2020, č. 1, s. 9–57.

48 SOA v Plzni, f. Revoluční odborové hnutí – Podnikový výbor Škoda, k. p. Plzeň, Podniková rada pracujících Škoda Plzeň, sign. 280, kart. 16, Výsledky průzkumu Institutu řízení v Praze o radách pracujících, 5. 6. 1969.

49 BÁRTA, Miloš: Podnikové rady pracujících jako společenské hnutí. *Odbory a společnost*, 1969, roč. 4, č. 4, s. 54–70.

se získat větší kontrolu nad prosperitou svých továren. Podnikové rady pracujících se proto zpravidla těšily podpoře velké části managementu továren i odborových organizací a stranických organizací v závodech.⁵⁰ Některé podniky proto prosazovaly projekt samospráv nezávisle na vládě ještě více než půl roku po pádu reformního vedení komunistické strany, které projekt v červnu 1968 iniciovalo a po okupaci v srpnu 1968 postupně opouštělo.⁵¹

Podobný trend vzniku koalic dělnictva a lokální technické inteligence se později opakoval též během demokratické revoluce v listopadu 1989. V průmyslových závodech tehdy spontánně vznikla síť stávkových výborů, která koordinovala dělnické protesty včetně generální stávky 27. listopadu i následné revoluční personální změny v managementech podniků. Tyto stávkové výbory, hovořící jménem všech zaměstnanců byly podle svědectví pamětníků složeny pravděpodobně (stejně jako samosprávy v roce 1968) převážně z příslušníků technické inteligence působící v daných továrnách. Původní třídní konflikt 40. a 50. let se tedy na konci v 60. let transformoval v dlouhodobější praxi třídní spolupráce na lokálním zastupitelském principu. Tradiční nedůvěra dělníků k vyšším patřům státní a politické správy však zřejmě přetrvávala, jak bylo patrné nejen z odporu zaměstnaneckých samospráv vůči vládě v roce 1969, ale například i z dělníků ČKD k městskému tajemníkovi komunistické strany Miroslavu Štěpánovi při jeho veřejném projevu 23. listopadu 1989. Také představitelé Občanského fóra si byli těchto dlouhodobých anti-elitářských tendencí dělníků dobře vědomi a snažili se vystupovat vůči dělnictvu civilně (například svým oblečením). Dávali si velmi záležet na tom, aby se vizuálně odlišovali od úředně vyhlížejících „papalášů“ předchozí éry, a to i za cenu porušování základních protokolárních či diplomatických zásad.⁵²

Systematický výzkum vlivu dělnického antagonismu k elitám na československé poválečné dějiny nebyl doposud proveden. V tomto textu jsme se proto museli spokojit s pouhým návrhem předběžných tezí, jak by bylo možno pro-

50 Srov. například SOA v Plzni, f. Revoluční odborové hnutí – podnikový výbor Škoda, k. p., Plzeň, Podniková rada pracujících Škoda Plzeň, kart. 1, sign. 140, Dopis ředitelství národního podniku Škoda Ministerstvu průmyslu ČSR z 3. 10. 1969, čj. ORG/627/69/H; SOA v Plzni, f. KSČ – Podnikový výbor n. p. Škoda Plzeň 1946–1988, kart. 17, inv. č. 3, Zápis z mimořádné schůze pléna PV KSČ Škoda Plzeň, 11. 8. 1969.

51 Srov. např. NA, f. Úřad vlády ČSR/ČR Praha, usnesení vlády, Záznam z jednání plenární schůze vlády 28. 5. 1969; ŠLOUF, Jakub: Samosprávný socialismus v československém průmyslu, 1968–1969.

52 K průběhu demokratické revoluce v továrnách v roce 1989 zatím neexistují souhrnné analýzy. Detailním způsobem se k problematice vyjádřila zatím jen literatura memoárového typu. Srov. MILLER, Petr – ŠLOUF, Jakub: *Poslední kovák – první ministr. Rozhovor Jakuba Šloufa s Petrem Millerem, listopadovým vůdcem průmyslových dělníků*. Praha 2021, s. 82–116.

blém konceptualizovat. I z těchto dílčí pramenů je přitom patrné, že dělnický antagonismus k elitám, a také postupné hledání důvěry dělníků k některým částem elit, výrazným způsobem ovlivňovaly řadu ekonomických, společenských i politických procesů. Nelze jej tudíž bagatelizovat a přehlížet jako do-
mnělý konstrukt komunistické ideologie.

POUŽITÉ ZDROJE

Prameny

Archivní prameny

Archiv bezpečnostních složek

A 2/1 – Sekretariát ministra vnitra, I. díl, 1948–1959

A 2/3 – Sekretariát federálního ministra vnitra, III. díl, 1966–1975

Národní archiv

Drtina Prokop

KSČ – Ústřední výbor, 1945–1989, Praha

Antonín Novotný – tajné

Bulletiny ÚV KSČ

01 – pléna

02/1 – předsednictvo

02/5 – politický sekretariát

100/1 – generální sekretariát

100/65 – Antonín Zápotocký

Revoluční odborové hnutí

Antonín Zápotocký

Odborový svaz pracovníků v hornictví a energetice

Odborový svaz pracovníků spotřebního průmyslu

Organizační oddělení, Praha

Sekretariát, Praha

Ústřední rada odborů

Úřad vlády ČSR/ČR Praha

Státní oblastní archiv v Praze

KSČ – Středočeský krajský výbor, Praha

Státní oblastní archiv v Plzni

KSČ – západočeský krajský výbor Plzeň

KSČ – Podnikový výbor n. p. Škoda Plzeň 1946–1988

Revoluční odborové hnutí – Podnikový výbor Škoda, k. p. Plzeň

Státní okresní archiv Plzeň-jih se sídlem v Blovicích

Okresní soud Plzeň II

Periodický tisk

Odbory a společnost

Práce

Memoárové prameny

MILLER, Petr – ŠLOUF, Jakub: *Poslední kovák – první ministr. Rozhovor Jakuba Šloufa s Petrem Millerem, listopadovým vůdcem průmyslových dělníků*. Praha 2021

ROZSYPAL, Kurt: *Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách v letech 1953–1964 (Paměti)*. Praha 1999

Normativní prameny

Dekret presidenta republiky ze dne 27. října 1945, č. 138 Sb., o trestání některých provinění proti národní cti

Literatura

BÍLÝ, Matěj – LÓŽI, Marián – ŠLOUF, Jakub: *Nervová vlákna diktatury. Regionální elity a komunikace uvnitř KSČ v letech 1945–1956*. Praha 2019

CAJTHAML, Petr: *Prověrky třídní a politické spolehlivosti v roce 1958*. In: ČERNÁ, Marie – CUHRA, Jaroslav (eds.): *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí. Československo 1948–1989*, s. 54–71

CUHRA, Jaroslav: „Nechci dnes psát o tom, co všechno dobrého již přineslo straně prověřování.“ *Stranické prověrky 1948 a 1950*. In: ČERNÁ, Marie – CUHRA, Jaroslav (eds.): *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí: Československo 1948–1989*. Praha 2012, s. 12–19

HEUMOS, Peter: „*Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!*“ *Dělníci a státní socialismus v Československu*. Praha 2006

JANÁK, Dušan: *Zapomenutá stávka. O stávce ve Slezských bavlnářských závodech ve Frýdku v srpnu 1948*. In: *Acta Silesiaca*, 2016, roč. 114, č. 1, s. 115–143

- JANÁK, Dušan – KOKOŠKA, Stanislav (eds.): *Průmyslové dělnictvo v českých zemích v letech 1938–1948*. Praha 2019
- KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*. Brno 1997
- KOKOŠKA, Stanislav: *Praha v květnu 1945. Historie jednoho povstání*. Praha 2005
- KOVANDA, Karel: *Zápas o podnikové rady pracujících 1968–1969*. Praha 2014
- MAŇÁK, Jiří: *Komunisté na pochodu k moci. Vývoj početnosti a struktury KSČ v období 1945–1948*. Praha 1995
- MCDERMOTT, Kevin: Popular Resistance in Communist Czechoslovakia: The Plzeň Uprising, June 1953. In: *Contemporary European History*, 2010, roč. 19, č. 4, s. 287–307
- NEČASOVÁ, Denisa: *Nový socialistický člověk. Československo 1948–1956*. Brno 2018
- PERNES, Jiří: *Zprávy z Prahy 1953*. Praha 2016
- RÁKOSNÍK, Jakub: *Sověťizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*, Praha 2010
- RICHTA, Radovan a kol.: *Civilizace na rozcestí: společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha 1966
- SOMMER, Vítězslav (ed.): *Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu 1956–1989*. Praha 2019
- SUK, Jiří: Od stalinské „metafyziky“ k obrysům „třetí cesty“. Vědecký a politický přerod ekonoma Oty Šika (1948–1967). In: HOPPE, Jiří – ŠKODOVÁ, Markéta – SUK, Jiří – CACCAMO, Francesco: „O nový československý model socialismu“. *Čtyři interdisciplinární vědecké týmy při ČSAV a UK v 60. letech*. Praha 2015, s. 9–43
- ŠLOUF, Jakub: Očista průmyslových závodů od kolaborantů a „asociálních živlů“ v roce 1945. Politická machinace, exces retribuice či inkubátor revoluční morálky? In: *Soudobé dějiny*, 2017, roč. 24, č. 4, s. 538–581
- ŠLOUF, Jakub: Samosprávný socialismus v československém průmyslu, 1968–1969. *Soudobé dějiny*, roč. 27, 2020, č. 1, s. 9–57
- ŠLOUF, Jakub: *Spríznění měnou. Genealogie plzeňské revolty 1. června 1953*. Praha 2016
- ŠLOUF, Jakub: „*Takový socialismus nechceme!*“ *Kultura protestu průmyslového dělnictva v českých zemích v letech 1945–1968*. Praha 2023
- ŠULC, Zdislav: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995*. Brno 1998

MEMORABILIE

MEMORABILIE

**K predohre vytvorenia Česko-slovenskej /
Slovensko-českej komisie historikov**

VLADIMÍR GONĚC

Na zasadnutí Slovensko-českej / Česko-slovenskej komisie historikov v Šamoríne v apríli 2023 sa o.i. poukazovalo, že táto komisia, ktorá už funguje takmer tri desaťročia, nespadla len tak z neba, ani nevznikla z nejakej administratívnej pohnútky, že mala svoju predohru v celkom pragmatickej spolupráci historikov z obidvoch strán nad bádateľskými témami spoločného záujmu a súčasne pri pragmatickom hľadaní nástrojov spolupráce v pomeroch delenia a dôsledkoch rozdelenia Československa. V tomto príspevku niekoľko údajov k jednej línii.

Predovšetkým, z úst Dušana Kováča bolo v Šamoríne pripomenuté: Na konferencii „Česi a Slováci a východná Európa v 20. storočí. Kontakty a konflikty. Paralely a mimobežky“ usporiadanej 3. 2. 1994 v Brne, pri rozhovoroch v popoludňajšej prestávke predložil Karel Pichlík výzvu Dušanovi Kováčovi na vytvorenie Česko-slovenskej komisie historikov.

K tomu je možné doplniť nasledovné: Menovanú konferenciu usporiadali Ústav strednej, juhovýchodnej a východnej Európy Filozofickej fakulty Masarykovy univerzity, Katedra histórie Vojenskej akadémie v Brně (dnes Univerzita obrany ČR) a Katedra histórie Pedagogickej fakulty MU. Úvodný referát k celej konferencii na tému „Nacionalizmus a federalizmus v strednej Európe“ predniesol Dušan Kováč, úvodný referát v sekcii Stredná Európa a východná Európa v 20. storočí na tému „Rozmezí střední Evropy a východní Evropy. K názorům v průběhu 20. století“ Vladimír Goněc, úvodný referát v sekcii K česko-slovenským vztahům na tému „Ekonomika v službách politiky alebo politika v službách ekonomiky“ Roman Holec a úvodný referát v sekcii „K problémom sovietskej a medzinárodným vzťahom na tému „K niektorým otáz-

kam výskumu dejín komunistických režimov v strednej Európe“ Michal Bar-novský. Z ďalších neskorších členov Česko-slovenskej komisie historikov a z jej blízkych spolupracovníkov z prvých rokov fungovania predniesli svoje referáty na menovanej konferencii už spomenutý Karel Pichlík, ďalej Mária Karpašová (spoluorganizátorka s Robertom Kvačkom prvej série „libereckých seminárov“), Zdeněk Kárník, Bohumila Ferenčuhová, Katarína Zavacká, Štefan Šutaj, Alena Bartlová, Natália Krajčovičová, Jan Štaigl, Ivan Jakubec, Drahomír Jančík, Jana Burešová, zo staršej generácie sa účastnili ešte Jaroslav Valenta, Zdeněk Sládek, Zdeněk Štěpánek, Richard Pražák, Jaroslav Horejsek. Zborník z konferencie obsahuje 61 textov.¹

Pokračovanie a výsledky podnetu Karla Pichlíka poznáme. Menovaná konferencia však bola súčasťou väčšej série „brnenských konferencií“ z 90. rokov. Chronologicky prvou z tých, ktoré je žiadúce zmieniť, bola konferencia „T. G. Masaryk s stredná Európa“ konaná 5.–6. 6. 1991, organizoval ju Ústav strednej, juhovýchodnej a východnej Európy FF MU a osobne Richard Pražák. Prebehla ešte v podmienkach ponovembrového posilňovania česko-slovenskej spolupráce historikov pod strechou spoločného štátu a s intenciou posilňovania, resp. nového nadväzovania spolupráce nad témami stredoeurópskej dimenzie, v prípade tejto konferencie v spolupráci pracovísk z Brna, Bratislavy, Viedne, Budapešti, Ljubljany, Prahy, Mníchova, Wroclawi a Varšavy. Z budúcich členov Česko-slovenskej komisie historikov predniesli svoje referáty Dušan Kováč, Robert Kvaček a Vladimír Goněc.²

V časovom poradí ďalšiu konferenciu „Česi a Slováci v strednej Európe v 20. storočí“ usporiadali 4. 2. 1993 v Brne tie isté ústavy ako hore menovanú konferenciu z 3. 2. 1994, v spolupráci s viedenským Rakúskym ústavom pre východnú a juhovýchodnú Európu a jeho brnenskou pobočkou. Referáty predniesli, okrem domácich, historici najmä z Bratislavy, ďalej z Prahy, Prešova, Ostravy, Liberca, Opavy, Ústí nad Labem, Plzne, Hradca Králové, Českých Budějovic (tiež z Hamburgu, Magdeburgu a Varšavy). Úvodné referáty k celej konferencii predniesli Alena Bartlová (Vzťahy Čechov a Slovákov v medzivojnovom období) a Otto Zwettler (Československo: hľadání spoločného štátu dvou národů). Prvú sekciu (Integrácia, dezintegrácia a reintegrácia v strednej Európe v rokoch 1914–1949) uviedol Vladimír Goněc, druhú sekciu (Vzťahy Čechov a Slovákov k susedným štátom a národom) Ladislav Zapletal, tretiu sekciu (Vnútropolitický vývoj Československa v kontextu stredoeurópskeho

1 GONĚC, Vladimír – VODIČKA, Stanislav (eds.): *Češi a Slováci a východní Evropa ve 20. století. Kontakty a konflikty. Paralely a různoběžky*. Sborník Vojenské akademie v Brně, řada C. Mimořádné číslo, 1994. 470 s.

2 PRAŽÁK, Richard: *T. G. Masaryk a střední Evropa*. Brno 1994. 150 s.

vývoja po druhej svetovej vojne) Jaroslav Vaculík. Z budúcich členov Česko-slovenskej komisie historikov predniesli referáty ešte Dušan Kováč, Peter Švorc, Mária Karpašová, z významných bratislavských historikov uvedme ešte ako referujúcich aspoň Michala Barnovského, Natáliu Krajčovičovou, Ľubicu Kázmerovú, Katarínu Zavackú. Zborník z konferencie obsahuje 52 textov.³

Táto konferencia sa uskutočnila vo veľmi vzrušenej atmosfére prvých týždňov po rozdelení Československa, s akceleráciou aktuálnej demontáže česko-slovenskej menovej únie. Vycestovať služobne z ČR na Slovensko a naopak bolo odrazu v skutočnosti komplikovanejšie ako vycestovať do ktoréhokoľvek iného európskeho štátu. Ako udržať a naďalej úspešne viesť spoluprácu slovenských a českých historikov, ako do toho zainteresovať riadiacich činiteľov príslušných inštitúcií, to bolo predmetom neoficiálnych diskusií účastníkov konferencie. Rozchádzali sme sa s vedomím, že chceme udržiavať a revitalizovať narúšanú kontinuitu česko-slovenskej spolupráce historikov, že budeme pokračovať v brnenských konferenciách a že v najbližšej etape budeme aj mapovať narastajúce prekážky pre spoluprácu⁴ a hľadať nástroje ich eliminácie. O rok potom sme sa skutočne stretli na hore uvedenej konferencii 3. 2. 1994.

Na jeseň 1994 nasledovala komornejšia konferencia „Edvard Beneš a stredoeurópska politika“, usporiadaná Ústavom strednej, juhovýchodnej a východnej Európy Filozofickej fakulty MU v Brne. Zo siedmich referentov úvodný referát predniesol Dušan Kováč na tému „Stredná Európa a počiatky Benešovej diplomatickej aktivity“. Z Historického ústavu SAV ešte referovali Bohumila Ferencuhová a Slavomír Michálek.⁵ Pre diskusiu bol ďalším účastníkom vymedzený široký priestor; treba uznať, že najpodnetnejšími diskutujúcimi boli Valerián Bystrický a Jaroslav Mezník.

A na ustanovujúcom zasadnutí Česko-slovenskej / Slovensko-českej komisie historikov (22.–23. 11. 1994 v Prahe) sa hovorilo nielen generálne o cieľoch

3 GONĚC, Vladimír – VODIČKA, Stanislav (eds.): *Češi a Slováci ve střední Evropě ve 20. století*. Sborník Vojenské akademie v Brně, řada C. Mimořádné číslo, 1993. 347 s.

4 Konkrétne na niektorých spoločenskovedných inštitúciách v ČR sa vtedy ozývali aj celkom extrémne hlasy, že treba zrušiť akúkoľvek vedeckú spoluprácu so Slovenskom ako zbytočnú, ako brzdiacu, etc., že nabudúce je treba spolupracovať už „iba so Západom“ (pričom pre mnohých bola vtedy aj Viedeň „málo západná“). A v slovenskej historiografii sa vtedy stupňovali hlasy klérofašistickej a ultranacionalistickej orientácie, k tomu útoky proti „historikom-čechoslovakistom“. Hrozila likvidácia Historického ústavu Slovenskej akadémie vied a celkom až siedmich zo spoločenskovedných ústavov SAV, s tým, že „spoľahlivo kádrosso vybavené“ ústavy rovnakého poslania budú ustanovené pri Matici slovenskej. Brnenská stopa preto vtedy dostala v tichosti ešte jeden rozmer: Jaroslav Mezník ako dekan Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity mal pre takýto prípad pripravený krízový plán prijatia cca piatich historikov z SAV na FF MU.

5 GONĚC, Vladimír: *Edvard Beneš a středoevropská politika*. Brno 1997. 132 s.

a programu pre komisiu, ale aj o nástrojoch, o konkrétnych vedeckých podujatiach. Bol to osobne predseda českej časti komisie Vilém Prečan, kto navrhol priamo nadviazať na „brnenské konferencie“ (výslovne použil toto označenie), s tým, že konferencie sa budú pravidelne striedať s miestom konaní v ČR a SR a že prvá konferencia pod krídlami komisie sa uskutoční práve v Brne, 20.–21. 10. 1995, na tému „Obnova spoločného štátu Čechov a Slovákov v roku 1945. Nádeje a obavy, predstavy a skutočnosť“. Aj personálne zloženie referujúcich a ďalších účastníkov konferencie jednoznačne nadviazalo na predchádzajúce brnenské konferencie, menovite na konferencie z 4. 2. 1993 a 3. 2. 1994. Materiály z konferencie už priniesol prvý zväzok (1996) nového periodika Česko-slovenskej historickej ročenky. Tolko k jednej línii predohry k vytvoreniu a rozbehnutiu aktivít Česko-slovenskej / Slovensko-českej komisie historikov.

MEMORABILIE

Robert Kvaček – post mortem

VOJTECH ČELKO

Pri jarnom zasadaní česko-slovenskej komisie historikov v Košiciach nás kolega Honza Němeček informoval, že zdravotný stav Roberta Kvačka, nášho člena, je vážny a jeho manželka uvažuje o domove s opatrovateľskou starostlivosťou, lebo už vzhľadom na svoj vek nie je schopná sa o neho fyzicky postarať. Uvedomil som si, že o tri mesiace bude mať Robert 92 rokov a vedel som o jeho zdravotných problémoch. Keď som dostal cirkulárnu správu o jeho úmrtí, tak som si spomenul, čo všetko pre mňa znamenal a ako som mu vďačný za tie roky vzťahu učiteľ – žiak, spolupracovník a priateľ.

Spoznal som ho v októbri 1965 ako mladého asistenta Katedry histórie FF UK, ktorý mal viesť seminár k moderným dejinám. Pre staršie obdobie sme mali už druhý rok profesora Arnošta Klímu, s ktorým, ako som neskôr zistil, mali spoločnú lásku – futbal. Robert Kvaček bol už v tej dobe známy svojím záujmom o medzivojnové dejiny. Jeho kniha o mníchovskej dohode „Osudná mise“, ktorá vyšla k jej dvadsaťročnému výročiu, vyvolala veľký záujem nielen vo verejnosti a nie všetci ju prijali s nadšením. Sám mi neskôr hovoril, že bol predvolaný na bezpečnosť a nejaká eštébačka mu pri pohovore – výsluchu povedala, že by ho za tú knihu ešte pred dvomi rokmi zavreli. Spomenul, že vďaka kolegovi Františkovi Červinkovi, ktorého manželka Milada pracovala v tej dobe v kabinete ministra Zdeňka Nejedlého, ho minister pozval na rozhovor. Prejavil záujem o prácu mladého historika a to tiež možno otupilo ostrie niektorých kritikov. Už v tej dobe panovala medzi historikmi rivalita, ktorá nevyplývala len zo závidy z odvahy siahnuť po tabuizovanej téme. Spomínam si na obálku knihy, mala kufor a na nej nálepky jednotlivých miest, čo v medzivojnovom období nalepovali v lepších hoteloch na kožené kufre.

Za takmer šesťdesiat rokov, čo som poznal Roberta Kvačka, mám s ním spojené mnohé príbehy. O niektorých som sa už zmienil pri iných príležitostiach, tak sa dotknem len niektorých.

Pri historickom seminári sme dostávali úlohu pripraviť referát a viesť následnú diskusiu o niektorej knihe, ktorú nám určil alebo ktorú sme si s jeho súhlasom zvolili. Spomínam si, bolo nás v krúžku asi dvanásť, za semester raz došlo na každého z nás. Prvá kniha, o ktorej som hovoril, bola „Jak on to viděl“ od Elliota Roosevelta. Knihu mi požičal, lebo v knižniciach nebola. Nepoznal som ju a diskutovali sme aj o konferenciách, na ktorých Elliot Roosevelt svojho otca, amerického prezidenta, sprevádzal. Kvaček dopĺňal niektoré moje poznámky ku knihe informáciami o následnom vývoji veľmi netradičným spôsobom, na aký sme ako študenti neboli zvyknutí. Väčšinou sme pochádzali z mimopražských menších miest a k mnohým informáciám sme sa predtým nedostali. V škole určite nie, a rodičia, ktorí viac pamätali, nám v detstve o takých veciach nehovorili.

Jedna kolegyňa hovorila o knihe spomienok slávnej francúzskej novinárky Genoviéve Tabouisovej, „Předehra k tragédii“, ktorá práve vyšla a bola pre nás hitom. Nechal ju referovať, podoplňal niektoré jej údaje, pochválil ju, ale spomínam si, ako som bol sklamaný, keď nám na záver seminára povedal, že pani Tabouisová si v knihe veľa prispôsobila a mnohé veci konfabulovala. Bol som ešte tak naivný, že som nechápal, prečo to tá slávna novinárka urobila, a potom, prečo takú knihu vydali.

Pri prednáškach zvykol chodiť po miestnosti a nazýval jednotlivé ministerstvá zahraničných vecí, lebo prednášal o zahraničnej politike, názvami ulíc alebo budov, v ktorých sídlili: Quai d'Orsay, Wilhelmstrasse, Ballplatz, Wierzbowa, Országház, Černín. Predsa len to znelo vznešenejšie. Hovoril vždy bez papiera.

Vtedy vyšla jeho kniha „Nad Evropou zataženo“, za ktorú bol menovaný docentom. Zaoberala sa európskymi dejinami rokov 1933–1937. Dodnes patrí z jeho kníh k mojím najobľúbenejším. Najviac som sa z nej, v tej dobe, dozvedel. Čudoval som sa, že od tej doby nevyšla v reedícii a párkrát som ho vyzval, aby napísal pokračovanie o rokoch 1938–1939, ale vždy hovoril, že na to je ešte čas.

V roku 1966 priniesol týždenník *Kulturní tvorba* recenziu na Husákovu knihu „Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní“ z pera Václava Krála. V zasvätených kruhoch sa hovorilo, že recenzia bola inšpirovaná z hradu, to znamená Antonínom Novotným. Na obranu Husákovej knihy sa postavil rad prevažne českých, ale potom aj niektorých slovenských historikov, ktorí sa už predtým zaslúžili o rehabilitáciu buržoázných nacionalistov, a rozprúdila sa diskusia. Na

FF UK sme sa snažili z radov študentov histórie vytvoriť krúžok, kde by sa diskutovalo o aktuálnych témach, a toto bola vhodná príležitosť. Bol som poverený osloviť obidvoch – Václava Krála a Gustáva Husáka – so žiadosťou, aby prišli na FF UK na besedu o tejto knihe. Václav Král ma na moju písomnú žiadosť prijal a po rozhovore prisľúbil, že by prišiel na fakultu a pobesedoval so študentmi o svojom pohľade na Husákovu knihu. Podmienil to ale účasťou len študentov, neprial si prítomnosť žiadneho učiteľa. Ja som mu to prisľúbil, ale na katedre histórie spozorneli a pre každý prípad poverili Roberta Kvačka, aby sa tej diskusie s Václavom Králom za učiteľov zúčastnil, lebo na rozdiel od nás študentov vedeli o Václavovi Královi a jeho prístupe k prameňom svojej. Kvaček bol na besede, ktorú som moderoval, prítomný. Nezasahoval do nej, bol len pozorovateľ. My študenti sme boli z nižších ročníkov, na spôsoby a znalosti Václava Krála sme nemali a beseda sa nakoniec bez nejakých zvláštnych výsledkov skončila. Pre mňa dokonca úspešne, lebo som na požiadanie dostal miesto pomocnej vedeckej sily v ÚDESe (čo bola skratka Ústavu dejín evropských socialistických zemí, ako sa nazýval ústav, kde bol Václav Král riaditeľom). Nevedel som, že Čierneho Petra z tejto akcie získal Robert Kvaček, ktorého prítomnosť na tejto besede mu, ako mi Kvaček povedal, Václav Král nikdy neodpustil. V čase, keď sa stal Král vedúcim Katedry československých dejín na FF UK, mu to aj dal patričným spôsobom najavo.

Gustáv Husák mi odpovedal listom, že nechce ísť pred 13. zjazdom KSČ do Prahy. S Husákom som sa stretol krátko na to cez Veľkú noc 1966 v Bratislave. Odporučil mi na besedu historika – odborníka na dejiny odboja so špecializáciou na SNP, Viléma Prečana. Oslovil som ho a besedu s ním na fakulte aj uskutočnil. Musím len v tejto súvislosti poznamenať, že pri každom výsluchu, ktorý ma v budúcnosti čakal, patrila priam k folklóru otázka, odkiaľ sa poznám s Vilémom Prečanom. Odpoveď, že nás zoznámil Gustáv Husák, vadia vyšetrovateľom a v materiáloch týkajúcich sa mojej osoby, ktoré som neskôr v Archíve bezpečnostných zložiek našiel, sa táto informácia dopĺňala slovom „údajne“!

Vybavujem si ešte jeden jeho dôležitý prejav. Bolo päťdesiat rokov od vzniku Československa. Krajina bola obsadená sovietskymi okupačnými jednotkami. Prvýkrát po rokoch sa 28. október spomínal ako vznik Československej republiky a nie ako Deň znárodnenia. Bol pochmúrny dažďový deň. Pred budovou fakulty stáli stráž esenbák v sprievode vojaka ČSLA, čo sa v danej dobe stalo na nejaký čas bežným javom. V plnej posluchárni, číslo 109, som moderoval slávnostné zhromaždenie. Prehovorili traja rečníci: politológ Jaroslav Jirsa, filozof Karel Kosík a historik Robert Kvaček. Kvačkov veľmi pôsobivý, na historické paralely bohatý prejav končil slovami, ktoré som si zapamätal: „Československá otázka je otázka svetová!“

Robert Kvaček mi robil aj oponenta pri diplomovej práci, ktorú som vypracoval v seminári docentky Věry Olivovej. Prácu som obhájil a nastúpil na vedeckú aspirantúru do Historického a neskôr do Orientálneho ústavu ČSAV. V októbri 1972 som narukoval na prezenčnú vojenskú službu do Kutnej Hory. Na jar 1973 som v dvojtýždňových intervaloch absolvoval tri výsluchy štátnej bezpečnosti. Vyšetrovatelia – predstavili sa ako Trnka a Srnka – prišli skúmať moju „uprímnosť a pravdomlivosť“. Snažili sa zistiť, ktorý z učiteľov ma ovplyvnil, že ja, ktorý som popri histórii študoval hindčinu a uvažoval pôvodne o diplomovke o národno-oslobodzovacom hnutí v indických kniežacích štátoch, som zo semináru profesora Oldřicha Říhu prestúpil do diplomového semináru docentky Věry Olivovej. U nej som napísal diplomovú prácu o Demokratickej strane. Bol som prekvapený, koľko toho v tejto súvislosti o mne vedeli, dokonca aj to, že som diplomovku poslal Dr. Jozefovi Lettrichovi do USA. Zároveň sa ma pýtali konkrétne na niektorých ľudí. Mojou obranou na následné ponuky spolupráce, „ktorou som mal odčiniť škody, ktoré som ako predseda straníckej organizácie v krízových rokoch v študentskom hnutí napáchal“, bolo to, že som hovoril, že nepoviem len to, čo neviem. Aj napriek upozorneniu, aby som o týchto výsluchoch nehovoril, som vždy informoval tých, na mená ktorých sa pýtali. Pri vhodnej príležitosti som informoval Roberta, že sa príslušníci štátnej bezpečnosti pýtali aj na neho. Snažil som sa vyhovoriť odkazom na jeho osobné problémy, ktoré musel riešiť po tragickej smrti svojej prvej manželky Olgy, preto som nevyhľadával jeho spoločnosť. Nebola to pravda, ale chcel som od neho odvieť pozornosť. Stretli sme sa v bufete na FF UK, čo podľa mňa bolo konšpiračne najvhodnejšie, aby moja návšteva v uniforme na katedre nebola nápadná. Nevedel som, kto by to mohol pri vhodnej príležitosti proti niekomu z nás dvoch použiť. Cieľom mojej informácie bolo, aby vedel, že je predmetom záujmu Štátnej bezpečnosti. Ako to v súvislosti so mnou u neho ďalej pokračovalo, neviem. Nikdy som sa ho na to neskôr nepýtal.

Aj keď som až do novembra 1989 podstúpil v rôznych intervaloch rôzne výsluchy, tejto zásady som sa držal. Vždy som informoval ľudí, ktorých mená pri mojich výsluchoch padli, aby ráтали s tým, že sa niekto o nich zaujíma, ale nikdy sa mi nestalo, aby mi niekto iný povedal, že sa pri výsluchu pýtali na mňa.

Po návrate z vojny som mal dosť krušné obdobie týkajúce sa zamestnania, bývania, ale zmieňoval som sa o tom na iných miestach. Nakoniec som sa rozhodol odísť do pohraničia, kde som potom v Šluknovskom výbežku dvanásť rokov pôsobil ako vedúci mestského múzea v Rumburku, neskôr pobočky okresného múzea v Děčíne. Radil som sa o tom dôležitom kroku s Robertom, ktorý mi potvrdil správnosť môjho rozhodnutia. Čo som považoval za veľké významenie, bolo jeho pozvanie domov, na Spořilov, kde pripravil večeru. Bolo

to asi týždeň pred odchodom, v júli 1974, teda pred päťdesiatimi rokmi. Ja som bol v obavách, čo ma čaká, išiel som do prostredia, kde som nikoho nepoznal. Povzbudil ma, že všade sa dá žiť, že ako ma pozná, vytvorím si svoju spoločnosť a nestratím sa tam. Hovoril, že dejiny sa vyvíjajú, ale aby som si nerobil ilúzie, že táto doba sa rýchlo zmení. Bude mať modifikácie, ale tak skoro sa z toho nedostaneme. Mal už svoje skúsenosti z normalizácie, naznačil mi, že jeho miesto na fakulte tiež nie je isté. V tejto súvislosti hovoril aj o svojich starostiach s budúcnosťou syna. Bol vdovcom, mal zdravotné problémy týkajúce sa obličiek, a spomínal Olžinho brata, ktorý keby sa niečo s ním stalo, by sa mohol o malého Roberta postarať.

Potom prešlo päť rokov, v ktorých sme okrem mojej gratulácie k jeho narodeninám, jeho poďakovania a vzájomnej výmeny pohľadníc k Vianociam a do Nového roku nemali inú komunikáciu. Koncom roku 1979 som mu z Rumburku zatelefonoval a požiadal som ho o stretnutie. Chcel som sa poradiť o rigorózných skúškach. Moja mama mi neustále hovorila, že keď mám pred svojím menom len „promovaný historik“ a nie doktorský titul, ako keby som ani nemal dokončené štúdium. Sám som si pripadal ako „Lžidimitrij“, lebo každý mi hovoril: „pane doktore“. V telefóne mi Robert povedal, že nedávno pochoval otca a dohovorili sme sa na čo najskoršom januárovom stretnutí.

Pri stretnutí som ho požiadal, či by ma nevedol pri písaní doktorskej práce, ktorá musela byť napísaná čo najskôr (hovorilo sa, že od nového školského roku príde k nejakým administratívnym zmenám v udeľovaní tohto titulu), a súčasne poradil aj k prípravám na rigorózne skúšky. Problém bol v tom, že som z Rumburku mohol napísať iba takú prácu, pri ktorej by som nemusel študovať v archívoch, čo nebolo v mojej situácii možné. Tému sme vybrali spoločne, „Voľby na Slovensku v roku 1935“. K rigoróznym skúškam, ktoré by som mal robiť z filozofie a československých a svetových dejín, som vyslovil obavu, že by ma docent Miroslav Hroch, ktorý bol zvyčajne examinátorom pri svetových dejinách, nemusel pustiť ďalej z osobnej zaujatosti. Vec sa mala tak, že keď som bol členom fakultného výboru ČSM, vznikla na fakulte, išlo o rok 1966, opozičná kandidátka „KLIKOŽIV“ – Klika opozičných živlů, ktorá mala vtipný recesistický program a už skutočnosť, že bola opozičná, jej zaručovalo veľký počet hlasov. Oficiálny výbor ČSM, ktorý musel na to reagovať, okrem iného do svojho programu navrhol „nový bazén pre hrocha“. Miroslav Hroch, vtedy odborný asistent, bol za učiteľov vzhľadom na svoj mladý vek členom výboru mládežníckej organizácie. Tento recesistický návrh bral osobne a myslel si, že som to vymyslel ja. Skutočne som nebol pôvodcom tohto návrhu. Po krátkej úvahe mi Robert navrhol, aby som sa obrátil na prof. Miloša Tomčíka, ktorého som poznal ešte zo študentských rokov, či by som nemohol zložiť rigorózne skúšky zo

slovenskej literatúry. Aj sa tak stalo a nakoniec v júni 1980 ma pri rigorózných skúškach, keď bol prof. Tomčík v zahraničí, vyskúšal docent Vladimír Štěpánek, ale k slovenskej literatúre som si musel pribrať aj českú literatúru.

Začal som pravidelne chodiť každé dva týždne v pondelok ráno do Prahy na konzultácie a priniesol som text, na ktorom som v medzičase pracoval. Prvý text, myslel som, že tak bude možné, som napísal v esejistickom štýle, lebo som mal veľmi rád spôsob písania André Mauroisa o histórii. Hneď pri prvom stretnutí mi ho vrátil, že to je žurnalistika a musel som sa vrátiť k písaniu založenému na prečítanej literatúre, tlači a hlavne s dostatočným počtom z nej vychádzajúcich citátov. Rigorózne skúšky som zložil, prácu obhájil. Predsedom skúšobnej komisie bol slovakista docent Zdeněk Urban a filozofiu ma skúšala docentka Jaroslava Pešková.

Robert bol v decembri 1980 v talári prítomný za pedagógov pri mojej promócií, dokonca som prehovoril k plénu za študentov poďakovaním, ale ospravedlnil sa z ďalšieho posedenia s tým, že sa musí vrátiť do Jičína.

Ďalšie roky sme boli v kontakte ako predtým. Čo bolo pre mňa dôležité, ako som neskôr zistil, aj pre mnohých nielen mojich rovesníkov, ale aj mladších, boli jeho články, ktoré pravidelne uverejňoval v sobotňajšej prílohe Svobodného slova. V tej dobe mal veľa obmedzení. Prednášať na fakulte mohol, ale len 19. storočie, a verejne publikovať mohol len v odbojárskom týždenníku Hlas revoluce, v regionálnej tlači a v časopisoch Československej strany socialistickej. Pravidelne prednášal aj na jej politickej škole. Tam si medzi poslucháčkami neskôršie našiel aj svoju druhú manželku Miladu. Jeho články v sobotňajšom Svobodnom slove pod značkou „kk“ vyvolávali záujem. Boli z dejín diplomacie 19. a prvej polovice 20. storočia. Prinášali nielen portréty zaujímavých osobností, ale aj historické udalosti, ktoré zaujali čitateľov. Texty boli vtipné, poučné a otvárali trináste komnaty niektorých historických udalostí. Neskôr, po roku 1989, som sa od neho dozvedel, že boli prísne sledované Českým úradom pro tisk a informace a nie raz došlo aj k výčitkám. Redakcia Svobodného slova raz musela na vtedajšie pomery zaplatiť vyššiu finančnú čiastku, lebo Robert si dovoľil napísať, že v Spoločnosti národov bol najelegantnejšou osobnosťou britský minister zahraničných vecí Anthony Eden. Podľa názoru ČÚTI to tak nebolo a najelegantnejšou osobnosťou vtedajšej politickej Európy mal byť Jozef Vissarionovič Stalin, aj keď mimo uniformy si ho nikto nepamätal v nejakom civilnom oblečení. Viackrát som Robertovi hovoril, že tie články by mali byť len doplnené vysvetlivkami, lebo mnohé mená sú už pre dnešného čitateľa málo známe, ale zaslúžili by si opätovne publikovať. Tú úlohu, ktorú zohrali v dobe normalizácie, by v niektorých aspektoch zohrali aj dnes...

V roku 1985 som sa vrátil do Prahy a začal som pracovať v novovzniknutej inštitúcii Dom slovenskej kultúry. Mnohí moji priatelia a učitelia z radov historikov – Eduard Maur, Zdeněk Urban, Otto Urban, Josef Polišenský, Robert Kvaček, Zdeněk Beneš, Koloman Gajan, začali chodiť na programy Domu slovenskej kultúry a snažil som sa ich priťahovať k aktívnej činnosti. Ešte pred novembrom 1989 som organizoval seminár k 70. výročiu tragickej smrti gen. Milana Rastislava Štefánika, na ktorú som aj jeho, ako referenta, pozval. Zapamätal som si slová z jeho príspevku v diskusii, nie jeden, ale desať životopisov Štefánika by sme potrebovali! Veru čas mu dal za pravdu a v priebehu rokov sa tak aj stalo. Ešte keď spomínam na tento seminár nemôžem si odpustiť poznámku, že na radu doc. Zdeňka Urbana som sa obrátil na Dr. Renátu Wohlgemutovú, ktorá mala na FF UK na starosti Socialistickú akadémiu, aby nás finančne pri realizovaní seminára podporila. Nakoniec celý seminár financovala Socialistická akadémia a Dr. Wohlgemutová mi povedala: Konečne na niečo rozumné dáme peniaze! Píšem to preto, aby bolo vidieť, že koncom osemdesiatych rokov za „perestrojky“ sa dali robiť rôzne programy, len bolo treba mať vhodné nápady a chcieť ich realizovať.

Po politických zmenách sme sa pravidelne stretávali v spolkovej aktivite, Masarykovej, Benešovej, Štefánikovej a ďalších spoločnostiach či kluboch. K tomu pribudli pravidelné stretávania v Liberci, na každoročných seminároch o českých, slovenských a československých dejinách pre učiteľov dejepisu z Čiech a Slovenska. Tie začínali tradične Robertovým úvodným slovom. Po rozdelení Československa sa stal členom v roku 1994 založenej Česko-slovenskej komisie historikov, ktorá máva pravidelné zasadania dvakrát do roka. Tých stretnutí bolo viac, ale to sú už iné príbehy... Naposledy som ho stretol pri oslave jeho deväťdesiatky v júni 2022 vo vile Lanna, ktorú v spolupráci s Nadací manželů Krejčích pripravil Masarykov ústav, na aktivitách ktorého sa od obnovenia Masarykovej spoločnosti podieľal.

V živote som stretol veľa ľudí, mnohým z nich vďačím za podporu, pomoc, radu, ale k najvýznamnejším z nich pre mňa patrilo Robert Kvaček, ktorého pamiatku si týmito riadkami uctievam.

MEMORABILIE

Pokladna číslo 7 na hlavním nádraží

VLADIMÍR GONĚC

Ještě při gratulaci k Robertovým pětasedmdesátinám v této ročence (2007) jsem připomínal, že se jménem Robert Kvaček jsme se na brněnské fakultě setkali hned v první hodině historického prosemináře. Také jsem se jako student učil z proslulé příručky Robert Kvaček – Věra Olivová: Dějiny Československa, IV. Stále ještě jako uchazeč o historickou kvalifikaci, zcela ex privata industria, jsem studoval jeho práce Nad Evropou zataženo, Osudná mise i jeho dokumentární edici (připravenou s K. Gajanem) Deutschland und die Tschechoslowakei 1918–1945. A později společně s Martou Romportlovou jsme požadovali po našich studentech číst jeho Diplomáté a ti druzí jak pro ideový postup, tak pro řemeslný přístup autora.

Příležitosti k častému setkávání s Robertem Kvačkem se rozevřely na prahu 90. let, návazně s vystupňovanou intenzitou pak už v rámci Česko-slovenské komise historiků. A byl to on, kdo mne navrhl hlasem, jemuž nelze odporovat, k vedení redakce Česko-slovenské historické ročenky, aby mi následně sám nedocenitelně pomáhal.

Teď je namístě vysvětlit nadpis těchto slov: Robert byl nejen seniorem redakční rady, ale i duší Česko-slovenské historické ročenky. Po prvních sedmáct let byl i de iure spoluřešitelem grantu k vydávání ročenky u GAČR. Setkávali jsme se tudíž velmi často, někdy jen pro drobnosti, jako byl podpis dokumentu, leckdy na malou „provozní poradu“ k řešení redakčních jednotlivostí. Protože Robert rozvíjel v Praze i řadu aktivit mimo vlastní fakultu, nebylo pro něho zrovna příhodné, aby se „hnal“ až na fakultu kvůli malému praktickému setkání. A tak jsme se setkávali poměrně často i na hlavním nádraží, ať už před Robertovým odjezdem do Jičína, či po mém příjezdu do Prahy. A pro rozleh-

lost nádražního prostoru Robert upřesňoval bod srazu: „Pokladna číslo 7.“ (V původním uspořádání nádražní haly.)

V krátkosti se něco dohodlo, případně podepsalo, ale téměř vždy následoval ještě rozhovor – třeba až půlhodinový. Nezřídka i k tomu, co už se vůbec netýkalo ročenky, anebo Česko-slovenské komise historiků, někdy i k věcem zcela osobním. (Robert třeba projevoval zájem o studijní i první pracovní výsledky mých synů a sám zase naznačoval hrdost nad úspěchy svého syna).

Dovolím si zde tvrzení a současně poděkování, že právě Robert mne vyučil důkladné redaktorské práci. V mnoha dílčích záležitostech mi zkušeně doporučoval taktiku, jak na mnohé nespolehlivé nebo „jen“ nepořádné přispěvatele, jak a přes koho intervenovat (případně intervenoval sám), aby zpožďující se autor dodal, co dluží, kdy naopak naznačit, že při otálení se už nebude na příspěvek reflektovat, také však delikátně radil, jak hledat samo rozmezí, kdy čekat, či už nečekat. Robert dokázal velmi citlivě rozlišit, kdy trpělivost přinese pověstnou růži a kdy naopak zůstane růže jen naší iluzí, a je tedy nutno udělat tlustou čáru.

Robert se opakovaně nechával slyšet, že si považuje přednostně výsledků svého vzdělávacího působení proti svým vědeckým výstupům. A tak jsme spolu často rozmlouvali o práci se studenty. S Robertem jsme si notovali například v tomto: „Student má právo na jakoukoli otázku.“ Byť se zdá přednášejícímu nadbytečná, naivní či dokonce hloupá, „míček zůstává na straně přednášejícího“. Sám jsem rady v tomto směru slyšel od osobností ještě o generaci starších, jmenovitě ze „staré“ brněnské právnické fakulty od Vladimíra Kubeše a Jiřího Cvetlera. Stejně ovšem i jejich důrazné doporučení, že kdo již absolvoval, takové právo již nemá, a pokud si ho vynucuje, má narazit na nesmlouvavou reakci.

Zato Robert sám mne naváděl na přístup, že sice na jedné straně má examinator trvat na otázce a nemá nechat studenta při taktice odbíhání k jinému tématu, zároveň však se nemá zkoušet pouze v rovině „zná–nezná“, protože mnohem více znamená „umí–neumí“. Což v Robertově pojetí znamenalo „diagnostikovat“ studenta, co v něm doopravdy je, třeba počínaje postupem „chytrému napověz...“.

Co se týká stylu výuky, připouštěl, že encyklopedická výuka je sice také potřebná, avšak jako vedlejší aktivita, resp. jako úvod a východisko k následnému řešení problémů. K tomu zdůrazňoval, že dobře položená otázka či série otázek má při výuce pro studenta mnohem větší význam než encyklopedicky konstruovaný výklad. Jindy Robert rád rozvíjel téma, jak dobré je i naslouchat vlastním žákům a rovněž žákům jiných. A neváhat nejen s dobrou radou, ale i s přátelskou kritikou.

Přišla-li řeč na absolventy, opakovaně otevřel sentence, že naši dobří žáci nemusí, resp. nemají být jen úspěšnými vědeckými pracovníky. S Robertem Kvačkem jsme se shodovali, že praktici, které jsme naučili myslet a kteří zakotvili ve významných řídicích postech, určitě nejsou žádnou ztrátou, naopak. Robert má mezi svými žáky bývalého českého premiéra a člena Evropské komise; a o některých svých žácích tvrdil, že dokazují, že historik je jako ředitel podniku schopnější než absolvent ekonomické fakulty. Vícekrát jsme se – i nad zcela konkrétními jmény – shodovali v tom, že historik zpravidla bývá podstatně lepším žurnalistou než absolvent oboru žurnalistika (či v novém módním přebalu absolvent „mediálních studií“). Podobně že i graduovaný historik může být i špičkovým bezpečnostním analytikem etc. A shodli jsme se i v tom, že takové zaměstnání ani pro absolventa doktorského studia není ztrátou.

Vědeckému přínosu Roberta Kvačka, jeho přístupům k informačním zdrojům, analytickým postupům, konfrontování a vyhodnocování dílčích výsledků i postupům jeho syntetizující práce, stejně tak jednotlivým tematickým okruhům, na něž se v širokém záběru své vědecké činnosti zaměřoval, bude lépe se věnovat až s jistým odstupem času. Soubor skutečně důkladných studií si dovoluji navrhnout k vydání při příležitosti 100 let od jeho narození. Robert si to zaslouží a naše historiografie to potřebuje.

Připomeňme alespoň jeho úsilí hledat „ducha doby“. Samozřejmě nikoli jako abstraktum podle nepodařených učebnicových „výkladů“ Hegelovy filosofie, nýbrž skutečně „živého“ ducha doby ve smyslu spletnice zejména vědomých (ale i podvědomých) aktivit lidí. Robert vznášel požadavek po duchu doby neustále pátrat a na něm stavět porozumění a výklad, který se teprve takto stane smysluplným. O Robertovi je známo že ho nejraději hledal v dobové literatuře; v našich rozpravách jsem mu zase dával najevo svoji preferenci v architektuře a výtvarném umění (jejichž explozivní vývoj je tak příznačný právě třeba pro meziválečné období). A Robert to rád přijímal.

Obdivuhodná byla jeho schopnost nalézat překvapivé souvislosti či paralely nejen až na konci Evropy, ale případně i u protinožců. A neméně obdivuhodné byly i Robertovy „drobné útvary“. I ty by si zasloužily zvláštní zpracování, počínaje Robertovou schopností vysoce koncentrovaného vyjádření na malé ploše. Na pěti až šesti stranách dokázal vyjádřit více než jiný historik na padesáti stranách.

Připomeňme jednu záležitost, která Roberta značně iritovala, přesto na ni reagoval se svým pověstným nadhledem, totiž hlásání zásady, že je třeba mít především názor a ten prezentovat. Názory stavěné na vodě dokázal Robert elegantně zpochybnit, ať šlo o výroky historika, anebo „jenom“ žurnalisty. Avšak v případech zaryté nepoučitelnosti mluvčích, či mluvků, Robert neváhal i nakop-

nout, ať šlo o výklad problému, anebo třeba o postup „vědecké politiky“. A někdy v jednom o obojí.

Anonymně vzpomenu jedno setkání, při němž jsme s Robertem seděli vedle sebe. Jeden řečník se otřel o edice dokumentů z nejnovějších dějin, jmenovitě pak o velkou edici dokumentů československé zahraniční politiky z meziválečného období. Robert se obrátil ke mně, že to bere jako výraz dobové módy, že ať se řečník vymluví. Řečník se však ještě rozohnil a použil výraz „archivní krysy“. Tak jsem jen špitl Robertovi, že to už je snad „přes čáru“. Robert si vzal slovo a položil sérii otázek typu „na čem že se mají napříště rozvíjet módní konstrukce, když se nebude možno opřít o solidní základy edic dokumentů...“ atp. Když jsme se setkali s Robertem napříště, jen utrousil, že zjistil, že rozpálený řečník dostal předtím negativní odpověď na svou grantovou žádost.

Jiný náš kolega z Robertovy generace, Josef Válka (ročník 1928), měl na podobné postavy vyhrazenou a vyhraněnou přihrádku: „ti, kterým je líno chodit do archivů“.

Vzpomínat budeme na Roberta i v našem kruhu kolem projektu „Osobnosti slovenské politiky“. Robert rád dojížděl na výroční konference do Martina. Velmi důrazně se vyjadřoval k potřebě zpracování příslušných konkrétních osobností, pomáhal vybírat, resp. hledat přispěvatele a rovněž sám přispíval svými skvělými charakteristikami. Svazek o Ivanu Markovičovi, na který se zvláště těšil, už nemohl dostat do vlastních rukou; je aspoň věnován jeho památce.

A ještě jednou budu zcela osobním a díky vzdávajícím. Argumentace právě jeho oponentského posudku nastavila celkové zaměření diskuse při obhajobě mé disertace k velkému doktorátu a zapůsobila na ctihodnou komisi natolik, že výsledek jejího jednání byl zcela jednoznačný.

Odešel nám velmi moudrý historik, místo něho zůstává velká proluka.

MEMORABILIE

**Magister et amicus.
Několik vzpomínek na Roberta Kvačka
(5. 7. 1932 – 27. 4. 2024)**

JAN RYCHLÍK

Ve středu 27. dubna 2024, dva měsíce před svými dvaadvadesátými narozeninami, navždy opustil tento svět vynikající historik a dobrý člověk, profesor Robert Kvaček. Nechci a nebudu zde psát klasický nekrolog – to už udělala řada mých kolegů. Chci se jen podělit o několik svých osobních vzpomínek na tohoto vzácného člověka, svého učitele a přítele.

Je tomu už půl století, co jsem na počátku října 1974 poprvé vstoupil do místnosti č. 201 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, abych se jako student 1. ročního oboru národopis-dějepis zúčastnil prosemináře Roberta Kvačka. Robert Kvaček, tehdy docent moderních československých dějin, si nás všechny zapsal. U mého jména se na okamžik zarazil a pak se zeptal, zda nejsem příbuzný s hudebním skladatelem Janem Rychlíkem, kterého kdysi znal. Odpověděl jsem, že jsem jeho syn, ale že otec je bohužel už deset let po smrti. Tak jsme se poprvé seznámili. Dodnes mám schovaný svůj vysokoškolský index: je v něm zapsáno, že jsem 22. května 1975 složil u docenta Roberta Kvačka zkoušku a dostal známku „výborně“. Do Kvačkova semináře jsem chodil i následující rok. Pamatuji si, že jsem dostal za úkol vypracovat seminární práci o mladočeském politikovi Josefu Kaizlovi na základě jeho osobní korespondence, kterou kdysi vydal Zdeněk Tobolka. Byla to moje první historická studie vůbec a lituji, že jsem si nenechal její kopii; možná, že zůstala v Robertových papírech a možná se někdy najde.

Robert Kvaček ve svých seminářích opakovaně říkal, že historikovo dílo nemůže být jen suchým výčtem faktů, které se v minulosti udály, ale musí mít také čtivou formu, aby čtenáře oslovilo. Kvaček byl skutečně velmi dobrým stylistou a jeho práce se dobře čtou. Sám měl duši umělce. Pro úplnost zde zmiňuji ještě jedno Kvačkovu doporučení, které jsem si zapamatoval: říkal nám, že základem práce historika jsou krabice na boty, kam si ukládá své výpisky z archivů a přečtené odborné literatury. Dnes, kdy máme digitální fotoaparáty, kopírovací přístroje a přenosné počítače jsou již samozřejmě ručně psané výpisky zakládány do krabic či pořadník vývojem dávno překonány; přesto mnozí z nás dříve narozených doma ještě krabice s kartičkami schováváme.

Bylo mně už jako studentovi divné, že Robert Kvaček je docent a vede pro-seminář pro první ročník, což normálně dělají asistenti, zpravidla ti začínající. Od starších kolegů jsem se po čase dozvěděl, že Kvaček má pro svoje odborné práce o dějinách první republiky a Mnichově a svoje aktivity v roce 1968 zakázáno přednášet moderní dějiny 20. století. Katedře československých dějin (tedy předchůdci dnešního Ústavu českých dějin) na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy tehdy vládl Václav Král, který v letech 1970–1971 čistil fakultu od „revizionistických a oportunistických živelů“, mezi které samozřejmě řadil i Roberta Kvačka. Král měl s Kvačkem odborné i osobní spory už od konce padesátých let a neměl ho rád, jenže po čistkách na počátku sedmdesátých let jej neměl kým nahradit. Povolil proto Kvačkovi vést cvičení a semináře. Kvaček tak sice mohl na katedře zůstat, ale pod Královým přísným dozorem. Nemohl cestovat do ciziny a v prvních letech ani publikovat. Normalizace tak přetřela Kvačkovu badatelské úsilí v jeho neplodnějším věku. Časem se jeho postavení trochu zlepšilo: mohl přednášet alespoň dějiny druhé poloviny 19. století.

Po svém absolutoriu v roce 1979 jsem Roberta Kvačka potkával následujících deset let jen sporadicky. Kvaček se tehdy věnoval píše kulturním dějinám, ale začal také znovu publikovat. Z tohoto období mám jednu vzpomínku: v polovině osmdesátých let přijela do Prahy Teodorička Gotovska, mladá bulharská historička-bohemistka, s níž jsem se znal ze svého pobytu v Sofii. Chtěla napsat práci o vztahu Malé dohody a Bulharska. Jako odborný školitel jí byl přidělen politicky prověřený historik-bulharista doc. Čestmír Amort. Jenže Amorta téma nezajímalo (a asi o něm ani mnoho nevěděl) a navrhoval, aby Gotovska místo toho psala o bulharské emigraci v Československu ve dvacátých letech 20. století. Tohle téma zase nezajímalo Teodoričku Gotovskou. Já a několik přátel jsme Teodoričce doporučili, aby se obrátila na Roberta Kvačka, který by snad věděl, jak jí pomoci. Kvaček byl ochoten práci vést, ale upozornil, že to nepůjde oficiálně. Řešení se nakonec našlo: Čestmír Amort souhlasil, aby vedení převzal Robert Kvaček, formálně ale jen jako konzultant. Obhajoba dopadla

velmi dobře a práce byla vysoce oceněna, což pak Amort vydával za svoji zásluhu, ačkoliv ve skutečnosti práci nevedl. Práce později vyšla v Bulharsku tiskem.

Po roce 1989 se Kvaček konečně mohl plně rozvinout a vrátit se k československým dějinám 20. století a mezinárodním vztahům v tomto období. V roce 1990 dostal také po třiadvaceti letech konečně profesuru, kterou si zasloužil už dávno. Mohl zase cestovat a přednášet pro veřejnost, což jej vždycky bavilo. Opět vystupoval ve veřejném prostoru, promlouval v rozhlase a v televizi. Začali jsme se nyní častěji potkávat na různých konferencích. Já sám jsem na podzim 1992 začal přednášet na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, a tak jsme se stali i kolegy v zaměstnání. Když Robert Kvaček po letech odešel na Technickou univerzitu do Liberce, převzal jsem v Praze plně jeho výuku a nastoupil na jeho místo. Svým způsobem jsme zřejmě byli nějak osudově spjati: i v Liberci jsem totiž začal učit, nejprve externě, a potom na plný úvazek. Ale nebylo to jen působení na univerzitách v Praze a v Liberci, kde se naše cesty potkaly: od roku 1994 jsme byli oba členy Česko-slovenské komise historiků, kterou Kvaček pomáhal založit společně s Vilémem Prečanem, a oba jsme se od roku 1991 každoročně zúčastňovali srpnových seminářů k česko-slovenským vztahům pořádaných Katedrou historie Technické univerzity v Liberci. Téměř tři desetiletí Robert Kvaček vždy seminář zahajoval; jeho eseje na příslušné téma semináře byly brilantní a jeho vystoupení nezapomenutelná.

Souborný elektronický katalog České republiky uvádí u Kvačkova jména celkem 92 knižních položek, tedy knih, které Kvaček sám napsal nebo se na nich podílel, případně byl jejich editorem. Počet odborných a populárních článků se pohybuje v řádu stovek. Ale Kvaček byl současně vynikajícím pedagogem, který vyškolil celou řadu svých následovníků. Zemřel, tak jako musíme zemřít všichni, avšak vytvořil dílo, které zde trvale zůstane. Sám své práce nikdy veřejně nechválil. Přitom plným právem – kdyby nebyl člověkem velmi skromným – o sobě mohl po vzoru římského básníka Ovidia napsat: *Iamque opus exegi, quod nec Iovis ira, nec ignis, nec poterit ferrum, nec edax abolere vetustas*. Tedy česky: Vytvořil jsem dílo, které nezničí ani blesk, ani oheň, ani meč, ani zub času.

RECENZE | ZPRÁVY

RECENZE | ZPRÁVY

Aristokracia podunajskej monarchie do zániku Rakúsko-Uhorska

RUDOLF MANIK

ŽUPANIČ, Jan: *Habsburská šlechta. Proměna elit podunajské monarchie v dlouhém 19. století*. Praha 2023. 896 s.

Desaťročia výskumu profesora Ústavu svetových dejín Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej a vedúceho vedeckého pracovníka Historického ústavu Akadémie vied Českej republiky prof. Jana Županiča v oblasti vývoja aristokracie na území podunajskej monarchie v 18. až 20. storočí sa premietli v roku 2023 do rozsiahlej predkladanej publikácie. Monumentálna monografia je záberom viacerých aspektov šľachtickej spoločnosti Rakúskeho cisárstva i rakúsko-uhorskej monarchie až do zániku habsburského mocnárstva. Po úvode sa kniha člení na 16 kapitol, záver, zoznam prameňov a literatúry, zusammenfassung a menný register.

Autor v úvode prezentuje svoj zámer priblížiť vývoj aristokratickej vrstvy v Rakúsku, resp. Rakúsko-Uhorsku od napoleonských vojen až do konca prvej svetovej vojny. Poukazuje pritom na zmeny v ponímaní šľachtických titulov od príslušnosti k najvyššej vrchnostenskej hierarchii po špecifickú formu štátneho vyznamenania. Primárne pramene pri písaní monografie prof. Županič získal z archívov v Českej republike, Rakúsku, Nemecku, Švajčiarsku, Maďarsku, vo Vatikáne i na Slovensku.

V kapitole Ako sa stať šľachticom sú podrobne spomenuté všetky spôsoby nadobudnutia príslušnosti k aristokratickému stavu. Prvým druhom bolo automatické získanie titulu, a to narodením šľachticovi, sobášom, získaním úradu (pri katolíckych prelátoch), udelením Radu Márie Terézie a najvyšším kabinet-

ným listom, resp. najvyšším rozhodnutím (panovníka). Najčastejším druhom získania šľachtictva bolo udelenie titulu po splnení administratívnych požiadaviek, teda tzv. systematizované šľachtictvo (pri vojakoch, držiteľoch radov či renobilitovaných osobách), príp. do roku 1868 najvyšším rozhodnutím. Bez *de iure* právneho nároku na nobilitáciu sa šľachtictvo získavalo legitimáciou, adopciou, prenesením titulu, vydržaním, zdedením fideikomisu či akceptáciou zahraničného aristokratického stavu. Poslednou možnosťou patriť k aristokracii bolo výnimočné udelenie osobného šľachtictva (na rozdiel od častého získania titulu takýmto spôsobom napr. v Bavorsku), *ad personam* však bol status šľachtica priznávaný prevažne len pri duchovných katolíckej cirkvi. Marginálne možno uviesť, že v tejto kapitole autor neopomenul skutočnosť, že členovia vládnucej Habsbursko-lotrinskej dynastie po vyrovaní z roku 1867 nedisponovali rakúskym ani uhorským občianstvom, ale mali exteritoriálny štatút obdobný diplomatom zahraničných krajín.

Kapitola Šľachtická titulatúra Rakúskeho cisárstva približuje hierarchiu aristokracie od prostého šľachtictva, cez stav rytierov, následne slobodných pánov, potom grófov, až po najvyššie postavené kniežatá (výnimočne vojvodov). Prvými v poradí za habsbursko-lotrinskou dynastiou pritom boli v monarchii vojvodské rody *Reichstadt* (Bonaparte-Habsburg od roku 1818) a *Hohenberg* (Habsburg-Chotek od roku 1908). Spomenuté sú i taxy za udelenie titulu či za vyhotovenie erbu, ako aj rôznorodosť oslovení aristokratov. V období 1804 až 1918 bolo v podunajskom mocnárstve udelených, resp. potvrđených 34 titulov kniežat a 3 tituly vojvodov, z toho v Uhorsku sa kniežatami stali v roku 1911 Tazilo gróf Festetics a v roku 1917 Elemér gróf Lónyay. V krajinách svätoštefanskej koruny sa do kniežacieho stavu povyšovala šľachta neskoršie než v dedičných územiach či krajinách svätováclavskej koruny, vôbec prvým kniežaťom sa tu stal 1687 Pavol Esterházy. Na rozdiel od tohto titulu (s oslovením *Jasnosť*) sa v rovnakom období v habsburskej ríši udelilo 197 titulov grófa (s oslovením *Osvietenosť*), z toho 50 v Uhorsku. Na nižšom stupni stál titul slobodného pána, resp. v Uhorsku baróna (s oslovením *Urodzenosť*), udelený vo vyššie spomenutom období v 1 439 prípadoch, z toho 198 v Zalitavsku. V predlitavskej časti monarchie existoval aj nižší stupeň šľachtictva s titulom rytiera udeleného v rokoch 1904 až 1918 v 2 710 prípadoch. Najnižším aristokratickým rangom v oboch častiach mocnárstva bolo prosté šľachtictvo, za dobu Rakúskeho cisárstva, resp. Rakúsko-Uhorska ho získalo až 5 398 osôb.

Kapitola Listy, prednesenia a supliky uvádza 3 základné spôsoby nobilitácií v podunajskej monarchii. Tým najprestížnejším bolo vydanie najvyššieho listu panovníka a najčastejším zase prednesenie. Toto prednesenie sa mohlo realizovať na základe doporučenia nejakého štátneho úradu, ale aj žiadosťou samotné-

ho potenciálneho prijímateľa titulu či v zmysle návrhu tretích osôb. Tretím spôsobom prijatia do radov aristokracie boli supliky osôb, ktorým bol udelený príslušný rad, išlo o tzv. systematizované šľachtictvo. K týmto radom patrili Rad Márie Terézie, Rad svätého Štefana, Leopoldov rad a Rad železnej koruny.

K ďalším atribútom vstupu medzi aristokraciu patrili Diplomy, taxy, predikáty a erby. V poslednom roku existencie monarchie bola suma za zhotovenie nobilitačného diplomu stanovená pri titule kniežata na 3 240 korún, grófa 1 520 korún, baróna 1 260 korún, rytiera 850 korún a pri prostom šľachtictve 330 korún. V porovnaní s tým boli taxy za vydanie nobilitačných listín v susednom Prusku v sume 1 200 mariek za titul slobodného pána a 600 mariek za titul prostého šľachtica, pričom výmenný kurz bol v roku 1912 1,176 rakúsko-uhorských korún za 1 nemeckú marku. Tituly sa udeľovali i *post mortem*, napr. rodina padlého plk. Othmara Muhra získala v roku 1915 po povýšení do aristokratického stavu predikát de Limanowa podľa miesta úmrtia dôstojníka na haličskom bojisku. Dejiská bojov sa stali objektom viacerých predikátov udelených počas prvej svetovej vojny, sočské San Martino si k svojmu priezvisku pridalo až 5 dôstojníkov c. a k. brannej moci.

Príslušnosť k aristokracii v rámci nežného pohlavia je predmetom kapitoly Nobilitácie u žien. V Uhorsku nikdy nemohla získať žena šľachtický titul sama, ale vždy len prostredníctvom manžela, príp. otca okrem výnimočne vyššie spomenutej nobilitácie manželky post mortem jej manžela (ak tento zanechal aj mužského potomka). V predlitavskej časti štátu boli ženy povyšované i za zásluhy svojho otca (dcéry veľkopriemyselníka a zbrojára Josefa Werndla v roku 1902) či za pôsobenie v duchovnej službe (príslušníčky Inštitútu blahoslavenej Panny Márie t. j. *Congregatio Jesu*). Ďalším spôsobom zaradenia do urodzeného stavu bolo povolenie panovníka na používanie šľachtického titulu udeleného v zahraničí, napr. v rokoch 1905 a 1916 schválil cisár dvom aristokratkám používanie titulu pápežskej barónky (*Baronissa Romana*).

Náboženské aspekty pri nobilitáciách sú spomenuté v kapitole Otázka konfesie. Tituly v habsburskej ríši získavali okrem katolíkov aj príslušníci iných kresťanských denominácií, ako i Židia. Podľa výskumu autora bolo do šľachtického stavu povýšených v období 1789 až 1918 celkovo 237 vyznávačov Mojžišovej viery s 264 udelenými titulmi (niektorí z nich dosiahli postupne na vyššie stupne aristokratického rebríčka), z nich 30 dosiahlo až titul slobodného pána. Z profesijného hľadiska zaujme fakt, že z izraelitských nobilitácií v rokoch 1850 až 1918 až 65 % predstavovali podnikatelia (bankári, veľkoobchodníci a továrnici), 12 % úradníci súkromných firiem, 9 % dôstojníci a 4 % právnici. K nobilitovaným osobám c. a k. monarchie však patrili i moslimovia, napr. v roku 1899 sa stal rytierom viedenský rodák a bývalý generálny guvernér západosu-

dánskeho Dárfúru Rudolf Carl Slatin Paša a v roku 1902 aj sarajevský starosta Mehmed bej Kapetanovič Ljubušak.

Špecifické podmienky v zalitavskej časti mocnárstva popisuje autor v príznačne a stručne označenej kapitole Uhorsko. V roku 1840 tu žilo z 12 700 000 obyvateľov až 800 000 šľachticov (vrátane príslušníkov 200 magnátskych rodín), teda asi 6 % populácie, zatiaľ čo v rakúskej časti monarchie patrilo k aristokracii len 3,2 % osôb. Najvyšší podiel mala aristokracia v Sedmohradsku – v roku 1851 až 15,28 %, naproti tomu na Morave iba 0,18 %. Osobitosťou bolo aj obligatórne verejné oznámenie nobilitácie predložením listiny o šľachtictve (*armálesu*) na stoličnom zhromaždení pod trestom neplatnosti. Rozdielnosť s predlitavskou časťou monarchie spočívala aj v tom, že v Uhorsku šľachtictvo nemohlo byť udeľované cudzincom, a teda ani osobám s rakúskym občianstvom. V období 1804 až 1918 bolo do radov zalitavskej aristokracie povýšených asi 25 osôb ročne, čo zodpovedalo napr. nobilitáciám v Prusku, kde v rokoch 1870 až 1918 dosiahlo šľachtický titul 1 315 osôb (z toho 1 094 prosté šľachtictvo). Aj v Uhorsku sa v epoche dualizmu nobilitovali najviac podnikatelia, advokáti a notári (35 % novošľachticov), 30 % tvorili dôstojníci, 22 % úradníci a 9 % vedci i umelci. Uhorskí šľachtici pritom boli oprávnení v ostatných provinciách mnohonárodnostnej ríše používať predikát *von* napriek tomu, že im v domácom nobilitačnom diplome nebol udelený. Popri nobilitačných taxách navyšovaných v dôsledku vojnovnej inflácie od roku 1916 (od 3 150 korún u prostého šľachtictva po 10 500 korún pri novošľachtických grófskych rodoch) boli v porovnaní s Rakúskom vyššie aj poplatky. Za zhotovenie nobilitačného diplomu (v roku 1918 pri titule kniežata 2 245,60 korún, grófa 1 825,60 korún, baróna 1 590,60 korún, prostého šľachtica teda zemana v luxusnom prevedení 1 099 korún alebo v obyčajnej proveniencii 709 korún a udelenie predikátu navyše stálo 465,60 korún). Do roku 1847 sa pritom nobilitačné armálesy vyhotovovali v úradnom jazyku krajín svätoštefanskej koruny, teda v latinčine. Rôznorodé bolo aj neoficiálne oslovanie aristokratov počas dualizmu, gróf-veľkostatkár bol *excelenciás gróf úr* (Jeho excelencia pán gróf), gróf s menším majetkom *méltóságos úr* (urodzený gróf), schudobnený gróf iba *gróf*, veľkostatkár zo strednej šľachty *tekintetes úr* (urodzený pán), zeman *úr* (pán) a bezmajetný šľachtic *nemes* (urodzený).

Osobitnou súčasťou habsburskej ríše bola Bosna a Hercegovina, okupovaná od roku 1878 a anektovaná v roku 1908. V zmysle ústavy z roku 1910 obyvatelia tejto provincie spravovanej Spoločným ministerstvom financií získali zvláštnu bosensko-hercegovinskú krajinskú príslušnosť. Aj vzhľadom na krátkosť času do zániku rakúsko-uhorskej monarchie a nevyjasnenú príslušnosť provincie,

ktorej populácia nedisponovala predlitavským ani zalitavským občianstvom, sa k udeľovaniu šľachtických titulov nepristúpilo.

Ďalšou kategóriou aristokratov sa stali Zahraniční šľachtici – šľachtici zo zahraničia. Okrem iných náležitostí sa pri nobilitáciách cudzincov zisťovalo, či s povýšením súhlasí panovník a vláda domovského štátu potenciálneho aristokrata, alebo či tento pochádza z krajiny, ktorej vládár neudeluje šľachtictvo, príp. takýto štát aristokraciu *de iure* ani nemá, ako napr. Osmanská ríša. Tak bol napr. v roku 1806 titul rytiera udelený osmanskému veľkoobchodníkovi pôvodom z talianskeho Livorna, Raphaelovi Picciotovi. Ďalšou skupinou boli cudzí aristokrati, ktorí po získaní rakúskeho občianstva museli požiadať panovníka o konfirmáciu ich zahraničného titulu. Ešte zložitejšou situáciou bolo potvrdenie zahraničného titulu, ktorý bol občanom monarchie získaný v cudzine. Z nositeľov cudzozemských titulov boli spomenutí advokáti Anton Gargantini ako patrícus mesta Ravenna s pápežským titulom *Conte* a Franz Xaver Haberer povýšený v roku 1873 do stavu slobodných pánov lichtenštajnským kniežatom. Sasko-cobursko-gothajský vojvoda Ernst II. zase v roku 1900 udelil titul slobodného pána majiteľovi baní a hutí v Košických Hámroch Ottokarovi Jacobsovi.

Kapitola *Noblesse d'épée* alebo systematizované šľachtictvo pojednáva o nobilitáciách na základe zásluh. Obdobne v Rusku od prijatia hodnostnej tabuľky imperátora Petra I. Veľkého z roku 1722 dedičný šľachtický titul nadobúdali dôstojníci od zaradenia už do najnižšej 14. hodnostnej triedy a úradníci štátu, resp. dvora až od 8. hodnostnej triedy. Od roku 1757 mohol v habsburskej ríši každý dôstojník po odslúžení 30 rokov požiadať o udelenie šľachtického titulu. V roku 1862 bolo cirkulárom upresnené, že sa toto vojenské šľachtictvo týka služby v bojových jednotkách, panovníckej garde či námorníctve, netýkalo sa teda napr. správy hraníc, vojenskej polície, inšpekcie budov, kancelárskej služby a pod. V praxi sa vojnové roky, keď c. a k. monarchia viedla vojnu, započítavali do systematizovaného šľachtictva dvojnásobne. Po úprave z roku 1896 bolo nutné pôsobenie dôstojníka v armáde až v dĺžke 40 rokov, po štyroch decéniách služby mali zároveň príslušníci dôstojníckeho zboru nárok na dôchodok. Naopak dovolenka s čakateľným počas zdravotnej či inej neprítomnosti dôstojníka v armáde sa do vojenského šľachtictva nezaráčavala. Osobitný charakter malo pre dôstojníkov c. a k. armády získanie šľachtictva prostredníctvom udelenia niektorého z radov mocnárstva. Držiteľia Radu svätého Štefana, Leopoldovho rada, Radu železnej koruny a Radu Márie Terézie mohli požiadať o udelenie titulu rytiera alebo slobodného pána, po roku 1884 však už len po obdržaní posledného z uvedených radov. Z ostatných dekorácií nevyhnutných na získanie titulu rytiera patrili rytiersky kríž Leopoldovho radu (určený pre podplu-

kovníkov, plukovníkov a generálmajorov) alebo Rad železnej koruny 3. triedy (získavali ho nadporučíci, hajtmani a majori). Na titul slobodného pána zase musel dôstojník obdržať komandérsky kríž Leopoldovho radu (stanovený pre hodnosť podmaršala a generála zbraní), resp. Velkokríž Leopoldovho radu (pri generáloch zbraní a poľných maršaloch), príp. Rad železnej koruny 2. triedy (u podmaršala) alebo 1. triedy (u generálov zbraní). Práve pre príslušníkov armády zriadený Vojenský rad Márie Terézie získalo v období 1758 až 1918 až 1 069 obyvateľov monarchie a 171 cudzincov, z toho 61 dosiahlo najvyšší rang veľkokrížníka. Výnimočným prípadom bolo aj povýšenie pozostalých zomrelého dôstojníka do šľachtického stavu bez ich žiadosti, a to rozhodnutím panovníka, takto boli v roku 1918 do stavu slobodných pánov nobilitovaní manželka a deti neb. veľkoadmirála Antona Hausa. Počas prvej svetovej vojny bol pozostalým po padlých dôstojníkoch udelený šľachtický titul v Rakúsku v 58 prípadoch a v Uhorsku v 6 prípadoch. Za obdobie 1757 až 1918 v západnej časti monarchie obdržalo prosté šľachtictvo 3 943 dôstojníkov. Počas dualizmu (1867–1918) zase bolo v Predlitavsku nobilitovaných 2573 a v Zalitavsku 1 027 príslušníkov dôstojníckeho stavu (z toho v Uhorsku 203 počas 1. svetovej vojny).

Od stredoveku ako druhý typ európskej aristokracie popri „šľachte mečov“ (*noblesse d'épée*) vystupovala „šľachta plášťov“ (*noblesse de robe*), ktorej priblíženie tvorí obsah kapitoly Habsburská šľachta talárov. V c. a. k. monarchii pritom na rozdiel od napr. Württemberska nebolo so získaním nejakého úradníckeho miesta spojené udelenie šľachtického titulu. Postupne sa v mocnárstve vytvárala úradnícka „nová“ šľachta (pri „starej“ aristokracii bol zväčša titul v držbe rodu aspoň 150 rokov), ktorej príslušníci dosiahli aj na vyššie než prosté šľachtictvo, napr. bývalý advokát Jakob Ignaz Daudlebsky von Sterneck sa ako radca českého krajinského súdu stal v roku 1786 rytierom a na poste komorného prokurátora získal v roku 1812 titul slobodného pána. Spomedzi štátnych úradníkov bol dokonca titul kniežata udelený rakúskemu predsedovi vlády z obdobia 1898 – 1899 Františkovi grófovi Thun-Hohensteinovi za jeho profesijné exponovanie sa. Zastúpenie medzi vyslancami Rakúsko-Uhorska mali šľachtici s jednou výnimkou absolútne, diplomati museli povinne ovládať nemčinu a francúzštinu. Aj v prípade úradníckej šľachty existovala možnosť priznania titulu pozostalým, v roku 1894 manželka a deti bývalého advokáta, ministra spravodlivosti i generálneho prokurátora Predlitavska Juliusa Glasera obdržali titul slobodného pána 9 rokov po smrti ich manžela a otca. Pri úradníckej aristokracii mohli jej príslušníci požiadať o udelenie prostého šľachtictva od 5. hodnostnej triedy (napr. dvorský a ministerský radca alebo policajný riaditeľ v Prahe či v Terste), rytiera od 4. hodnostnej triedy (sekčný šéf, vyslanec,

krajinský prezident, policajný prezident vo Viedni, generálny prokurátor) a slobodného pána od 3. hodnostnej triedy (predseda vlády, minister, veľvyslanec, miestodržiteľ, prezident najvyššieho súdu). Na rozdiel od dôstojníkov Cisárskej a kráľovskej brannej moci však úradníci nedisponovali *de iure* právnym nárokom na povýšenie do aristokratického stavu. Okrem štátnych úradníkov však tituly získavali aj úradníci samosprávy, tak bolo napr. v roku 1874 udelené prosté šľachtictvo exadvokátovi a bývalému starostovi Jihlavy Johannovi Mertovi.

Ďalšou osobitnou kategóriu v aristokracii sú príslušníci kňazského stavu priblížení autorom v kapitole Duchovenstvo. V štáte hrala cirkev podstatnú úlohu a s držbou niektorých katolíckych benefícií bol spojený titul kniežata. Patrili k nim arcibiskupi z Viedne, Prahy, Olomouca, Salzburgu a Gorice i biskupi z Brixenu, Tridentu, Gurku, Lubľany, Lavantu, Seckau a Krakova, ako aj Velkoprior radu maltézskeho rytierov. Oficiálne boli tituly kniežat – arcibiskupov a biskupov vrátane ich heraldických prvkov (kniežacej koruny s plášťom) zrušené pápežom až v roku 1951. Aristokratmi sa však mohli stať aj nekatolíci, uhorské šľachtictvo bolo udelené v roku 1797 srbskému pravoslávnenému biskupovi v Budíne Dionysiovi Popovicovi, v roku 1910 židovskému rabínovi Budapešti Mózesovi Freudigerovi a v roku 1914 luteránskeho biskupa v Bányi Gusztávovi Scholtzovi.

Kapitola Sociálny vzostup podnikateľov popisuje zaraďovanie členov tejto novokreovanej society medzi aristokraciu podunajskej monarchie. Obchodníci mohli získať šľachtictvo za zásluhy humanitárne (dobročinnosť, príp. zakladanie škôl), o štát (obchod s erárom, resp. zabezpečovanie úverov krajine) alebo o ekonomický rozvoj (v priemysle či poľnohospodárstve). V období 1848 až 1918 bolo v habsburskom súštatí nobilitovaných celkovo 829 obchodníkov, priemyselníkov a bankárov. Dôvody k ich zaradeniu medzi domácu aristokraciu spočívali často v protežovaní štátnych záujmov v zahraničí, reprezentácii mocnárstva na svetových výstavách, podpore vládnej politiky či daroch na všeobecne prospešné účely. Obvyklá suma týchto extrémne vysokých darov predstavovala pri prostom šľachtictve 180 000 korún, pri titule rytiera 300 000 korún a pri titule slobodného pána až 450 000 korún.

Iné kategórie obyvateľstva zaraďujúce sa medzi rakúsko-uhorskú aristokraciu sú spomenuté v kapitole ... a tí ďalší. Patrili k nim umelci, veľkostatkári, politici, lekári a vedci, ako napr. Jan Evangelista Purkyně, ktorý sa stal v roku 1869 rytierom. Spomedzi právnikov sa napr. v roku 1872 stali rytiermi prvý prezident výboru Advokátskej komory v Čechách Friedrich Wiener a prvý prezident Spolku notárov v Čechách Jaroslav Rilke. K novinárom povýšeným do šľachtického stavu patril napr. bývalý advokátsky koncipient Marcell Frydmann, ktorý sa stal v roku 1899 rytierom von Prawy.

Predposledná kapitola monografie Neskorokarolovská šľachta sa zaoberá novými členmi aristokratického stavu povyšovanými v poslednej epoche existencie Rakúsko-Uhorska v rokoch 1916 až 1918. Počas prvej svetovej vojny bolo v dualistickom sústátí priznané prosté šľachtictvo 781 osobám, v absolútnej väčšine dôstojníkom c. a k. armády a námorníctva. Ostatné udelenie šľachtictva sa odohralo v Uhorsku 30. októbra 1918 a v Rakúsku 11. novembra 1918, no cisár Karol I. priznával tituly aj po zániku monarchie. Počas svojho prvého pokusu o návrat na trón v Maďarskom kráľovstve v roku 1921 dokonca povýšil ríšskeho správcu Miklósa Horthyho de Nagybánya na knieža s predikátom de Otranto et Szeged.

V záverečnej kapitole Strata šľachtictva sa autor venuje prípadom, keď o príslušnosť k aristokracii mohli jej príslušníci prísť. V prvom rade je v texte spomenutá rezignácia, keď sa šľachtic úradne vzdal svojho titulu, ako napr. v roku 1894 rezignoval na kniežací titul bývalý advokátsky koncipient z Kroměříža a bývalý generálny prokurátor Východnej Rumélie v Bulharsku, Rudolf Thurn-Taxis. Ďalším spôsobom, ako mohol aristokrat prísť o titul, bola jeho strata na základe súdneho rozhodnutia, a to ako vedľajší trest v zmysle Trestného zákona. V habsburskej ríši v období 1787 až 1918 bol trest odňatia šľachtického titulu uložený 1 304 osobám, z toho 321 pripadlo na Dolné Rakúsko a 267 na Uhorsko. Najviac odsúdených pochádzalo z radov nižšieho úradníctva (171), dôstojníkov (94) a slobodných povolání (93). K najčastejším prečinom a zločinom pritom patrili majetkové trestné činy (940), velezrada (337) a násilné trestné činy (109). Čo sa týka Predlitavska v epoche dualizmu (1867–1918), tak z 222 odsúdených na vyššie uvedený trest bolo 68 % prostých šľachticov, 19 % rytierov, 9 % slobodných pánov a 4 % grófov. Poznamenať však treba, že súdom odňatý titul bolo možné získať späť revíziou rozsudku či jeho napadnutím pre procesnú chybu v trestnom konaní, zastavením trestného stíhania, milosťou alebo amnestiou. Posledným spôsobom straty šľachtictva bol prípad jeho zániku *ex lege*, keď nástupnícke štáty monarchie rušili zákonmi aristokraciu ako stav, napr. Česko-Slovensko zákonom č. 61/1918 Sb. z. a n. alebo nemecké Rakúsko zákonom č. 211 z roku 1919. Záver autora sumarizuje retrospektívne vývoj aristokracie v 18. až 20. storočí na území habsburskej ríše, pričom zdôrazňuje pomerne liberálny prístup k získaniu šľachtického titulu na tomto teritóriu na rozdiel od iných európskych krajín. Zoznam prameňov a literatúry je prezentovaný plejádou primárnych aj sekundárnych zdrojov domácej i zahraničnej proveniencie, z ktorej autor pri zostavení knihy čerpal. Vhodne ho dopĺňa dobová tlač aj vydané pramene, z ktorých viaceré nie sú doposiaľ čitateľskej obci známe.

Monografia profesora Jana Županiča na takmer 900 textových stranách je výsledkom dekády trvajúceho výskumu autora v oblasti pôsobenia aristokracie

na našom území v posledných storočiach. Množstvo materiálu použitého pri jej zostavovaní, ako aj poctivé zhostenie sa zvolenej tematiky oprávňuje označenie prezentovaného diela za prvé komplexné spracovanie novodobej histórie šľachtictva u nás. Široký záber publikácie zahŕňa takmer všetky atribúty príslušnosti k aristokratickému stavu vrátane spôsobov získavania titulov, ako aj ich straty. Z tejto monografie môže pri svojom štúdiu bezpochyby čerpať každý profesionálny alebo amatérsky záujemca o naše národné dejiny od „veku rozumu“ až po zánik monarchie.

RECENZE | ZPRÁVY

Kuchyňa, rodina, politika, revolúcia...

ROMAN HOLEC

FIŠER, Zdeněk (ed.): *Mezi revolucí a domácností. Korespondence Jozefa Miloslava Hurbana s manželkou Annou a tchánem Samuelem Jurkovičem*. Brno 2023, 606 s.

V čase, keď pramenných edícií vychádza ako šafranu a kvalitných ešte menej, treba najnovšie – rozsahom impozantné – dielo skúseného a v súčasnosti asi najlepšieho editora Zdeňka Fišera privítať s mimoriadnym uznaním. Nie je to jeho prvý česko(moravsko)-slovenský editorský počín a v prípade najnovšej publikácie mohol autor vychádzať už z viacerých predchádzajúcich výskumov jurkovičovsko-slobodovskej rodiny. Hurbanove a Jurkovičove listy preňho teda neboli úplnou novinkou, čo malo praktický význam najmä pri ťažko čitateľných listoch prvého z nich. Súčasne si v poznámkach k jednotlivým listom vypomáha kontextovými informáciami a citáciami z korešpondencie, ktorá síce nepatrí svojim pôvodcom a adresátom do tohto zväzku, ale mnohé vysvetľuje a dopĺňa. Tu sa ukazuje, že skúsený editor potrebuje nevyhnutne dosiahnuť istú zrelosť a editorské ambície mnohých mladých kolegov sú skôr prejavom nedostatku adekvátnej pokory, zato neraz bohatého sebavedomia a ľahkovážnosti.

Ako konštatuje v úvode Zdeněk Fišer, 200. výročie narodenia Jozefa Miloslava Hurbana prešlo bez toho, aby sa vydalo popri niekoľkých konferenčných zborníkoch čo len torzo hurbanovských rukopisov. Pritom Hurban patrí medzi najvýznamnejšie slovenské osobnosti 19. storočia a nechýba v žiadnej učebnici dejepisu. Dôležitý je i vzťah k českému národnému prostrediu, rodinné moravské väzby a nakoniec i český jazyk, ktorý – hoci sám bol tvorcom modernej slovenčiny – používal až do svojej smrti. A neraz paralelne so slovenčinou.

Dôvodom takéhoto macošského vzťahu k Hurbanovej osobnosti je obrovský rozsah jeho korešpondencie a neraz jej ťažká čitateľnosť. Nepochybne tu hrá úlohu i finančná otázka a vedecké (scientometrické) nedocenenie náročnej editorskej práce. I tak ťažko ospravedlniť, že v 21. storočí sme na tom z hľadiska edičných aktivít tak biedne.

O to viac vyniká Fišerov edičný čin na vyše 600-stranovej ploche. Predložené listy sú zúžené na troch ľudí ako pôvodcov i adresátov súčasne. Na Jozefa Miloslava Hurbana, jeho manželku Annu Jurkovičová (s veľmi svojským štýlom písania) a jej otca, Hurbanovho svokra Samuela Jurkoviča, zakladateľa známeho Spolku gazdovského v Sobotišti, ktorý na rozdiel od predchádzajúcich vynikal kaligrafickým rukopisom. Išlo na jednej strane o veľmi vzdelaného a sčítaného učiteľa, na druhej strane trpiaceho rôznymi ľudskými slabôstkami. Jeho dcéra Anička Jurkovičová bola naopak manželovi veľmi oddanou a súčasne manžela celoživotne obdivujúcou ženou. V tomto trojuholníku sa písali, dostávali a na ne opätovne odpovedali stále nové a nové listy.

Edícia obsahuje 349 vzájomných listov, 202 Hurbanových, 103 Jurkovičových a 44 Anniných. Ide pritom len o zachované torzo vzájomnej korešpondencie nachádzajúce sa výlučne v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice v Martine. Vzhľadom na existujúce veľké medzery môžeme právom predpokladať pôvodne podstatne väčší počet listov, najmä Hurbana budúcej manželke a budúcemu svokrovi, ale i z významných historických období ako počas revolúcie 1848/49, z obdobia príprav Memoranda národa slovenského, z rakúsko-pruskej vojny, z rokov bezprostredne po rakúsko-uhorskom vyrovnaní, z čias Hurbanových poslaneckých kandidatúr a ďalšie.

Listy vypovedajú o významných historických udalostiach v dejinách Slovenska, ale i o dejinách všedného dňa jednotlivých protagonistov, o ich intenzívnom rodinnom živote, ekonomickej situácii, o revolučných udalostiach rokov 1848/9, o politickom kontexte, o absolvovaných cestách Hurbana, o cirkevných záležitostiach, literárnej činnosti, spoločných známych a o štúdiách Hurbanových detí a ich osudoch. Osobitnú kapitolu tvoria Hurbanove listy z väzenia alebo tzv. pamäťové rozsiahle listy, ktoré svojim rozsahom slúžili pre ich autora, aby si zapamätal udalosti, ktoré považoval za potrebné uchovať. Boli písané naviackrát a na desiatkach strán. Ide zväčša o správy z ciest a turbulentných období, keď Hurbana k písaniu tlačili vypäté emócie alebo nepochybniteľný pragmatizmus s cieľom zachovať v čo najväčšej miere a bezprostrednosti vlastné názory, zážitky a postoje.

V korešpondencii sa odrážajú i neraz veľmi svojské politické názory J. M. Hurbana, napríklad jeho silné pronemecké postoje. Listy súčasne nastoľujú i nové výskumné témy a otázky, na ktoré sa ešte len bude musieť hľadať od-

poved'. Ide napríklad o vzťah hurbanovskej a štefánikovskej rodiny alebo otázku ekonomického zázemia Hurbanovej rodiny.

Z listov napríklad výstižne vyplýva, ako sa z radikálneho Hurbana postupne a vekom stáva konzervatívny, dogmatický a luteránsko ortodoxný Hurban. Išlo o proces evidentný pri tejto osobnosti z už publikovaných listov so synom Svetozárom. A rovnako Svetozár Hurban Vajanský prechádzal podobným životným vývojom, čo demonštruje celý rad vydaných zväzkov jeho korešpondencie. Ešte lepšie to vidieť na pôvodne revolučnom búrlivákovi Jánovi Franciscim, ktorý má zo svojho vyše 80-ročného života dva zväzky celoživotnej korešpondencie.

Poznávacia a výpovedná hodnota takýchto listových súborov je preto mimoriadna a dlhodobá. Edičnou činnosťou zostavovateľ síce nezískava vedecké kariérne body, ale zato si buduje „pomník“, ktorý nezostarne ani po dlhých desaťročiach. Takmer 2300 poznámok Zdeňka Fišera k vypublikovaným listom svedčí o precíznej editorskej práci, hĺbke vedomostí a poznaní všetkých kontextových okolností. Vo svojom konečnom výsledku to „sprítomnilo“ vypublikované listy a v maximálnej miere umožnilo ich zrozumiteľnosť. To všetko je obrovský prínos takéhoto typu prác. Zostáva len dúfať, že publikácia sa dostane v dostatočnom množstve do rúk slovenských vedcov i na police slovenských knižníc.

A čo je bonus navyše: medzi riadkami je očividne cítiť mimoriadne žičlivý a sympatický postoj editora k Slovensku a jeho historickým osobnostiam, čo však vôbec neuberá na jeho erudícii a vedeckom význame tohto editorského činu. Platí to i na niektoré nepresnosti, ktoré sa vkradli do textu, ale v celkovom rozsahu zanikajú a postrehne ich len sčítaný a veľmi pozorný čitateľ.

Precízne vypracovaný miestny, menný a výberový vecný register umožňuje ľahší prehľad v rozsiahlej korešpondencii.

SEZNAM AUTORŮ | THE LIST OF THE AUTHORS

Mgr. Lukáš Patera

Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava

Mgr. Mikuláš Jančura, PhD.

Filozofická fakulta Univerzity Pavla Josefa Šafárika v Košiciach, Košice

PhDr. Pavel Dufek, PhD.

Národohospodářská fakulta Vysoké školy ekonomické v Praze, Praha

prof. PhDr. Peter Mičko, PhD.

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Banská Bystrica

PhDr. Jakub Šlouf, PhD.

Ústav pro studium totalitních režimů, Praha

Doc. PhDr. Vladimír Goněc, DrSc.

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Brno (emerit.)

PhDr. Vojtech Čelko

Společnost M. R. Štefánika, Praha

prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.

Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity
v Liberci, Liberec

JUDr. Rudolf Manik, PhD.

Historický odbor Matice slovenskej

prof. PhDr. Roman Holec, DrSc.

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Bratislava

POKYNY PRO AUTORY PŘÍSPĚVKŮ DO ČESKO-SLOVENSKÉ HISTORICKÉ ROČENKY

Redakce Československé historické ročenky přijímá k publikování **pouze původní odborné texty (studie a materiálie, tj. menší edice pramenů), které ještě nebyly publikovány v jiném periodiku či publikaci.** Dále přijímá zprávy o literatuře, recenze, zprávy o projektech či významných vědeckých setkáních spjatých s česko-slovenskou problematikou. Nepřijímají se kompilace či texty sporného autorství. Texty je možno odevzdávat a budou publikovány v češtině, slovenštině, angličtině a němčině. Na konci textu je třeba uvést **soupis zdrojů** členěný na prameny (archivní prameny – tiskem vydané prameny – normativní prameny – dobový tisk – memoárové texty) a na literaturu. Nédílnou součástí recenzovaných příspěvků (studie, materiálie) jsou již při jejich odevzdání **klíčová slova** (3–7) a **resumé** (cca 1 800 znaků), obojí pro překlad do angličtiny.

Časopis Česko-slovenské historické ročenky dbá na dodržování všeobecně platných norem publikační etiky, jejichž respektování je povinností pro každého autora/autorky vědecké práce. Východiskem jsou normy publikační etiky stanovené Výborem publikační etiky (Comitee on Publication Ethics): <http://publicationethics.org/resources/guidelines>; <http://publicationethics.org/resources/code-conduct>.

Autor(ka) příspěvku se zavazuje, že se při jeho tvorbě zdržel jakéhokoliv přebírání dat jiného autora bez uvedení jejího zdroje, přičemž daty se myslí nejenom konkrétní údaje, ale i myšlenky či koncepty. Autor(ka) příspěvku nabídnutého Česko-slovenské historické ročence zodpovídá za správnost a úplnost údajů, včetně korektního uvádění spoluautorství. Svůj příspěvek nesmí nabídnout současně více vydavatelům. Autor může oslovit nového vydavatele až v okamžiku, kdy je zamítnuto uveřejnění původně osloveným vydavatelem.

Redakce Česko-slovenské historické ročenky žádá autory, aby v zájmu urychlení redakční práce při přípravě periodika dodržovali následující pokyny:

- 1) Text zasílejte elektronickou poštou na adresu redakce (jaroslav.pazout@tul.cz, Richard.Pavlovic@minv.sk).
- 2) Maximální rozsah textu je 30 normostran (cca 54 000 znaků i s mezerami) bez obrazové přílohy. Případný větší rozsah je třeba předem projednat s redakcí.
- 3) Text příspěvku musí být psán v textovém editoru Word a uložen ve formátu rtf.
- 4) Text včetně poznámek je třeba odevzdat bez zarovnání pravého okraje, bez použití dělení slov, záhlaví nebo zápatí. Text je psán plynule v rámci odstavce, klávesou Enter jsou oddělovány pouze odstavce. Při psaní nelze použít styly, pouze základní text. V textu je možné používat pouze jeden písemný font, v jehož rámci je možné využít i tučné a kurzívní písmo. Rozlišujte pomlčku (-) a spojovník (-).
- 5) Poznámky vkládejte do textu automatickou formou prostřednictvím funkce Vložit – Poznámky pod čarou (průběžné číslování 1, 2, 3...). U edic dokumentů je vhodnější vložit archeografické (a, b, c...) a věcné (1, 2, 3...) poznámky vždy za jednotlivý dokument.
- 6) Texty je možno po konzultaci s redakcí doplnit o obrazovou přílohu (fotografie, dokumenty, karikatury atd.). Faksimilie je třeba odevzdat jako samostatné soubory v potřebné tiskové kvalitě (minimálně 300 dpi), nejlépe ve formátu *.tif či *.jpg. Ve zvláštním souboru pak zašlete popis dokumentů s odkazy na zdroj.
- 7) V poznámkovém aparátu je třeba dodržet následující citační úzus:

V odkazech na **archivní fondy a sbírky** dodržujte toto pořadí údajů: název archivu; název fondu či sbírky – f. XX-X, případně též jeho dílčí části; signatura (sign.) / inventární číslo (inv. č.) / inventární jednotka (inv. j.) / číslo jednací – , karton – kart. / svazek – sv.; název nebo popis dokumentu (např.: Národní archiv (dále NA), f. KSČ – Ústřední výbor, 1945–1989, Praha (KSČ-ÚV), 02/1 – předsednictvo, 1962–1966, sv. 11, arch. j. 14, b. 1, Zpráva komise pro přešetření politických procesů v období 1949–1954, předložená 14. schůzi předsednictva ÚV KSČ konané 26. března 1963. – zkrácený záznam při dalších citacích: NA, KSČ-ÚV, ...)

V odkazech na **dobová periodika** dodržujte toto pořadí údajů: **deníky** – Autor stati (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno): Název. Podnázev (obyčejně, ne kurzivou), in: *Název deníku* (kurzivou), datum, strana (např. FEJEŠ, Ján: Důsledně prosazovat zákonnost, disciplínu a pořádek, in: *Rudé právo*, 8. 1. 1985, s. 3); **časopisy** – Autor stati (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno): Název. Podnázev (obyčejně, ne kurzivou), in: *Název časopisu* (kurzivou), ročník, číslo, datum, strana/rozmezí stran (např. HAVEL, Václav: Na téma opozice, in: *Literární listy*, roč. 1, č. 6, 4. dubna 1968, s. 4; NĚMEC, Jan: Současné úkoly justice, in: *Socialistická zákonnost*, roč. 18, č. 1, 1970, s. 3)

Student, roč. 3, č. 5, 1967, s. 1; případně Literární noviny, roč. 16, č. 1, 7. ledna 1967, s. ... - název zase v kurzivě.

V odkazech na **literaturu** dodržujte toto pořadí údajů:

Monografie – Jméno autora(ů) (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno – spoluautoři): *Název. Podnázev* (obojí kurzivou). Místo vydání rok vydání, strana (příp. rozmezí stran s dlouhou pomlčkou bez mezer, zkratka s.). (např. OTÁHAL, Milan: *Normalizace 1969–1989. Příspěvek ke stavu bádání*. Praha 2002, s. 22.)

Staf ze sborníku – Autor stati (viz výše): *Název. Podnázev* (obyčejně, ne kurzivou), in: *Název sborníku. Podnázev* (obojí kurzivou). Editor/Editori (zkratka Ed./Eds.). Místo vydání, rok vydání, strana (příp. rozmezí stran, zkratka s.). (např.: KŘEŠŤAN, Jiří: Opožděná reportáž o neopožděném kultu. Vyhánání Ivana Svitáka z akademie věd v roce 1964. In: *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970). Sborník z konference*. Eds. Zilynská, Blanka – Svobodný, Petr. Praha 2001, s. 261.)

Staf z časopisu a jiných periodik – Autor (viz výše): *Název. Podnázev*. In: *Název časopisu* (kurzivou), 1999, ročník (zkratkou roč.), číslo (zkratkou č.), strana (příp. rozmezí stran, zkratka s.). (např.: KVAČEK, Robert: Stále neklidné dějiny. K obrazu první republiky. In: *Soudobé dějiny*, 2001, roč. 8, č. 1, s. 116.)

Při opakovaném citování uvádějte zkrácený tvar odkazu – titul bez podtitulu a dalších bibliografických údajů (např.: OTÁHAL, Milan: *Normalizace 1969–1989*, s. 265. U stati ze sborníku při opakovaném citování jen PŘÍJMENÍ, jméno autora: *název stati*, s. xx. Název stati i knihy může být zkrácený, pokud je příliš dlouhý.

Odkaz na online zdroje – Kubišová, Marta: Dopis řediteli čs. televize. In: *Informace o Chartě 77*, 1979, roč. 2, č. 3, s. 18–19, online in: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1979/INFOCH_03_1979.pdf (29. 3. 2021).

Všechny studie jsou podrobeny anonymnímu recenznímu řízení, redakční rada je posílá k posouzení dvěma nezávislým recenzentům. Autor bude s obsahem posudků seznámen. Redakční rada může na základě recenzních posudků text akceptovat, zamítnout nebo vrátit autorovi k doplnění či přepracování, případně si vyžádat třetí nezávislý posudek.

Studie budou zveřejněny v klasické „papírové“ formě i v podobě digitální. Autoři zodpovídají za faktografickou i jazykovou správnost svých příspěvků a souhlasí s publikováním tiskové podoby jejich příspěvku v elektronické verzi periodika na internetu. Redakce si vyhrazuje právo příspěvky jazykově upravovat.

Česko-slovenská historická ročenka

Peer-reviewed scientific journal

Roč. 26, 2024, č. 1

Redakcia/Editorial Office

Doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., e-mail: jaroslav.pazout@tul.cz

PhDr. Richard Pavlovič, Ph.D., e-mail: richard.pavlovic@minv.sk

Grafická úprava a návrh obálky: Petr Čížek

Korektury českých textů: Mgr. Bc. Lenka Křížová, Ph.D.

Korektury slovenských textů: PhDr. Lucia Tokárová, Ph.D.

Překlady do anglického jazyka: Mgr. Zdeněk Hartmann

Všechny práva vyhrazena.

Vydavatel/Published by

Historický ústav AV ČR, v. v. i.

Masarykova univerzita, Brno

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Rozsah: 168 s.

www.cskh.sk

ISSN 1214-8334

